

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΤΑΙΡΟΥΣ: 125 — ΕΠΕΤΕΙΟΙ: Βιβλιογραφία περί του Κ.Σ. Πιττάκη 126-127, *Λόγοι ἐπικήδαιοι εἰς Κυριακὸν Πιττάκην* ὑπὸ Φιλίππου Ἰωάννου 127-130, ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ 130-132, Νεκρολογίαί 133-135, Ὁ ὄρκος τοῦ Πιττάκη 135, Νόμιμη ἀρχαιοκαπηλία 136-137, Φιλάρχαιοι ἢ ἀρχαιοκάπηλοι; 137 — ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ: Ὑπολογιστὴς καὶ παράδοση. Ἡ ἐπιγραφικὴ γραμματοσειρὰ 138-139, Δωρεὲς πρὸς τὴν Ἑταιρεία 140, Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης 140-144 — ΑΓΓΕΛΙΑΙ: *Σύνταγμα Ἐπιτυμβίων Μνημείων Ἀττικῆς II* (ΣΕΜΑ) 145-146 — ΠΕΝΘΗ: Λέλα Γ. Μυλωνᾶ (†1.10.1993) 147 — ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ: Μιὰ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. γιὰ ἰδιότυπη λατρεία σὲ ἰδιωτικὸ ἱερὸ τῆς ἐποχῆς 148-152, Τὸ ἱερὸ τοῦ Κανώβου στὸν Μαραθῶνα 152 — ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ: «Τὸ Μουσεῖο ἐκμαγείων» - Μιὰ ἀναθεώρηση 153-154, Τὸ Μουσεῖο ἐκμαγείων. Δευτερολογία καὶ ἐπίλογος 154-157, Ἡ πυρπόληση τοῦ Σουνίου 158, Τὸ νέο περὶ Ἀρχαιοτήτων σχέδιο νόμου 159-162 — ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ: «Μία πρώτη ἀνασκαφὴ στὴν Ἑλλάδα» - Συμπλήρωση 162, Ἀνασκαφαὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ 163-164 — ΕΠΙΚΑΙΡΕΣ ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ: Μανόλη Ἀνδρόνικου, Ἡ ἐλληνικὴ γραφὴ 165-170 — Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας 171-172

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

*Ὑπεύθυνος ἔκδοσης: Ἀντώνιος Χριστοδοϋλὸς
Ἐπιμέλεια κειμένων: Κλειώ Δάκαρη*

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθῆναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 27

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1993

Πρὸς τοὺς ἐταίρους

Στις 23 Ὀκτωβρίου συμπληρώθηκαν 130 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Κυριακοῦ Σ. Πιττάκη. Σὲ πολλοὺς ἀρχαιολόγους, τοὺς περισσότερους, εἶναι ἄγνωστος. Τοῦτο ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ συγγραφικὸ καὶ ἐκδοτικὸ του ἔργο ξεπεράστηκε πολὺ γρήγορα, ὅσο ἦταν στὴ ζωὴ, καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἐπωφελοῦνται πλέον μόνον οἱ μελετητὲς τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἐπιγραφικῆς.

Οἱ πολλὲς δεκαετίες ποὺ μᾶς χωρίζουν ἀπὸ τὸν Κ.Σ. Πιττάκη δὲν μείωσαν τὸ μέγεθος καὶ τὴ σημασία τοῦ ἄλλου ἔργου του, περισσότερο οὐσιαστικοῦ ἀπὸ τίς καλὲς ἢ κακὲς δημοσιεύσεις του. Τοῦ ἔργου τῆς περισυλλογῆς καὶ τῆς φύλαξης τῶν ἀρχαίων στὴν Ἀθήνα ποὺ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1833 εἶχε ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται. Αὐτὸς μόνος καὶ ἀκάματος περιέτρεχε τὴν πόλη, ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου του, καὶ προλάβαινε τὴν καταστροφή καὶ τὸν ἀφανισμό τῶν ἀρχαίων. Μόνος δημιούργησε τὰ πρῶτα μουσεῖα στὴν Ἀθήνα, ἀποθήκες ὅπου συσσωρεύονταν ἀδιακρίτως τὰ ἀρχαῖα ποὺ περισυνέλεγε στὴν Ἀκρόπολη, στὰ Προπύλαια, σὲ δεξαμενές, στὴν πόλη, στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ, στὴ Μεγάλῃ Παναγιά, στὸ Θησεῖο.

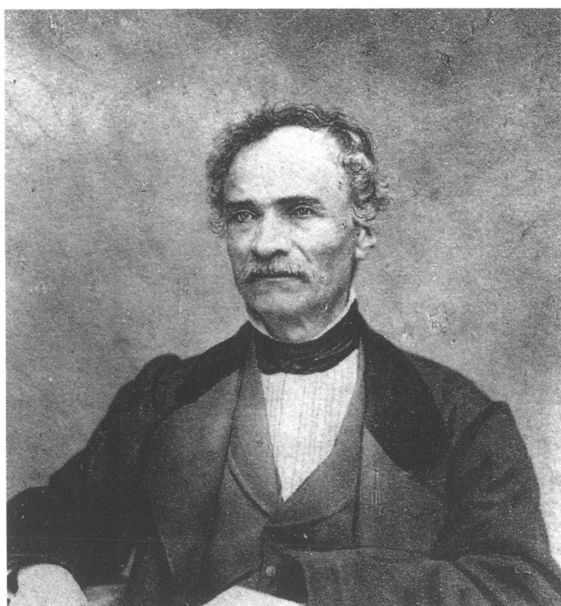
Μόνος, ἀπὸ τοῦ 1833 ἕως τὸ 1863, ἔβαλε τὰ θεμέλια τῆς ὁργάνωσης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Μὲ τὴ γνώση τοῦ παρελθόντος ποὺ ἔχουμε μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἀξία τῆς προσφοράς του. Ἄν μερικοὺς σύγχρονους του ἐπιστήμονες καὶ πολιτικοὺς τοὺς ἐξόργιζαν τὰ γραπτά του, ἐμᾶς μᾶς συγκινοῦν, γιατί διαπιστώνουμε πῶς ὁ ἔνθεος ζῆλος του ὑπῆρξε εὐεργετικὸς γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Β.Χ.Π.

ΕΠΕΤΕΙΟΙ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ Κ.Σ. ΠΙΤΤΑΚΗ

Δέν υπάρχει συστηματική μελέτη για τὸν Πιττάκη, ἡ ὁποία γιὰ νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρης πρέπει νὰ ἔχει ὡς πηγή ἀρχειακὸ ὕλικό. Σποραδικές πληροφορίες δίνουν σύγχρονοί του ἢ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πιττάκης σὲ δημοσιεύματά του στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογική*. Ἡ πληρέστερη ἐξιστόρηση τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πιττάκη εἶναι τῆς Ἀγγελικῆς Κόκκου στὸ βιβλίο της *Ἡ*

μέριμνα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ πρῶτα μουσεῖα (Ἀθήνα 1977) 85-99. Ἡ κυρία Κόκκου παραθέτει συστηματικὰ ὅλη τὴ γνωστὴ ἕως τὸ 1977 βιβλιογραφία καὶ δίνει σαφὴ καὶ δίκαιη εἰκόνα τοῦ γενάρχη τῶν Ἑλλήνων Ἐφόρων τῶν Ἀρχαιοτήτων. Πολύτιμες πληροφορίες ἀκόμη δίνουν οἱ κυρίες Ἀθηνᾶ Καλογεροπούλου καὶ Μαρία Προῦνη Φιλίπ στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ τόμου *Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς. Εὐρετήριον πρώτης καὶ δευτέρας περιόδου, 1837-1874* τ. Α' (ἐν Ἀθήναις 1973). Νεώτερα εἶναι τὰ δημοσιεύματά μου: τὰ σύντομα βιογραφικὰ στὴν *Ἱστορία* τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (σελ. 248-253) καὶ στὴν *Ἰδεογραφία* τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (ΑΕ 1987, 63-69) καὶ τὰ σημειώματά μου στὸ *Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῶν Ἑταίρων καὶ τὸν Μέντορα*.

1) *ΕΔΑΕ* 1, 1988, 23-24: Φροντίδες για τὸ πρῶτο μουσεῖο τῆς Ἀθήνας.

2) *ΕΔΑΕ* 6, 1989, 22-26: Παρωχημένη ἐπικαιρότης. Ὁ Κυριακὸς Σ. Πιττάκης καὶ τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος.

3) *ΕΔΑΕ* 12, 1990, 121-123: Ἡ ἱστορικὴ πλαστογραφία τοῦ Πιττάκη.

4) *ΕΔΑΕ* 16, 1991, 99-100: Ἰω. Γ. Γεννάδιος - Κ.Σ. Πιττάκης.

5) *Μέντωρ* 24, 1993, 29-36: Ἡ διοίκηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Δύο σημαντικὰ κείμενα γιὰ τὴ γνώση τοῦ βίου τοῦ Πιττάκη, οἱ ἐπικήδειοι λόγοι τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, ἀναδημοσιεύονται στὸ τεῦχος τοῦτο ἀπὸ τὸ δυσεῦρετο βιβλιαράκι ποὺ ἔχει τίτλο: *Λόγοι ἐπικήδειοι εἰς τὸν Γενικὸν Ἐφορον τῶν Ἀρχαιοτήτων Κυριακὸν Πιττάκην καὶ ἐπιτάφιος εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Πλάτωνα Πιττάκην, Δικαστήν. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Α. Αθ. Μαυρομαμάτη, 1863*. Μαζὶ μὲ τοὺς δύο λόγους ἀναδημοσιεύονται καὶ οἱ κυριότερες νεκρολογίαι τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων. Τὰ κείμενα αὐτὰ μᾶς ξαναγυρίζουν 130 χρόνια πίσω, σὲ μιὰν Ἀθήνα ἀπίστευτα διάφορη καὶ μακρινή.

*

ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

Εἰς τὸν ἀείμνηστον Κυριακὸν Πιττάκην
ἐφορον τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Βασιλείου,
ἀντιπρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας κ.τ.λ.

*Ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Φιλίππου Ἰωάννου
ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ τῶν Ἀθηνῶν.*

Εἷς μετὰ τὸν ἄλλον καταβαίνουσιν εἰς τὸν τάφον οἱ ἀκάματοι ἀθλῆται τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος· εἷς μετὰ τὸν ἄλλον καταλιμπάνουσι τὴν γῆν, ἣν παραλαβόντες παρὰ τῶν πατέρων των δεδουλομένην καὶ ταπεινὴν, περιβεβλημένην ἱμάτιον δουλικόν, κατάρθωσαν νὰ ἀπαλλάξωσιν ἀπὸ δεσποτείας βαρβάρου διὰ μόχθων ἀτρύτων, δι' ἀγῶνων διηνεκῶν καὶ ποιικίλων στερήσεων, καὶ νὰ καταλίπωσιν αὐτὴν εἰς τὰ τέκνα των ἐλευθέρων, εὐήμεροῦσαν καὶ ἐνδεδυμένην πορφύραν βασιλικήν. Εἷς μετὰ τὸν ἄλλον ἀποχωρίζονται ἀφ' ἡμῶν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ὧν ἡ φιλοπατρία ὑπῆρξεν ἄδολος καὶ θερμή, ὁλόκληρος δὲ ἡ ζωὴ παράδειγμα διδακτικόν εἰς τοὺς νεωτέρους καὶ μιμήσεως ἄξιον.

Ὅταν ὁ νεκρικὸς τοῦ κώδωνος ἤχος ἀναγγεῖλῃ εἰς ἡμᾶς αἰφνιδίως ἀνδρῶν τοιούτων τὸν θάνατον, σκυθρωπότης νεφώδης καταλαμβάνει ἡμῶν τὸ πρόσωπον καὶ θλιψὶς δεινὴ τὴν καρδίαν. Ἀλλ' ἡ θλιψὶς καθίσταται τόσον βαθυτέρα, ὅσον πλησιέστερος εἰς ἡμᾶς ᾗτο ὁ ἀπερχόμε-

νος, ὅσον συχνοτέρας εἶχομεν ἀφορμὰς νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἔντιμον χαρακτῆρά του, τὴν φιλοπατρίαν, τὸν ζῆλον ὑπὲρ τῆς δόξης καὶ εὐκλείας τῆς ἡμετέρας πατρίδος, τὴν πίστιν εἰς τὸ καθῆκόν του. Ἡ θλιψίς τῆς καρδίας κατακυριεύει τότε τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, τὸ αἶσθημα πληροῖ ὅλον ἡμῶν τὸ ἐντός, ὁ ῥοῦς τῶν ἐννοιῶν διακόπτεται καὶ ἡ προσήκουσα αὐτῶν ἔκφρασις διακωλύεται καὶ θολοῦται. Τοιαύτη, σεβασμιώτατε Ἱεράρχα καὶ ἔντιμοι ἀκροαταί, εἶναι ἡ θλιψίς, τὴν ὁποίαν μοὶ προεξένησε σήμερον ἡ ἀπροσδόκητος λυπηρὰ ἀγγελία τῆς ἀποβιώσεως τοῦ ἀγαθοῦ ἡμῶν συμπολίτου Κυριακοῦ Πιττάκη· τοῦ ἀρχαίου τῆς ἐλευθερίας ἀθλητοῦ, τοῦ ἀόκνου τῆς ἐπιστήμης ἐργάτου. Τοιαύτη δὲ οὐσα μὲ καθιστᾷ ὅλως ἀνεπιτήδειον νὰ αὐτοσχεδιάσω ἐπὶ τοῦ προκειμένου νεκροῦ τὸν προσήκοντα ἐπικήδειον λόγον. Ὁθεν ἤθελον προτιμήσει τὴν ἀκίνδυνον σιωπὴν, ἐὰν ἡ αἰσθησις τῆς ὀφειλῆς μου πρὸς πολυχρόνιον φίλον καὶ συνεργάτην, πρὸς τὸν ἀξιότιμον ἀντιπρόεδρον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας καὶ ἡ ἐλπίς τῆς πρὸς ἐμὲ συγκαταβατικῆς τοῦ ἀκροατηρίου μου κρίσεως δὲν μ' ἐνεψύχωνον. Ὁ ἀείμνηστος Κυριακὸς Πιττάκης ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1798 ἔτος ἐκ γονέων εὐσεβῶν διαπρεπόντων ἐν τῇ τότε ἀθηναϊκῇ κοινωνίᾳ. Ἐκ παιδὸς ἔτι ἔδειξε θερμὸν ἔρωτα πρὸς τὰ γράμματα, ἐν οἷς καὶ ἐπέδιδε κατὰ λόγον τῆς φιλομαθείας αὐτοῦ. Παιδευθεὶς δὲ τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν καὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα παρὰ τῷ τότε σχολαρχοῦντι ἐν Ἀθήναις ἐπισήμῳ διδασκάλῳ... Παλαμᾷ, ἤντλησεν εἰς τὰ ἀθάνατα τῶν προγόνων ἡμῶν συγγράμματα τὴν καθαρὰν ἐκείνην καὶ ἀφιλοκερδῆ πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐλευθερίαν ἀγάπην, τῆς ὁποίας ταῦτα ὑπῆρξαν πάντοτε κυριωτέρα πηγή. Ἐκτοτε τὰ περιωθέντα ἐν Ἀθήναις μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος εἴλκυσαν τοῦ νέου Πιττάκη τὴν προσοχήν. Δὲν ἦσαν πλέον πρὸς αὐτὸν σωρὸς λίθων ἀφώνων, ἀλλὰ λαβόντα φωνὴν ἐλάλουν εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν του, τὸν ἐδίδασκον τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν ἀρχαίων αἰώνων τῆς πατρίδος του, τῷ ἐνέπνεον μῖσος κατὰ τῶν βαρβάρων αὐτῆς δεσποτῶν καὶ ἀνθρωπίνων σφοδρότερον ἐν αὐτῷ τῆς ἐλευθερίας τὸν ἔρωτα. Τὸ φιλομαθὲς καὶ φιλελεύθερον τοῦ νέου Πιττάκη συνεῖδον δύο ἐπίσημοι ἄνδρες, εἰς οὓς εἶχε τὴν εὐτυχίαν ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ νὰ προσεγγίσῃ, ὁ φιλέλληνα γάλλος πρόξενος Φώβελος, καὶ Ἄνθιμος ὁ Γαζῆς, ὅστις κατὰ τὸ 1816 ἔτος διῆλθε διὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπιστρέφων ἐκ Βιέννης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα σπείρῃ τῆς ἐλευθερίας τὸν σπόρον εἰς τὰς καρδίας τῶν ὁμογενῶν του καὶ παρασκευάσῃ τὰ πνεύματα αὐτῶν πρὸς τὸν μέγαν τῆς ἐλληνικῆς παλλιγγενεσίας ἀγῶνα. Ὁ μὲν φιλέλληνα Φώβελος διὰ τῆς συχῆς καὶ διδακτικωτάτης του ὁμιλίας ἐδίδαξε τὸν νέον Πιττάκην πολλὰ διδάγματα χρήσιμα καὶ ἀνεῖρῆκεν ἔτι μάλλον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὸν πρὸς τὴν παιδείαν ἔρωτα. Ὁ δὲ Ἄνθιμος Γαζῆς, συναναστραφεὶς ἱκανὰς ἡμέρας μετ' αὐτοῦ καὶ ἱκανὰ δείγματα τοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐνθουσιασμοῦ του λαβὼν ἔκρινεν αὐτόν, καὶ περ λίαν ἔτι νέον τὴν ἡλικίαν, ἄξιον τοσαύτης ἐμπιστοσύνης, ὥστε δὲν ἐδίστασε νὰ μὴσῃ αὐτόν τὸ σοβαρὸν καὶ μέγα μυστήριον τῆς τότε παρασκευαζομένης πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀναστάσεως. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1821 ἔτους ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐξερράγη, καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἀνεπέτασαν

τοῦ σταυροῦ τὴν σημαίαν, ὁ νέος Πιττάκης ἔσπευσε νὰ ἀποδυθῇ πρὸς τὸν μέγαν καὶ ἐπικίνδυνον ἐκείνον ἀγῶνα καὶ νὰ καταταχθῇ εἰς τὰς τάξεις τῶν συμπολιτῶν του μαχητῶν, οἵτινες προσέβαλον τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ πόλει βαρβάρους, τοὺς ἐξέβαλον αὐτῆς καὶ ἐπολιώρκησαν τὴν Ἀκρόπολιν. Ἐδῶκε δὲ κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν εἰς τοὺς συμμαχητάς του παραδείγματα οὐχὶ μόνον ἀνδρείας, ἀλλὰ καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς αἰχμαλωτισθέντας ἐχθρούς. Παράδοξον φαίνεται, ὅτι ὁ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος ζῆλος δὲν ἔπνιξε τὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἀγάπην τοῦ νέου Πιττάκη· ἀλλ' ἐπνίξε τὴν μετὰ τῶν συμπολιτῶν του τὴν Ἀκρόπολιν, εἰργάζετο εἰς τὴν ταχυτέραν αὐτῆς ἐκπολιόρησιν, ἐφρόντιζεν ἐνταυτῷ νὰ σώσῃ τὰ περισπούδαστα αὐτῷ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος κινδυνεύοντα. Διὸ μαθὼν, ὅτι οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολιορκούμενοι ὀθωμανοὶ, στερούμενοι μολύβδου ἤρχισαν νὰ ἐπιβάλλωσιν ὀλοθρευτικὴν χεῖρα εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει μνημεῖα, ἵνα ἐκβάλωσι τὸν συνδέοντα τοὺς λίθους αὐτῶν μολύβδον, ὑπηγόρευσε εἰς τοὺς συμπολίτας του σωτήριον ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων πρὸς τοὺς ὀθωμανοὺς πρότασιν, καθ' ἣν οἱ μὲν πολιορκοῦντες ὑπεχρεοῦντο νὰ παράσχωσιν εἰς τοὺς πολιορκουμένους τὸν χρειώδη μολύβδον, οὗτοι δὲ ὤφειλον νὰ ἀφήσωσιν ἄθικτα τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἡ πρότασις αὕτη δεκτὴ γενομένη ἔσωσε τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὁ νέος Πιττάκης ὑπὸ φιλομαθείας φλεγόμενος ἀπῆλθεν εἰς Κέρκυραν, ὅπου ὁ φιλελληνικώτατος Λόρδος Γυλφόρδος διὰ γενναίας χρηματικῆς δαπάνης εἶχεν ιδρύσει τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν. Διαμείνας δ' ἐν Κερκύρᾳ περίπου τέσσαρα ἔτη, ἐσπούδασε περὶ τε τὰ ἱατρικὰ μαθήματα καὶ περὶ τὴν ἐλληνικὴν Φιλολογίαν καὶ Ἀρχαιολογίαν, ἣν ἐδίδασκεν ἐκεῖ εὐκλεῶς ἀνὴρ σοφὸς καὶ σεβάσμιος, ὁ νῦν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ διαπρέπων κύριος Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος. Ἐπανελθὼν δ' ἐκεῖθεν ὁ Πιττάκης εἰς τὴν πατρίδα του ἐξέλεξεν ἔργον τοῦ βίου αὐτοῦ τὴν περὶ τὴν Ἀρχαιολογίαν σπουδὴν, τὴν ἔρευναν τῶν σωζομένων ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος. Αἱ ἀρχαιολογικαὶ αὐτοῦ γνώσεις, ἅς δι' ἐνδελεχοῦς μελέτης ἀπέκτησε καὶ ὁ περὶ τὰ ἀρχαῖα ζῆλος συνέστησαν αὐτὸν εἰς τὴν τότε βασιλικὴν Κυβέρνησιν, ἥτις ἀπέδειξε αὐτὸν ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀττικῆς. Βραδύτερον δὲ προβιβασθεὶς ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Βασιλείου ἐδικαίωσε πληρέστατα τὴν βασιλικὴν ἐκλογὴν, δειχθεὶς φιλοπονώτατος ἐρευνητὴς τῶν ἀρχαιοτήτων, ἄοκνος καὶ ἀφιλοκερδέστατος ἀναγνώστης, ἀντιγραφεὺς, συμπληρωτὴς καὶ ἐκδότης τῶν ἐκάστοτε καὶ πανταχοῦ ἀνευρισκομένων ἐπιγραφῶν καὶ ἄγρυπνος φύλαξ τῶν ἀρχαίων μνημείων.

Τίς τῶν ὁμογενῶν ἢ ἀλλογενῶν δὲν ἐθαύμασε τοῦ ἀνδρὸς τὸν διακαῆ περὶ τὰς ἀρχαιότητας ζῆλον, τὴν ἄοκνον περὶ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ διατήρησιν αὐτῶν σπουδὴν, τὴν ἀκάματον περὶ τὴν σύνταξιν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος φιλοπονίαν, ἥς τὰς στήλας αὐτὸς μόνος ἐπὶ ἔτη πολλὰ φιλοτίμως καὶ ἀφιλοκερδῶς ἐπλήρου; Τίς δὲν ἐπήνεσε τὸ ἄκαμπτον καὶ ἀκλίνῃς αὐτοῦ πρὸς πᾶσαν ἀξίωσιν ἀλλοδαπῶν ἰσχυρῶν, ἐξ ἧς ἐδύνατο νὰ προέλθῃ καὶ ἐλαχίστη ἀρχαιολογικὴ ζημία εἰς

τὴν Ἑλλάδα; Ἐὰν ὑπάρχωσιν ὁμογενεῖς ὑπερβαίνοντες τὸν μακαρίτην Πιττάκην κατὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς γνώσεις ἢ τὴν λοιπὴν παιδείαν, οὐδεὶς ὅμως ὑπάρχει ὑπερβαίνων αὐτὸν κατὰ τὸν ζῆλον ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων, κατὰ τὴν φιλοπονίαν, κατὰ τὴν πίστιν εἰς τὸ καθῆκον. Διὸ καὶ ὁ πρόφῃ Βασιλεὺς ἐκτιμῶν τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀξίαν ἐκόσμησεν αὐτὸν μὲ τὸ χρυσοῦν παράσημον, καὶ τὸ Ἴνστιτούτον τῆς Γαλλίας ἐτίμησεν αὐτὸν τὸν κατατάξαν αὐτὸν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀντεπιστελλόντων αὐτοῦ μελῶν, καὶ πολλὰ ἄλλα ἀρχαιολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐταιρίαι τὴν αὐτὴν τιμὴν ἀπένειμαν εἰς τὸν ἄνδρα.

Ἐν συντόμῳ τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ προκειμένου ἐνταῦθα νεκροῦ, πλήρης ἐνεργείας κοινωφελοῦς καὶ ἀφιερωμένος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πατρίδος. Διὸ δικαίως θρηνοῦσιν αὐτοῦ τὴν στέρησιν σήμερον καὶ οἰκεῖοι καὶ φίλοι, εὐχόμενοι νὰ εὕρῃ ἐν τῇ νέᾳ τῆς πατρίδος γενεᾷ μιμητὰς τῆς ἀκραιφνοῦς αὐτοῦ φιλοπατρίας, τῆς ἀφοσιώσεώς του εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τῆς ἀκραδάντου εἰς τὸ καθῆκον πίστεως.

Σὺ δέ, ὦ ἀγαθὲ καὶ ἀείμνηστε φίλε καὶ συνεργάτα Κυριακὲ Πιττάκη, δέχθητι νῦν ἐκ τοῦ στόματός μου τὴν εὐλικρινῆ ἔκφρασιν τῆς δικαιοσύνης ἐπὶ τῇ στερήσει σου θλίψεως τῶν μελῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας καὶ πάντων τῶν συμπολιτῶν σου. Δέχθητι τὸν τελευταῖον καὶ θερμὸν ἡμῶν ἀσπασμὸν καὶ ἀπελθε πνεῦμα ἄγνὸν εἰς τὰς σκηνάς τῶν μακαρίων πνευμάτων· ἀπελθε εἰς τὴν χώραν τῆς αἰωνίου ἀναπαύσεως, ὅπου σὲ περιμένει ἡ παρὰ Θεοῦ ἀξία τοῦ σεμνοῦ σου βίου καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων σου μισθαποδοσία. Παρ' ἡμῖν δὲ εἴη ἐνταῦθα αἰωνία ἡ μνήμη σου!

ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ

τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἀρχαιολογίας κ. Α. Παγκαβῆ εἰς τὸν

ΚΥΡΙΑΚΟΝ ΠΙΤΤΑΚΗΝ

Καὶ τοι βαθέως τεταραγμένος ὑπὸ τῆς καταπλήξεως καὶ τῆς θλίψεως ἦν μοι ἐνεποίησεν ἡ πρὸ στιγμῶν σχεδὸν μόλις περιελθοῦσά μοι ἀγγελία τῆς ἀποβιώσεως τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη, ὃν τὴν πρωίαν ταύτην ἔτι ἐνόμιζον πλήρη ζωῆς καὶ ὑγείας, καὶ τοι ἐκ συγκινήσεως ἀδυνατῶν νὰ συνάψω ἰδέας καὶ συνείρω λόγου σειράν, αἰσθάνομαι ὅμως ἰσχυρὰν τὴν ἀνάγκην, μετὰ τῶν λοιπῶν οἰκειῶν του καὶ ἀρχαίων γνωρίμων, εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων ἴσως, νὰ ράνω κ' ἐγὼ ἐν ἄνθος εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου του, καὶ νὰ τῷ ἀπευθύνω ἐκ θλιβομένης καρδίας τελευταῖον ἀποχαιρετισμὸν. Ἄς μοι ἐπιτραπῇ διὰ δῶα αὐτοσχεδίων λέξεων νὰ ἐνώσω τὸ πένθος μου μετὰ τοῦ κοινοῦ πένθους, καὶ ὥς Ἑλλήν δι' ἑνα τῶν πατριωτικωτέρων Ἑλλήνων, οὗ ὁ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς δόξης ἐνθουσιασμὸς ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέχρι γήρως οὐδέ-

ποτε διεψεύσθη, και ὡς πολίτης Ἀθηναῖος, ζῶν ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν σεβαστῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, διὰ τὸν λάτρεν, διὰ τὸν μύστην μάλλον καὶ ἱερέα αὐτῶν, τὸν εἰς τὴν θέαν, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῶν πᾶσάν του τὴν ζωὴν κατατήξαντα, καὶ τέλος ὡς ἀσχολούμενος περὶ τῆς ἀρχαιότητος τὴν σπουδὴν, διὰ τὸν ἐν τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν ἀρχαίων λειψάνων παλαιὸν καὶ πάντοτε ἀκάματον συνεργάτην.

Τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, ὃν ἐθήλασεν ὁ μακαρίτης, ὡς πᾶς γνήσιος Ἑλλήν, μετ' αὐτοῦ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος, ἐνίσχυσε παρ' αὐτῷ ἡ θεωρία καὶ ὁ θαυμασμός τῶν ἀριστουργημάτων τῶν μεγάλων ἡμῶν προγόνων. Παιδιόθεν προσηλωθεὶς εἰς τὸν ἀρχαιογνώστην, φίλον τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους πρόξενον τῆς Γαλλίας Φωβέλ, ἠυτῆχῃσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον τῶν συμπολιτῶν του νὰ μυηθῇ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, καὶ ἐπομένως νὰ ἐμπνευσθῇ ἀγάπην καὶ ἐνθουσιασμόν πρὸς αὐτά, πρὸς τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν τεχνίτας, καὶ πρὸς τὴν μεγάλην τοιοῦτων ἀνδρῶν καὶ τοιούτων ἔργων μητέρα· διότι οἱ σωροὶ ἐκεῖνοι τῶν λίθων, οἵτινες κεῖνται ἐκεῖ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος βωβοὶ καὶ ψυχροὶ διὰ τὰς ἀγροίκους διανοίας, ὁμιλοῦσι πρὸς τὰς κεκαλλιεργημένας ψυχάς, καὶ ἐκπέμπουσι σπινθήρας, ἐκκαίοντας τὸν πατριωτισμόν εἰς τὴν καρδίαν, καὶ εἰς τὴν φαντασίαν τὴν ποίησιν.

Εἰς τοιοῦτον εὐγενὲς σχολεῖον ἐτράφη τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη ἡ πρώτη νεότης, καὶ ἡ θερμὴ του φιλοπατρία ὑπερτάτην ἔλαβεν ἀμοιβήν, ὅτι, ἀφ' οὗ συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς του ἐν Κερκύρᾳ, ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τῶν συμπολιτῶν του, ὁ ἀξιωθεὶς νὰ μυηθῇ τὸ μυστήριον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, ὁ πρῶτος ἐνταῦθα εἰς ὃν ἐνεπιστεύθη τὸ σπέρμα τὸ παραγαγόν τὴν ἀγλαόκαρπον τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν· ὁ δ' ἀκάματος ζῆλός του ἐνθουσιωδῶς τὸ μετέδιδε, μέχρις οὗ ὠρίμασε, καὶ ἔφθασαν οἱ καιροὶ καὶ ἐξεῖρήνη ἡ μεγάλη καὶ εὐκλεὴς ἐπανάστασις¹.

Τότε ὁ σπουδαστὴς τῆς προτεραίας ἐκλείσει τὰ βιβλία του, ἐξώσθη τὸ ξίφος τοῦ πολεμιστοῦ, καὶ ἐμάχετο ὑπὲρ τῆς πατρίδος του· ἀλλὰ συγχρόνως δὲν ἐλησμόνει καὶ τὰ ὑπέρτατα αὐτῆς ἀγλαΐσματα, τ' ἀντικείμενα τῆς αἰωνίας στοργῆς του. Τὸ πυροβόλον τοῦ ἀρματολοῦ εἰς τὸν ὦμον, εἰς πάντα κίνδυνον ἐκτιθέμενος, περιεπόλει περὶ τ' ἀρχαῖα μνημεῖα, καὶ ἡγρύπνει ἐπ' αὐτῶν, καὶ τὰ ἐπροστάτευε κατὰ τῶν καταστροφῶν τοῦ πολέμου, κατὰ φίλων καὶ κατ' ἐχθρῶν, κατὰ τῆς ἀβελτηρίας καὶ βαρβαρότητος, καὶ αὐτῶν τὴν βωβὴν εὐγλωττίαν ἐπεκαλεῖτο πολλάκις ὅπως ἐξάπτη παρὰ τοῖς συμπατριώταις του τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, ὅπως διεγείρῃ τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν φιλοτιμίαν, ὅπως τοῖς ἐμπνέῃ καρτερίαν καὶ γενναιότητα. Δὲν προτιθέμεθα οὐδὲ δυνάμεθα νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ τοῦ βίου τοῦ εὐγενοῦς τούτου πολίτου τῆς νέας συγχρόνου καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐν ἀνέκδοτον τῆς τότε ζωῆς του δὲν πρέπει οὐδ' ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ σκιαγραφίᾳ

1. Τὸν Κ. Πιττάκην ἐμύησε πρῶτον μεταξύ τῶν Ἀθηναίων ὁ ἀρχαῖος ἀγωνιστὴς Καραμήχος.

νὰ παρέλθωμεν ὑπὸ σιωπὴν, διότι εἶναι ἄξιον νὰ κατατεθῇ εἰς τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας πρὸς αἰωνίαν τοῦ μνήμην, καὶ πρὸς τιμὴν τῆς πατρίδος του. Οἱ ὀθωμανοί, στενωῶς πολιορκούμενοι ἐν τῇ Ἀκροπόλει, εἶχον σχεδὸν ἐξαντλήσει τὰ πολεμοφόδια, καὶ ἰδίως τὰς σφαίρας των. Ἀλλὰ μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ ἐνδοξον φρούριον εἰς τοὺς μέχρι χθὲς δούλους των, ἤθελον νὰ παρατείνωσι τὴν ἀντίστασιν, καὶ παρατηρήσαντες ὅτι μεταξὺ τῶν τμημάτων τῶν ἀρχαίων κίωνων, καὶ κατὰ τοὺς τόρμους τοὺς συνδέοντες τῶν ναῶν τὰ μάρμαρα ὑπῆρχε μόλυβδος χυτός, ἀπεφάσισαν αὐτὸν νὰ συλῇσωσι, καὶ ἐξ αὐτοῦ νὰ συμπληρώσωσι τὴν προμήθειαν τῶν σφαιρῶν. Τοῦτο μαθὼν ὁ Πιττάκης, συνεννοήθη μετὰ τῶν λοιπῶν πολιορκητῶν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψάν ποσότητα μολυβδίνων σφαιρῶν εἰς τοὺς ἐν Ἀκροπόλει ὀθωμανούς, ὅπως παραιτηθῶσι τοῦ ἔργου τῆς καταστροφῆς. Οἱ σιτίσαντές ποτε τοὺς ἐκ λιμοῦ ἀπολουμένους ἐχθρούς των, ἔπραξαν ἔργον φιλάνθρωπότερον, οὐδεὶς ὅμως, δυνάμεθα νὰ διίσχυρισθῶμεν, ἔργον εὐγενέστερον ἐν τοῖς χρονικοῖς τῶν πολέμων, καὶ ἀξιώτερον τοῦ ὑψηλοτέρου πολιτισμοῦ.

Ἀφ' οὗ δ' εἶδεν ὁ Πιττάκης ἀνατείλασαν ἐπὶ τῆς πατρίδος του τὴν ἐλευθερίαν, ὑπὲρ ἧς καὶ αὐτὸς πολυειδῶς ἠγωνίσαστο, εὐχαριστῶν τὸν Θεὸν διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν προαιωνίων ἐκείνων λειψάνων, ἅτινα ἦσαν τὸ ἰδιαιτέρον αὐτοῦ μέλημα, ἐπεδόθη ὅλως, καθ' ἣν ἐθήρευσε καὶ ἔλαβε δημοσίαν ἐντολήν, εἰς αὐτῶν τὴν φροντίδα, αὐτὰ περιεῖπεν, αὐτὰ ἐφύλαττεν, αὐτὰ συνηρμολόγει, αὐτὰ ἀνώρυττε, αὐτὰ ἐξήγει, περὶ αὐτῶν συνέγραφε καὶ αὐτὰ μόνῃν μέριμναν καὶ σκοπὸν ἐφαίνετο ἔχων ὁ βίος του. Καθ' οἷαν δὴποτε στιγμὴν ἂν τις ἀνήρχετο τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον λόφον, ἦν σχεδὸν βέβαιος ν' ἀπαντήσῃ τὸν ἄοκνον ἀρχαιοφύλακα ἢ εἰς ἐπιγραφὴν τινα προσκεκυφότα, καὶ τοὺς μυστηριώδεις αὐτῆς χαρακτῆρας σπουδάζοντα, ἢ εἰς ζωφόρον τινα ἀνεῤῃρημένον, ἢ τὰ ἐλάχιστα συντρίμματα, τὰ φέροντα ἔχνη ἀρχαίας σμίλης, ἀπὸ τοῦ ἐδάφους συνάγοντα καὶ ἐπιμελῶς ταμιεύοντα. Οἱ ξένοι, οἱ πανταχόθεν τῆς γῆς ὡς εἰς εὐσεβὲς προσκύνημα εἰς τὸν λόφον τῶν ἀρχαίων θαυμάτων εἰς χιλιάδας κατ' ἔτος ἀνερχόμενοι, ἐκεῖ εὕρισκον πάντοτε μεταξὺ αὐτῶν περινοστοῦντα τὸν ἄγρυπνον ἔφορον, καὶ συνήθισαν σχεδὸν νὰ τὸν συνταυτίζωσι μετὰ τῶν γηραιῶν ἐκείνων λειψάνων. Αὖριον ὅστις ἀναβῇ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Παρθενῶνα, θέλει τὸν εὔρει ὡς στερηθέντα ἑνὸς τῶν ἀναγκαιῶν μερῶν αὐτοῦ, θέλει ζητεῖ πανταχοῦ τὴν σκιὰν ἐκείνου ὅστις συνεπλήρου τὰς σκιὰς τῶν μεγάλων τούτων μνημείων, καὶ εἰς ὃν ταῦτα πολλὰ ὀφείλουσιν. Ὅμοίως δὲ καὶ ἡ Ἑλλάς πᾶσα θέλει τὸν ζητεῖ αὖριον, ἐνθυμουμένη τὸν μέγαν ζηλωτὴν τῆς δόξης της, τῶν μνημείων της τὸν ἐνθουσιώδη προστάτην, ὡς θέλουσι τὸν ζητεῖ καὶ οἱ θρηνοῦντες συγγενεῖς καὶ φίλοι του. Καὶ παρ' ἐκείνη δὲ καὶ παρ' αὐτοῖς θέλει διαμείνει, ὡς χρηστοῦ καὶ λίαν ὠφελίμου πολίτου, ὡς ἀρίστου ἀνδρός, αἰωνία ἡ μνήμη αὐτοῦ.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ

Οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν ἀεί-
ποτε ὑπὸ τὰς στήλας τοῦ Παρθενῶνος ἢ ὑπὸ τὰ Προπύλαια καὶ τὸ
Ἑρεχθεῖον περιφερόμενοι Ἑλλήνᾳ τινα, ὅστις, ἀνὰ χεῖρας φέρων ἀρ-
χαῖον τινα συγγραφέα, ἐμελέτα μὴ εὖρη που ἐν αὐτῷ τὴν ἐξήγησιν
ἀμφιβόλου τινὸς ἢ ὅλως ἀγνώστου ἀρχαίου λειψάνου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος
ἦν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ ἀκάματος ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων
Κυριακὸς Πιττάκης. Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἀφιερῶθη εἰς τὴν λατρείαν
τῶν ἀρχαίων μνημείων, καὶ ὑπὲρ τῆς διασώσεως αὐτῶν καὶ συναρμο-
λογήσεως κατεδαπάνησεν ὀλόκληρον τὸν βίον του. Τὰ μνημεῖα ταῦτα
ἀπετέλουν τὴν τέρψιν του, μετ' αὐτῶν συναναστρέφετο καὶ μετ' αὐτῶν
συνέζη. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ὑπάρχει σήμερον εἰς τὸν κόσμον, ἤ, μᾶλλον
εἰπεῖν, δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου λόφου
ἐξέλιπεν ἥδη ἐν ἔτι μνημεῖον. Πρὸ τινων ἡμερῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς
Μητροπόλεως ἐφέρθη ὁ νεκρὸς του, καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λόγοι τοῦ
Ἀθηνῶν παρευρέθησαν ἐν τῇ νεκρικῇ τελετῇ, δύο δὲ τῶν καθηγητῶν
τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, ὁ τῆς φιλοσοφίας Φίλιππος Ἰωάννου
καὶ ὁ τῆς ἀρχαιολογίας Ἀλέξανδρος Ῥαγκαβῆς, ἐξεφώνησαν ἐπικη-
δεῖους λόγους εἰς τὸν ἀρχαῖον συνεργάτην καὶ συνάδελφον αὐτῶν. Δὲν
δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν ἐνταῦθα περίεργόν τι ἱστορικὸν ἀνέκδο-
τον, ὁ ἀμφοτέροι οἱ ῥήτορες διηγήθησαν, καὶ ἐξ οὗ μαρτυρεῖται ὁ φλο-
γερός πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα ἔρος τοῦ ἀνδρός. Κατὰ τὸν μεγάλον
ἀγῶνα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅτε ἐπολιορκεῖτο ἡ Ἀκρόπολις
ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἱ πολιορκούμενοι Ὀθωμανοὶ μὴ ἔχοντες μόλυ-
βον πρὸς κατασκευὴν σφαιρῶν, ἤρχισαν νὰ ἐξάγῃσι τὸν εἰς τοὺς συν-
δέσμους τῶν λίθων ὑπάρχοντα, καὶ οὕτω κατέστρεφον οἱ βάρβαροι τὰ
περικαλλῆ ἐκεῖνα μνημεῖα.

Ὁ νέος τότε Πιττάκης εὐρίσκετο ὡς στρατιώτης εἰς τὰς τάξεις
τοῦ πολιορκοῦντος στρατοῦ. Ὑπὸ πολεμικὴν ἔποψιν ἡ ἀμυχανία εἰς τὴν
εὐρίσκετο ἡ ὀθωμανικὴ φρουρὰ ἦν εὐχάριστος, ἀλλὰ ὑπὸ ἀρχαιολογι-
κὴν ἔποψιν ἐξετάζων ὁ Πιττάκης τὸ πρᾶγμα εὐρίσκειν αὐτὴν κινδυ-
νῶδη. Ὅθεν διὰ τῶν προσπαθειῶν του συνεφωνήθη ὅπως δοθῇ εἰς τοὺς
Ὀθωμανοὺς μόλυβδος, οὗτοι δὲ παύσωσι τοῦ νὰ ἐξάγῃσι τὸν πρὸς
σύνδεσιν τῶν μνημείων χρησιμεύοντα. Τοῦτο ἦτο θυσία μεγάλη καὶ
ἀληθῶς ὑψηλή, δι' αὐτῆς δὲ τὰ μνημεῖα ἐλυτρώθησαν ἀπὸ τῆς τελευ-
ταίας ἐκείνης κολοβώσεως. Ὁ θάνατος τοῦ Κ. Πιττάκη ἐλύπησε κυ-
ρίως τοὺς φίλους τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας, καθότι, ὡς ὀρθώτατα
παρετήρησεν ἐν τῷ λόγῳ του ὁ κ. Φ. Ἰωάννου, δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσι
σήμερον οἱ πλείοτε ἐκείνου εἰδότες, οὐδεὶς ὅμως ὑπερέβη ἐκεῖνον
κατὰ τε τὸν ζῆλον καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων μέριμναν αὐτοῦ.

(Ἐκ τῆς Χρυσαλίδος)

Ὁ γενικὸς ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων Κυριακὸς Πιττάκης, Ἀθη-
ναῖος, ἀπηλλάχθη τοῦ τῆδε βίου τὴν νύκτα τῆς 23 τοῦ λήξαντος 88βρίου
καὶ τῇ ἐπαύριον ἐκηδεύθη ἀξίως τῆς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνίᾳ ὑπολή-
ψεως καὶ τιμῆς αὐτοῦ. Δύο σοφοὶ ἄνδρες, ὁ τε κ. Φίλιππος Ἰωάννου

καὶ ὁ κ. 'Αλ. 'Ραγκαβῆς, καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, δι' ἐπικηδείων λόγων ἐξύμνησαν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προτερήματα τοῦ κοιμηθέντος εὐσυνόπτως μὲν, ἀλλὰ πάνυ πιστῶς καὶ ἀξίως αὐτοῦ τε καὶ ἑαυτῶν. "Ὅστις θέλει νὰ καταμάθῃ ὁποῖος ἦτο ὁ, κατὰ Πλούταρχον εἰπεῖν, συμπεφυκὼς καὶ συντεθραμμένος ἀπ' ἀρχῆς τῷ μακαρίτῃ Πιττάκῃ ζῆλος πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀρχαιότητα, ἐξετασάτω πῶς οὗτος ἐξεπλήρου τὴν διαπεπιστευμένην αὐτῷ σπουδαιοτάτην ἀρχὴν καὶ πῶς ἐλάτρευε καὶ περιποιεῖτο καὶ αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα τρίμματα οἰουδήποτε ἀρχαίου μνημείου καὶ πῶς ἐφρούρει αὐτά. "Ὅστις θέλει νὰ ἐννοήσῃ πῶς ὁ πολίτης ὀφείλει νὰ πολιτευῇται, ἅς διδαχθῇ πῶς ἐπολιτεύθη καὶ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, καὶ ἔκτοτε πάλιν μέχρι τῆς 23 ὀβρίου ἐ.ἔ. ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Πιττάκης, ἐθελοκίνδυνος συστρατιώτης τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ καὶ ἑαυτὸν καὶ τὰ πάντα ἀπαρνησάμενος καὶ πᾶσαν κακουχίαν ἀφειδῶς ὑπομένων ἐν ταῖς πολιτορχίαις καὶ ἐκ τοῦ συστάδην μάχαις ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ πέριξ. "Ὅστις θέλει νὰ λάβῃ μάθημα οἰκογενειακοῦ βίου, φιλοστόργου, συνετοῦ καὶ ἐν πᾶσιν ἀξιαγάστου, ἅς ἐξετάσῃ πῶς ὁ Πιττάκης διῆγε τὸν κατ' οἶκον βίον καὶ χρηστοθησεστάτην ἐποίησε τὴν οἰκογένειάν του. "Ἄν δὲ καὶ παράδειγμα καλοῦ χριστιανοῦ ἐπιθυμῇ τις νὰ γνωρίσῃ, εὐρίσκει αὐτὸ εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ Πιττάκη, τὸ θεῖον ἐν καθαῶ καρδίᾳ σεβομένου καὶ ὅση δύναμις ἐν ἀνθρώποις τὸν νόμον τοῦ Κυρίου τηροῦντος. Καὶ ὅμως ἦσαν φαυλορρήμονες τὸν μὲν ὑπέρμετρον αὐτοῦ ζῆλον πρὸς τὰ δημόσια αὐτοῦ καθήκοντα παραξενάδαν καὶ ἰδιοτροπίαν ὀνομάσαντες, τὴν δὲ φιλοπάτριδα αὐτοῦ διαγωγὴν καὶ τὰς ἀστυκάς αὐτοῦ ἀρετὰς ἐνωραῖσμον πολιτικὸν καλέσαντες, καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν πολιτείαν αὐτοῦ δεισιδαιμονίαν ὑπολαβόντες. "Ἐν τῷ ἀνοήτῳ καὶ χολοιβόρῳ τούτῳ κόσμῳ τοιαύτην ἔχει μοῖραν ὁ μὴ ἀνόητος, καὶ μόνος ὁ ὑπεύθυνος εἰς τῆς πονηρίας τὰς ἀπαιτήσεις εὐρίσκει θαυμαστάς τοὺς αὐτῇ συντεταγμένους. Εὐγε ἐποίησας, χρηστὲ ἄνερ Κυριακὲ Πιττάκη, καὶ ἀποταξάμενος ταῖς καινοτροπίαις καὶ ταῖς φαυλότησι τῶν κοσμοκαπῆλων, συντάξω τῇ συνειδήσει σου. Εἶχες τὴν τιμὴν ὑπαγορευτὴν τῶν ἔργων σου καὶ τὸ ἐλλαμπόμενον τῷ θείῳ φωτὶ πνεῦμά σου ὁδηγὸν εἰς τὰς τρίβους σου, καὶ εἰς τῶν βιωτικῶν σου σχέσεων τὴν διαρρύθμισιν ἔσχες κελευστὴν τὴν φωνὴν τῆς ἀγνῆς σου καρδίας. Οὕτω παρέστης εὐπρόσωπος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ γῆς κατέλιπες μνήμην εὐφημον καὶ τίμιον ὄνομα, ὡς τιμαλφῇ κληρονομίαν καὶ ἀναφαίρετον κόσμημα τῇ ἀξιοσεβάστῳ οἰκογενείᾳ σου καὶ καύχημα τῇ γεννησαμένη καὶ θρεψαμένη σε πόλει.

(Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν)

Ἐπιστρέφομεν ἀπὸ τοῦ ἀθορύβου καὶ γαληνιαίου τόπου τῶν νεκρῶν, προπέμψαντες ἕως τοῦ τάφου τοῦ τὸν χθὲς φεῖ! θανόντα συμπολίτην ἡμῶν Κυριακὸν Πιττάκην. Ἐλεεινολογήσαμεν τοῦ ἀνθρωπίνου ἡμῶν βίου τὸ ὠκύμορον, διαλογισθέντες οἷον παρесеκέασεν ἑαυτὸν τῇ πατρίδι ὁ ἐν ἀρετῇ καὶ φροντίδι βιώσας Πιττάκης, οἷος δὲ ἀνὴρ παρесеκασμένος μετεκλήθη πρὸς τὸν Πλάστην. Φεῖ! εἵπομεν τοῦ βίου αὐτοῦ· ἐκ μιᾶς μεμακρυσμένης ἐποχῆς ζηλωτῆς γενόμενος ὁ

Πιττάκης τῆς ἀρχαίας εὐκλείας τῶν προγόνων ἡμῶν, προσέφερεν εἰς τὰ νεκρὰ ἔργα αὐτῶν, ἀφ' ὧν ἐνεπνέετο, ὁλοκαύτωμα τὴν ὑπαρξίν του. Οὔτε ἐθνικαὶ συμφοραὶ, οὔτε οἰκογενειακοὶ περισπασμοί, ἀλλὰ μῆτε κίνδυνοι κατίσχυον νὰ μετατρέψωσι τὸν ἄνδρα ἐκ τῆς πολυμόχθου καὶ ἀκανθώδους ἐκείνης ἀσχολίας του, περὶ τὴν εὐρεσιν καὶ διάσωσιν παντὸς ἀρχαίου. Πλὴν φεῦ! ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ δι' εὐρυτάτης πείρας κατασταθεὶς ἀναγκαιότατος, οὕτω παρσκευασμένος μετακαλεῖται· διὸ δικαίως θρηνοῦμεν ἐπὶ τῇ καταλύσει τῆς τεσσαρακονταετοῦς ταύτης πείρας καὶ ἀρετῆς.

Προχθὲς ἔτι ἐνομιζόμεν τὸν μακαρίτην Πιττάκην φυγόντα τὸν κίνδυνον τοῦ χρονίου νοσήματός του, καὶ τὴν λαμπράδα τῆς ζωῆς του προχθὲς ἔτι φέγγουσιν μᾶς ἔλεγον, ἀλλ' αἴφνης χθὲς μία μέλαινα εἰκὼν ἐπὶ τοῦ τοίχου κεκολλημένη, θρηνοῦσα καλεῖ ἡμᾶς νὰ συνοδεύσωμεν μιᾷ διὰ πάντα τὸν ὁδοιπόρον τῆς ἀρχαιολογίας. Εἰς τὸν νεκρὸν Πιττάκην εἶπον δύο λόγους, τὸν μὲν ὁ πρόεδρος τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας, ὁ σοφὸς διδάσκαλος Φίλιππος Ἰωάννου, τὸν δὲ ὁ ἕτερος συνάδελφος αὐτοῦ καὶ βαθὺς ἀρχαιολόγος Ἀ. Ῥαγκαβῆς. Ἀμφοτέρους θὰ δημοσιεύσωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον.

(Παναθήναια)

Ο ΟΡΚΟΣ ΤΟΥ ΠΙΤΤΑΚΗ

Ὁ Πιττάκης διορίστηκε μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννη Κοκκῶνη ὡς «συνεργάτης τοῦ ἐπὶ τῆς διατηρήσεως καὶ ἀνευρέσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀρχαιοτήτων κυρίου Οὐαϊσεμβούργ» μὲ τὸ ἀπὸ 9(21) Ἰουλίου 1833 Β.Δ. Ὁ Κοκκῶνης ὀρκίστηκε στὸ Ναύπλιο στὶς 24 Ἰουλίου, ἐνώπιον τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας Σπυρίδωνος Τρικούπη καὶ τοῦ ἱερέως Θεοδοσίου, καὶ ὁ Πιττάκης στὶς 25. Ὁ Ross καθυστέρησε νὰ ὀρκιστῇ γιατί ἔπρεπε νὰ λάβει τὴν ἄδεια τῆς Κυβερνήσεως τῆς Δανίας. Τὸ πρωτόκολλο τῆς ὀρκομωσίας τοῦ Πιττάκη εἶναι τοῦτο (ΓΑΚ Ἀρχαιοτήτες Γενικά, Θ 123 φ.2):

«Σήμερον τῇ 25 Ἰουλίου 1833 παρουσιασθεὶς εἰς τὸ Γραφεῖον τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας ὁ κύριος Κυριακὸς Πιττάκης, εἰς τῶν εἰρημένων, ἔδωκεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας κυρίου Σπυρίδωνος Τρικούπη καὶ τοῦ ἱερέως Θεοδοσίου τὸν ἑφεξῆς ὅρκον.

“Ὀρκίζομαι νὰ φυλάξω πίστιν εἰς τὸν Βασιλέα καὶ νὰ διαχειρίσω μὲ ζῆλον καὶ προθυμίαν ὅλα τὰ τῆς ὑπηρεσίας μου καθήκοντα, ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸ κοινὸν καλόν, χωρὶς καμμίαν ἐκ πлагίου σκέψιν. Ὀρκίζομαι δὲ ἐπὶ πλέον, ὅτι οὔτε εἶμαι οὔτε θέλω εἶσθαι μέλος μυστικῆς ἀγνώστου εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐταιρείας”.

Τὸν ὅρκον τοῦτον ἀναγνωσθέντα παρὰ τοῦ ἱερέως, συνεκφωνήσας ὁ ὀρκιζόμενος, ὑπέγραψεν ἰδιοχείρως εἰς τὸ παρὸν Πρωτόκολλον.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 25 Ἰουλίου 1833

Κ.Σ. Πιττάκης»

Δὲν πρέπει νὰ παραξενεύει ἡ τελευταία φράση τοῦ ὅρκου. Ὁ Ὅθων ἦταν ἀπόλυτος μονάρχης, οἱ μυστικὲς ἐπαναστατικὲς ἐταιρεῖες ἀφθονοῦσαν στὴν Εὐρώπῃ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση εἶχε ξεκινήσει μὲ τὴν δράση μιᾶς τέτοιας ἐταιρείας, τῆς Φιλικῆς. Ἡ παράθεση τοῦ κατὰ καιροὺς ὀριζόμενου τύπου τοῦ ὅρκου τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων στὴν Ἑλλάδα θὰ καθρέφτιζε τὴν ἐκάστοτε πολιτικὴ καὶ συνακόλουθα τὴν κοινωνικὴ κατάστασι τοῦ τόπου.

*

ΝΟΜΙΜΗ ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ

Ὁ Κ.Σ. Πιττάκης στὴ δημοσίευσή του τῆς στήλης τοῦ Ἀριστίωνος (ΕΑΜ 29· Ἑφημερίς Ἀρχαιολογική 1838, 127-130· IG I² 1024) δίνει ἀόριστες πληροφορίες γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ τὴ βρῆκε. Σὲ ἔγγραφο τοῦ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Β. Γραμματεῖαν (ἀρ. 849/24 Φεβρουαρίου 1839) ἀναγγέλλει τὴν εὑρεση τῆς στήλης ὡς ἑξῆς:

«Ὁ Νικολῆς Σαῖτας ἔχων ἔγγραφον ἄδειαν τῆς Ἐφορείας ταύτης, νὰ ἀνασκάψῃ εἰς τοὺς ἰδιοκτήτους αὐτοῦ τόπους πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαιοτήτων δυνάμει τοῦ 103 ἄρθρου τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων Νόμου, ἠύρεν ἐν ἀνάγλυπτον σῶον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖ εἰσέτι τὸ ἀρχαῖον του χρωμάτισμα.

Τὸ ἀνάγλυπτον τοῦτο ἔργον τοῦ περιφήμου καὶ γνωστοῦ γλύπτου Ἀριστοκλέους, τοῦ Ἀριστίωνος, εἶναι διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τέχνης καθ' ἣν ἡργάσθη πολύτιμον. Τὸ ἥμισυ τοῦ ἀναγλύπτου τοῦτου ἀνήκει εἰς τὸν ῥηθέντα Σαῖταν, ὅθεν πρὸς ἀνταμοιβὴν αὐτοῦ κρίνω δίκαιον νὰ τὸν δοθῶσι διακόσια δραχμαὶ τῆς πιστώσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐξόδων. Παρακαλῶ νὰ ἐκδοθῇ ἔνταλμα πληρωμῆς τῆς ποσότητος ταύτης».

Ἡ στήλη τοῦ Ἀριστίωνος βρέθηκε στὴ Βελανιδέζα (δυτικὰ τῆς Λούτσας) ἀπὸ τὸν Νικόλαο Σαῖτα, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὺς ἦταν ἐπαγγελματίας ἀρχαιοκάπηλος. Τὸν 19ο αἰ. ὁ νόμος «περὶ τῶν Ἐπιστημονικῶν καὶ Τεχνολογικῶν Συλλογῶν» τοῦ 1834, ἄρθρα 100-109, ἐπέτρεπε μὲ μεγάλη εὐκολία τὴ διενέργεια ἀνασκαφῶν ἀπὸ οἰονδήποτε, ἀρκεῖ νὰ τηροῦσε ὁρισμένους τύπους. Ὁ Νικόλαος Σαῖτας μετὰ τὴν εὑρεση τῆς στήλης τοῦ Ἀριστίωνος ἔλαβε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1839 καὶ ἄλλη ἄδεια ἀνασκαφῆς, σύμφωνα μὲ τὰ ἄρθρα 64 καὶ 80 τοῦ νόμου, περισσότερο ἐπαχθὴ γιὰ τὸ Δημόσιο. Μὲ νέα ἄδεια (ἀρ. 858/28 Μαΐου 1839) ποὺ ἀνανεώθηκε στὶς 17 Ἰουλίου, ἡ ὁποία ἔσχυε γιὰ 28 ἡμέρες καὶ κατόπιν γιὰ ἄλλες 20, ὁ Πιττάκης διορίζει τὸν Σαῖτα ἐπικεφαλῆς συνεργείου πέντε ἐργατῶν οἱ ὁποῖοι θὰ ἐρευνοῦσαν στὴ Βελανιδέζα πάλι, σὲ κτήματα τῆς Μονῆς Πεντέλης. Δὲν γνωρίζω ἀκόμη τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκεῖ ἐρευνῶν τοῦ Σαῖτα, ἀλλὰ ἀπὸ ἀναφορά του πρὸς τὸν Πιττάκη τῆς 25 Νοεμβρίου 1839 προκύπτει ὅτι ἡ δράση του ἐπεκτάθηκε στὸν Πειραιά, ὅπου ὅμως, σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενά του, ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὴν ἀστυνομία. Γράφει λοιπὸν ὁ Σαῖτας:

«Ἐχοντες τὴν ἡπαριθμιον — ἀδιάν σας Κύριε ἔφορε ἀνασκάπτωμεν εἰς τὸν περεὰ πρὸς ἀνέβρεσι ἀρχιοτίτον διὰ νὰ τὰς δόσωμεν εἰς τὸν μοσίον — ἐκάμαμεν μέχρι τοῦ δὲ ἀλλὰ παρελπήδα ὁ ἀστυνόμος τοῦ πιρέος κ. Πάγγαλος ὅχι μόνον μιὰν φορὰν μὰς ἐπῖρε μὲ τὴν βίαν ἐνὰν ἀγγείων παλεὸν τὸ καλῖτερον, καὶ ἐνὰν ἄλλον κεσὲ ἀλλὰ ἐπροχθὲς μὰς ἐβίασεν μὲ ἐν ὄπλον δῖναμην χοροφιλάκου καὶ μὰς

*ἐκράτησεν όλους μας τέσσαρους πτοχούς καὶ διστιχῆς φαμελίτας γε-
μάτους πλιγὰς ἀπὸ τὸν πόλεμον τον υπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρί-
δος μας ὅλην τὴν ἡμέραν χασωμερίσας ἡμὰς καὶ ἐμποδίσας τοῦ νὰ
ἐκβάλομεν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον τῆς φαμελιάς μας, παρακαλοῦμεν
νὰ ἐνεργήσετε — τοῦτον ὅτι ἀνήκει ἀλέος — εἰς τὸν βασιλέα. Ἐν ἀθή-
ναις τῇ 25 νοεμβρίου 1839. Ἰδιόμοτε ἀθηνέοι. νικόλαος σαητάς. τους
αγραμάτους».*

Ὁ ἐπαγγελματίας ἀρχαιοκάπηλος γίνεται ἀγωνιστὴς καὶ φτωχὸς
φαμελίτης ποὺ ἐργάζεται σκληρὰ γιὰ τὸ ψωμὶ τῆς οἰκογενείας του. Ἡ
ἱστορία τῆς ἀρχαιοκαπηλίας τοῦ 19ου αἰ., διαφορετικὴ σὲ πολλὰ ἀπὸ
τοῦ 20οῦ, εἶναι φοβερὴ γιὰ τὶς λεπτομέρειές της καὶ τὴν ἔκτασίν της,
πραγματικὴ καὶ κοινωνικὴ.

Τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ὑπηρεσίας, ἀπὸ παλαιὰ ἔρευνα τοῦ ὁποῖου παρα-
τίθενται τὰ ἐδῶ ἔγγραφα, δὲν ἔχει ἀκόμη καταταχθῇ, παρὰ τὸ ὅτι ἡ
Ἑταιρεία προσφέρθηκε νὰ τὸ φυλάξει καὶ νὰ τὸ κατατάξει. Ἡ πραγ-
ματικὴ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας θὰ εἶναι δυνατόν νὰ
γραφῇ μόνον ὅταν αὐτὸ γίνεῖ προσιτό.

*

ΦΙΛΑΡΧΑΙΟΙ ἢ ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΟΙ;

Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ στὴν ἐπιθυμία τους νὰ ἀποκτήσουν κάποιο ἀρχαῖο ἀντικείμενο
δὲν διστάζουν νὰ διακινδυνεύσουν τὴ φήμην τους καὶ τὴν ὑπόληψίν τους. Μία τέτοια περίπτωσις
δημοσιεύθηκε, πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, στὴν ἐφημερίδα «Ἔθνος» (22 Μαρτίου 1961):

«Μόλις τώρα, μετὰ πάροδον 8 ὁλοκλήρων μηνῶν, ἀποκαλύπτεται ἐκ δημοσιογρα-
φικῶν πληροφοριῶν — διότι ἡ σιγὴ τῆς Ἀσφαλείας συνεχίζεται — ὅτι, κατὰ τὴν τότε
ἐπίσκεψίν των εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Πειραιῶς, αἱ σύζυγοι τοῦ ἀντιπροέ-
δρου συμμαχικῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ ἐνταῦθα πρεσβευτοῦ τῆς ἰδίας χώρας ἀπεπειρά-
θησαν νὰ ὑπεξαίρουν ἀρχαῖκόν ἀμφορέα ἀρίστης τέχνης καὶ μίαν γλαῦκα, τὴν
ὅποιαν ἡ μία ἐξ αὐτῶν ἀπέσπασε ἀπὸ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς,
μὴ ἐναποτεθέντος εἰσὶ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχ. Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸ εὐτύχημα εἶναι ὅτι τόσοι ὁ συνοδεύων τοὺς δύο ἐπισήμους ἐπισκέπτας καὶ τὰς
συζύγους των ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀττικῆς, ὅσον καὶ ὁ ὑπάλληλος τοῦ
Μουσείου, ἀντελήφθησαν τὰς κινήσεις τῶν δύο θηλυκῶν Ἑλγίνων καὶ κατάρθρωσαν νὰ
ὑποδείξουν, εὐσχήμως καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πρωτοκόλλου τῆς διπλωματικῆς ἀβρό-
τητος, τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἀμφορέως, τὸν ὅποιον ἡ μία εἶχεν ἀποκρύψει εἰς τὴν τσάντα
της καὶ τῆς γλαυκός, ποὺ ἡ ἄλλη ἐκράτει ἀκόμη εἰς τὰς παλάμας τῶν τεχνέντων
ἠνωμένων χειρῶν της.

Τὸ γεγονός, ἐγκαίρως γνωστοποιηθὲν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐκαλύφθη ὑπὸ ἄκρας
μυστικότητος, πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένων διπλωματικῶν συνεπειῶν.

Λέγεται, ὅτι καὶ ὁ Βασιλεὺς ζωρὸν ἐπέδειξε διὰ τὴν συνταρακτικὴν ὑπόθεσιν ἐν-
διαφέρον, ἐπισκεφθεὶς μετὰ διήμερον τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Πειραιῶς.

Ἡ διήγησις τῆς ἐφημερίδας εἶναι ἀκριβής, πλὴν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ ἀμφορέως ὡς ἀρί-
στης τέχνης. Ἦταν ἕνας κοινότατος κορινθιακὸς ἀρύβαλλος, μικρότατος μεγέθους. Γιὰ λόγους
πολιτικούς ἡ ἐφημερίδα χαρακτήριζε τὴν μία ἀπὸ τὶς δύο κυρίες ὡς «παρ' ὀλίγον νέο Ἑλγίνον».
Ὁ Ἑλγίνος, δυστυχῶς γιὰ μᾶς, δὲν ἀσχολήθηκε μὲ παρακατιανὰ ἀρχαῖα. Διάλεξε καὶ πῆρε τὰ
καλύτερα.

*

$$A, E, \oplus, \otimes, \wedge, \vee, R, \xi, \zeta, V, W \text{ к. } \check{\alpha}.$$

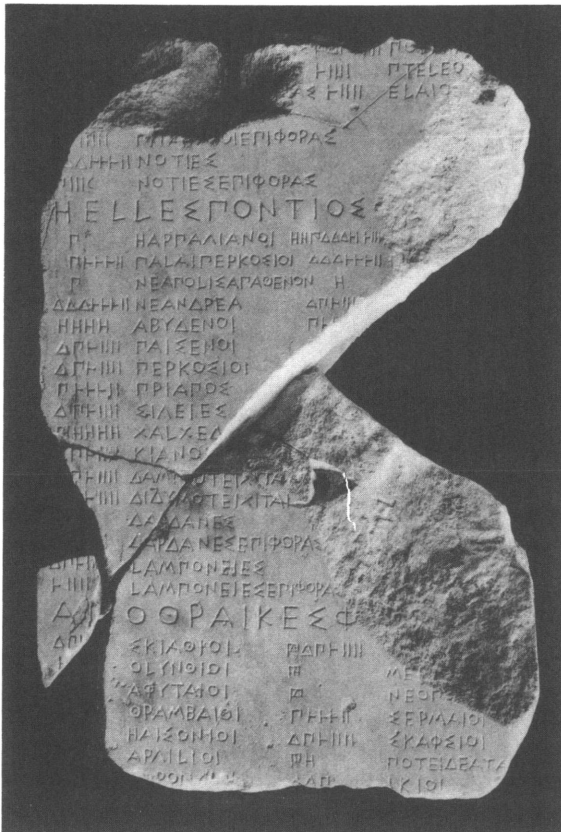
3. Τὰ πολυτονικά καὶ ἐπιγραφικά στοιχεῖα ὡς ὑπόστικτα.

Ἡ γραμματοσειρὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ σὲ περιβάλλον Macintosh καὶ DOS καὶ εἶναι κατάλληλη γιὰ ἐκτυπώσεις μεγάλης πυκνότητας. Ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σχεδιασμό της ἐπάνω στὸ γνωστὸ «Ἑλληνικὸ πληκτρολόγιο» ἔχει σχεδιαστῇ καὶ στὸ σύστημα πληκτρολογίου GreekKeys.

Τὸ copyright καὶ τὸ δικαίωμα διάθεσης τῆς βασικῆς μόνο πολυτονικῆς γραμματοσειρᾶς ἔχει ἡ ΕΕΤΣ. Τὴν πλήρη γραμματοσειρὰ (βασικὴ πολυτονικὴ, ὑπόστικτὴ πολυτονικὴ, ἐπιγραφικὰ σύμβολα) διαθέτει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

Μὲ τὴ νέα γραμματοσειρὰ καὶ τὰ ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν ὅλα τὰ κείμενα τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς χρήσης της εἶναι ὁ αἰσθητικὸς συνδυασμὸς τῆς παράδοσης καὶ τῆς πλέον προηγμένης τεχνολογίας.

*

Ἀθηναϊκὸς
φορολογικὸς κατάλογος
τοῦ ἔτους 440/39 π.Χ.
(Ἀθήνα,
Ἐπιγραφικὸ Μουσεῖο).

Δωρεές πρὸς τὴν Ἑταιρεία

Χρηματικὲς δωρεές ἔκαμε ἡ κυρία Ἑλλη Μαλάμου στὴ μνήμη Ἀντωνίου καὶ Παύλου Κριεζῆ, Ἰωάννου Γερουλάνου καὶ Λέλας Μυλωνᾶ.

Χρηματικὴ δωρεὰ ἔκαμε ἡ κυρία Ντόρις Κων. Χριστοπούλου εἰς μνήμην Ἑλευθερίου Συρίγου.

Ἡ κυρία Ροζαλίνδη Παπαντωνίου ἔκαμε χρηματικὴ δωρεὰ εἰς μνήμην Λέλας Μυλωνᾶ.

Ἡ κυρία Ἰόνη Shear Μυλωνᾶ προσέφερε τὸ γραφεῖο τοῦ πατέρα της ἀειμνήστου Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Γεωργίου Ἑμμ. Μυλωνᾶ.

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης

Γιὰ πέμπτη χρονιά συνεχίζεται ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης. Ἡ εὐμενὴς ὑποδοχὴ τῶν μαθημάτων, κυρίως ἀπὸ νέους, ἐνθαρρύνει τὸ Συμβούλιο γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἄλλων σχεδίων ἐκπαιδευτικῆς φύσεως. Ὁ κύριος λόγος τῆς ἐπιτυχίας τῶν μαθημάτων εἶναι ὁ ζωντανὸς τρόπος διδασκαλίας.

Ἐφέτος καὶ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1994 θὰ διδαχτοῦν δύο σειρὲς μαθημάτων. Τὴν πρώτη ὥρα θὰ διδάξει ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Χρύσανθος Χρήστου μὲ θέμα *Ἡ Ἀναγέννηση ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰώνα*. Τῇ δεύτερῃ ὥρᾳ θὰ διδάξουν οἱ κύριοι Σπύρος Εὐαγγελάτος (*Κρητικὸ θέατρο 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰώνα*), Κώστας Γεωργουσόπουλος (*Τὸ Ἑπτανησιακὸ θέατρο*), Βάλτερ Ποῦχνερ (*Αἰγαιοπελαγίτικο θρησκευτικὸ θέατρο τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα*). Ἐνα νέο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τοῦ θεάτρου στὴν Ἑλλάδα καὶ Δημήτριος Σπάθης (*Ἡ ἐποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τὸ θέατρο*).

Τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῶν 32 μαθημάτων τῆς Ε' περιόδου τῆς Σχολῆς Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης ἔχει ὡς ἑξῆς:

Τετάρτη 3 Νοεμβρίου 1993

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀφετηρία οἱ Κάτω Χώρες.

Ἀπὸ τὴν τέχνη «παράθυρο»

στὴν τέχνη «καθρέφτης τοῦ κόσμου».

Φανατισμὸς

γιὰ τὴν ὀπτικὴ πραγματικότητα.

Μεγάλοι δάσκαλοι,

Ζωγράφος τοῦ Φλεμάλ,

Γιὰν βὰν Ἀικ,

Ροζιέ βὰν ντέρ Βάιντεν

ΣΠΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Εἰσαγωγή

στὸ ἱστορικὸ καὶ κοινωνικὸ

ὕπόβαθρο

τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης

Τετάρτη 10 Νοεμβρίου 1993**ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ**

Ἡ ζωγραφικὴ τῶν Κάτω Χωρῶν
στὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ.
Πέτρον Κρίστον,
Ντίρικ Μποντς
καὶ ἡ ὁλλανδικὴ παρουσία.
Γιοῦστον τῆς Γάνδης
καὶ Οὔγκο βὰν ντέρ Γκούς·
ἐσωτερικότητα
καὶ μνημειακότητα

ΣΠΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Ὁ Γεώργιος Χορτάτζης
καὶ ἡ δραματολογία του

Τετάρτη 24 Νοεμβρίου 1993**ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ**

Ἡ Σχολὴ τῆς Μπρῦξ
καὶ οἱ μεγάλοι δάσκαλοι της.
Ζερὰρ Νταβιντ
καὶ Χὰνς Μέμλινγκ.
Ἀπὸ τῆς δραματικότητας
καὶ τὴν ἐσωτερικότητα
στὴν κοσμικὴ
καὶ ἀριστοκρατικὴ ἐκφραση
τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος

ΣΠΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Οἱ ἄλλοι δραματοποιοί

Τετάρτη 1 Δεκεμβρίου 1993**ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ**

Ἄλλοι δημιουργοὶ
στὸ τέλος τοῦ αἵωνα
καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἱερώνυμον Μπόζ·
ἓνα ἔργο, στὸ ὁποῖο ἀνατρέπονται
ὅλοι οἱ καθιερωμένοι τύποι
τῆς Τέχνης τῶν Κάτω Χωρῶν
μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ δαιμονολογικοῦ
καὶ τὴν ἀποθέωση τοῦ φανταστικοῦ

ΣΠΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Ξενόγλωσσα θεατρικὰ ἔργα
καὶ μεταφράσεις ἰταλικῶν ἔργων

Τετάρτη 8 Δεκεμβρίου 1993**ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ**

Ἀπὸ τῆς ζωγραφικῆς
τῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων
στὶς μεγάλες προσπάθειες
τῆς γαλλικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 15ου αἰ.
Μεγάλοι δημιουργοί,
Ἐνγκεράρ Κοναρτόν
καὶ ἀπὸ τὸν «Εὐαγγελισμό τοῦ Αἰῆς»
στὸν «Θρῆνον τῆς Ἀβινιόν».
Νικολὰ Φρομέντ, Ζὰν Φονκὲ
καὶ Ζωγράφος τοῦ Μουλέν

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ θέατρο στὴ Ζάκυνθο - Χάσης

Τετάρτη 12 Ιανουαρίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἡ γερμανικὴ παρουσία
στὴ ζωγραφικὴ τοῦ 15ου αἰ.

Κόνραντ Βίτς·

ἀπὸ τὴν προσάρτηση ξένων τύπων
στὴν προσωπικὴ φωνή.
Στέφαν Λόχνερ καὶ Σχολὴ τοῦ Ρήνου.
Μίχαελ Πάχερ·
πλαστικὰ στοιχεῖα καὶ
μνημειακότητα

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ θέατρο στὴ Ζάκυνθο - Βασιλικός

Τετάρτη 19 Ιανουαρίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἡ ἰσπανικὴ ζωγραφικὴ
ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα στὴν Ἀναγέννηση.
Ἀφετηρία τὰ καταλανικὰ ἐργαστήρια
καὶ ὁ Μπάσσα.

Διάφορες ἐπιδράσεις
ἀπὸ τὶς Κάτω Χῶρες καὶ τὴν Ἰταλία.
Δημιουργοὶ διαφόρων κατευθύνσεων,
Μαρτορέλ, Γκαλέγκο, Μπερμέγιο

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

Τὸ θέατρο στὴν Κεφαλλονιά

Τετάρτη 26 Ιανουαρίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἡ γερμανικὴ Τέχνη
ἀνοίγει τὴ ζωγραφικὴ τοῦ 16ου αἰ.
Προδρομικὲς προσπάθειες Σονγκάουερ.
Ὁ Γκρύνεβαλντ
καὶ ὁ ἐξπρεσιονισμὸς τῶν ἔργων του.
Ντύρερ·
θεωρητικὸς καὶ μεγάλος δάσκαλος
τῆς γερμανικῆς Τέχνης.
Ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ
βορείων καὶ ἰταλικῶν τάσεων
στὴν προσωπικὴ ἐκφραστικὴ γλώσσα

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄλλοι Ἑπτανήσιοι συγγραφεῖς

Τετάρτη 2 Φεβρουαρίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἀπὸ τὴ Σχολὴ τοῦ Δούναβη
στὴν ἐπιβολὴ τῆς τοπιογραφίας.
Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση
καὶ οἱ νέες θεματογραφικὲς περιοχές.
Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Κράναχ,
τοῦ Χάινς Μπάλντουγκ Γκρίν
καὶ τοῦ Χόλμπαϊν

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Ἡ Ἀντιμεταρρύθμιση
καὶ τὸ θέατρο.
Ἡ ἐγκατάσταση
τῶν Καθολικῶν Ταγμάτων
στὸ Ἀρχιπέλαγος.
Σκοπὸς καὶ λειτουργία
τοῦ σχολικοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου

Τετάρτη 9 Φεβρουαρίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἡ γαλλικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 16ου αἰ.
 Ἡ πίεση τῶν ἐργαστηρίων
 τῶν Κάτω Χωρῶν
 καὶ τῶν κατακτήσεων
 τῆς ἰταλικῆς Τέχνης.
 Ξένοι —κυρίως Ἴταλοι— δημιουργοὶ
 στὴ Γαλλία
 καὶ ἡ Σχολὴ τοῦ Φονταινεμπλώ.
 Δημιουργοὶ
 διαφόρων κατευθύνσεων καὶ ἔργα

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Οἱ παραστάσεις
 θρησκευτικοῦ θεάτρου
 στὴν Κωνσταντινούπολη,
 τὴ Χίο καὶ τὶς Κνκλάδες.
 Οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς
 καὶ ἡ δραματολογία τους

Τετάρτη 16 Φεβρουαρίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἡ πορεία πρὸς τὴν ἀπελευθέρωση
 ἀπὸ τοὺς ξένους τύπους.
 Τοπικὰ ἐργαστήρια
 καὶ προσωπικὲς ἀναζητήσεις.
 Ἡ γαλλικὴ ζωγραφικὴ
 μεταξὺ Ρεαλισμοῦ καὶ Ἰδεαλισμοῦ

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Ἡ Χιώτικη δραματολογία

Τετάρτη 23 Φεβρουαρίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἡ ἰσπανικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 16ου αἰ.
 Προβλήματα ταυτότητας.
 Ἡ ἐπίδραση τῆς ἰταλικῆς ζωγραφικῆς
 μὲ τοὺς μαθητὲς
 τῶν μεγάλων Ἰταλῶν δασκάλων
 στὸ Ἐσκοριάλ.
 Δημιουργοὶ τοπικῶν ἐργαστηρίων
 καὶ προσωπικὲς κατακτήσεις.
 Γκρέκο, ἡ μεγαλύτερη φωνὴ
 τῆς ἰσπανικῆς ζωγραφικῆς τοῦ αἰῶνα

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Ἡ Κυκλαδικὴ δραματολογία

Τετάρτη 2 Μαρτίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Οἱ Κάτω Χῶρες καὶ ἡ πίεση
 τῶν ἰταλικῶν μανιεριστικῶν τύπων.
 Πορεία
 πρὸς τὴ θεματογραφικὴ ἐξειδίκευση
 καὶ τὴν ἔμφαση στὴν καθημερινὴ ζωή.
 Κεντὲν Μασσίς
 ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ θέματα
 στὴν ἠθογραφία.
 Σκορέλ, μιὰ ἄλλη ἀφετηρία.
 Πατινίρ καὶ πανοραμικὴ προοπτικὴ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΠΑΘΗΣ

Μεταφράσεις
 καὶ πρωτότυπα ἑλληνικὰ ἔργα

Τετάρτη 9 Μαρτίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Δημιουργοὶ τῶν Κάτω Χωρῶν,
 διαφόρων θεματογραφικῶν περιοχῶν
 καὶ κατευθύνσεων.
 Μπρὺγκελ·
 ὁ χωρικός
 καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς καθημερινῆς ζωῆς.
 Μαθητὲς καὶ συνεχιστὲς του.
 Μόμπερ, ὁ εἰσηγητὴς
 τῆς χρωματικῆς προοπτικῆς

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΠΑΘΗΣ

Ἡ ἀκμὴ
 τῆς θεατρικῆς κίνησης.
 Οἱ δημόσιες παραστάσεις
 στὴν Ὁδησσὸ
 καὶ τὸ Βουκουρέστι
 πρὶν ἀπὸ τὸ 1821

Τετάρτη 16 Μαρτίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Γενικὰ χαρακτηριστικὰ
 τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς
 τοῦ 15ου αἰ.
 Προσφορὰ τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων
 καὶ προσπάθειες
 μὲ πανευρωπαϊκὲς διαστάσεις

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΠΑΘΗΣ

Ἡ κωμωδία

Τετάρτη 23 Μαρτίου 1994

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Παράδοση καὶ ἀνανέωση
 στὴ ζωγραφικὴ τοῦ 16ου αἰ.
 Ὁ ρόλος τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων
 καὶ οἱ πολιτικὲς, κοινωνικὲς
 καὶ θρησκευτικὲς ἀνακατατάξεις

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΠΑΘΗΣ

Ἡ κληρονομιά
 τῆς προεπαναστατικῆς
 θεατρικῆς κίνησης
 καὶ ἡ δημιουργία θεάτρου
 στὸ ἀνεξάρτητο κράτος

Ἐρωτόκριτος καὶ Ἀρετούσα
 Τοιχογραφία τοῦ Θεόφιλου
 στὸν Βόλο
 (φουῆρος τοῦ Βελέντζα).

Ἀγγελίαι

Σύνταγμα Ἐπιτυμβίων Μνημείων Ἀττικῆς II (ΣΕΜΑ)

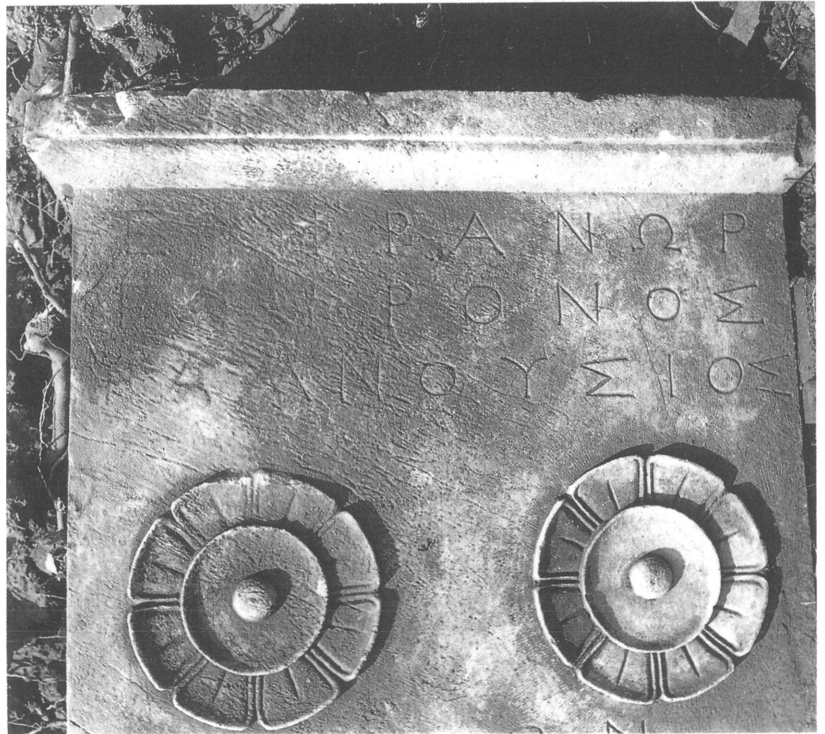
Μὲ σημεῖωμα στὸν *Μέντορα* (24, 1993, 3-5) ἔγινε γνωστὴ τοὺς ἐταίρους καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους ἡ ἀνάληψη τοῦ ἔργου τῆς ἐπανεκδόσης, σὲ σύνταγμα, τῶν ἐπιτύμβιων ἐπιγραφῶν τῆς Ἀττικῆς, δόθηκαν οἱ γενικὲς γραμμὲς τοῦ ἐγχειρήματος καὶ τινίστηκε ὅτι «ἡ νέα ἔκδοσις τῶν ἐπιγραφῶν θὰ δώσει ἀκόμη τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξεταστοῦν οἱ ἐνεπιγραφοὶ λίθοι καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρά, αὐτὴν τῆς μορφῆς τοῦ μνημείου». Κατὰ τὴ μελέτη τῶν μεθοδολογικῶν προβλημάτων τῆς νέας ἔκδοσης ἔγινε φανερό ὅτι μεγάλος ἀριθμὸς μνημείων δὲν θὰ τύχαινε μελέτης καὶ περιγραφῆς, θὰ παραλείπονταν ἐκεῖνα δηλαδὴ τὰ μνημεῖα ποὺ δὲν θὰ ἔφεραν ἐπιγραφὴ καὶ τὰ ὁποῖα ἦταν δυνατόν νὰ εἶναι ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴ μορφὴ τους. Ὅλοι γνωρίζουμε πὼς τὸ πλῆθος τῶν μαρμάρινων λουτροφόρων μὲ γλυπτὴ διακόσμηση ἀλλὰ χωρὶς μορφές δὲν φέρουν ἐπιγραφές. Γιὰ νὰ εἶναι πλήρες λοιπὸν τὸ ἔργο ποὺ ἔχει ἀναληφθῇ, ἀποφασίστηκε νὰ περιληφθοῦν στὴ μελέτη καὶ δημοσίευσις ὅλα ἀνεξαίρετως τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα. Τοῦτο σημαίνει πὼς ἕνα τμήμα τοῦ ἔργου θὰ ἀφιερωθῇ στὴ μορφολογικὴ ἐξέτασί τους ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν φέρουν ἐπιγραφές ἢ ὄχι. Ἡ ἐπέκτασις τῆς ὕλης τῶν ἐπιτύμβιων μνημείων εἶναι ἡ φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς μελέτης τους ποὺ ἄρχισε συστηματικὰ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Στέφανο Ἀδ. Κουμανοῦδι τὸ 1871 καὶ συνεχίστηκε ἀπὸ πολλοὺς διαπρεπεῖς ἀρχαιολόγους καὶ ἐπιγραφικούς. Τὸ ἔργο ποὺ, θεοῦ θέλοντος, θὰ γίνῃ στὰ προσεχῆ χρόνια θὰ ὀνομάζεται *Σύνταγμα Ἐπιτυμβίων Μνημείων Ἀττικῆς* καὶ θὰ συντομογραφεῖται ΣΕΜΑ. Εἶναι εὐτυχὴς σύμπτωσις ὅτι ἡ συντομογραφία ἀποτελεῖ τὴ λέξη μὲ τὴν ὁποῖα οἱ ἀρχαῖοι ὀνόμαζαν τὶς ταφόπετρες. *Σῆμα* σημαίνει σῆμα, σημάδι μὲ τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζεται ὁ τάφος, ἐπιτύμβια στήλη. Ἡ λέξη ἀπαντᾷ πολὺ συχνὰ σὲ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές, κυρίως στὰ ἐπιγράμματα, ὅπως στὸ γνωστὸ τοῦ Λυσέα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ (*IG* I² 1025): *Λυσέαι ἐνθάδε σῆμα πατὴρ Σήμων ἐπέθηκεν* (ἐδῶ, ἐπάνω ἀπὸ τὸν Λυσέα ὁ πατέρας τοῦ Σήμων τοποθέτησε τὸ σῆμα). Σὲ ἕνα ἄλλο ἐπίγραμμα ἀπὸ τὴν Κόρινθο (*IG* IV 358), τῶν περὶ τὸ 600 π.Χ. χρόνων, λέγεται: *Δφεινία τόδε [σῆμα], τὸν ὤλεσε πόντος ἀναιδῆς* (τοῦτο εἶναι τὸ σῆμα τοῦ Δεινία· τὸν κατέστρεψε ἡ ἀναίσχυνη θάλασσα).

Σῆμα σημαίνει καὶ τάφος· ὁ τόπος, στὸν Κεραμεικὸ τῆς Ἀθῆνας, ὅπου ἡ πόλις ἔθαπε αὐτοὺς ποὺ ἔβρισκαν τὸν θάνατο στὴ μάχη ὀνομαζόταν *δημόσιον σῆμα*. Λέγει ὁ Θουκυδίδης (B, 35, 5) κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτι τὰ λείψανα ἐκείνων ποὺ ἔβρισκαν τὸν θάνατο στὴ μάχη, τοποθετημένα σὲ λάρνακες ἀπὸ ξύλο κυπαρισσιοῦ ...*τιθέασιν*

οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἔστιν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστίου τῆς πόλεως, καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων πλὴν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκείνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν (ἀποθέτουν σὺν δημόσιον μνημεῖο, τὸ ὁποῖο βρίσκεται σὺν ὠραιότερο προάστιο τῆς πόλεως, καὶ πάντοτε σ' αὐτὸ θάπτονται αὐτοὶ ποὺ ἔχουν πέσει στοὺς πολέμους, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔπεναν στὸν Μαραθῶνα. Αὐτούς, ἐπειδὴ θεωρήθηκε ἡ ἀνδρεία τους ἐντελῶς ἐξαιρετική, τοὺς ἔθαγαν σὺν πεδίῳ τῆς μάχης).

Τὰ ἐνδιαφέροντα θέματα ποὺ ἀφοροῦν τοὺς νεκροὺς εἶναι πολλὰ. Μὲ ἄλλα σημειώματα δὰ ἐξεταστοῦν μερικά, σὲ συνάρτηση πάντοτε μὲ τὸ ἔργο ποὺ ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται.

*

ΛΕΛΑ Γ. ΜΥΛΩΝΑ († 1.10.1993)

Σε βαθύτατο γήρας απέβίωσε η κυρία Λέλα (Ευαγγελία) Γ. Μυλωνᾶ, σύζυγος του ἀειμνήστου Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Γεωργίου Μυλωνᾶ, τὸν ὁποῖο εἶχε ὑπανδρευτῇ τὸ 1925 καὶ τὸν ἐσυντρόφευσε ἕως τὸ 1988, προσφέροντας τῇ βοήθεια καὶ τὴ στοργή της.

Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο καὶ οἱ ἑταῖροι αἰσθάνονται λύπη γιὰ τὸν θάνατο τῆς Λέλας Μυλωνᾶ. Μαζὶ μὲ τὸν σύζυγό της ὑπῆρξαν μεγάλοι εὐεργέτες τῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ προσφορά τους θὰ βοηθᾷ ἐσαεὶ στὴν πρόοδο τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης καὶ στὴν προστασία τῶν μνημείων.

Τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐπιτύμβιας στήλης τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τοῦ Εὐφράνορος Εὐφρονος Ραμνουσίου (γύρω στὸ 330-325 π.Χ.). Ὁ Εὐφράνωρ, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα τοῦ τάφου του, πέθανε σὲ ἡλικία 105 ἐτῶν, ἄρα γεννήθηκε στὰ χρόνια τοῦ Περικλῆ, στὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγαρικοῦ ψηφίσματος. Ὁ αἰωνόβιος Ἀθηναῖος ἔζησε στὸν Ραμνούντα ὡς παιδί, σὲ ἀσφάλεια, τὸν λοιμὸ τῆς Ἀθήνας (430 π.Χ.) καὶ τὴν ἦττα τῶν Σπαρτιατῶν στὴ Σφακτηρία (425 π.Χ.) ὡς ἔφηβος θὰ ἄκουσε, τὸ καλοκαίρι τοῦ 415 π.Χ., γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων στὴ Σικελία καὶ ἦταν σὲ κατάλληλη γιὰ τὸν στρατὸ ἡλικία ὅταν στὴν Ἀθήνα πῆραν τὴν ἀρχὴ οἱ Τετρακόσιοι (411 π.Χ.). Ἡ ζωὴ του, ὡς τὸν θάνατό του, κύλησε μέσα σὲ ἀλλεπάλληλα συνταρακτικὰ γεγονότα· τὴν πτώση τῆς Ἀθήνας (404 π.Χ.), τοὺς Τριάκοντα τυράννους καὶ τὸν Θρασύβουλο, τὴν ἐκτέλεση τοῦ Σωκράτη (399 π.Χ.), τὶς μάχες τῶν Λεύκτρων (371 π.Χ.) καὶ τῆς Μαντινείας (362 π.Χ.). Ἦταν πολὺ μεγάλος γιὰ νὰ πολεμήσει τὸ 338 π.Χ. στὴ Χαιρώνεια, ὅπου νικήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β', ἀλλὰ ἄκουσε γιὰ τὶς νίκες τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν Ἀσία καὶ πρόλαβε νὰ κατασκευάσει μεγαλόπρεπο τάφο γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του καὶ τοὺς ἀπογόνους του. [Τρεῖς παῖδων] γενεὰς ἐπιδῶν, λέγεται στὸ ἐπίγραμμά του. Λίγα χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του, τὸ 317 π.Χ., ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἀπαγόρευσε τὴν κατασκευὴ πολυτελῶν τάφων καὶ ἐπιτύμβιων στηλῶν, ὅπως αὐτὴ ἐδῶ τοῦ Εὐφράνορος.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΜΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ 1ου Π.Χ. ΑΙ.
ΓΙΑ ΙΔΙΟΤΥΠΗ ΛΑΤΡΕΙΑ
ΣΕ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ἡ Ὀλυμπιακὴ θρησκεία παραγκωνισμένη στὸν 1ο π.Χ. αἰ.

Εἶναι γνωστὸ πὺς ἀπὸ τὸν 5ο π.Χ. αἰ., μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, εἶχε ἀρχίσει στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀποσύνθεση τῆς θρησκείας τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, ἡ ὁποία προχώρησε μὲ γοργότερο ρυθμὸ στὰ ἐλληνιστικὰ καὶ στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Ἄν καὶ σὲ παρακμή, ἡ θρησκεία αὐτὴ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἡ ἐπίσημη σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ὡς τὸν 5ο ἢ 6ο μ.Χ. αἰ., ὁπότε ἡ ἀραίωση τῶν ὁπαδῶν τῆς εἶχε προχωρήσει τόσο πολὺ, ὥστε ἐπιβαλλόταν καὶ τυπικὰ ἡ ἀντικατάστασή της μὲ τὸ χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος γύρω στὰ 400 μ.Χ. εἶχε ἤδη ἀναγνωριστεῖ ὡς ἐπίσημη θρησκεία ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος.

Ἡ συρρίκνωση τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἦταν ἀπὸ ὅλους αἰσθητὴ στὸν 2ο μ.Χ. αἰ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδος Περιήγηση τοῦ Πausanias. Ὁ Pausanias βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ περιγράψει πλῆθος ἐγκαταλειμμένων ἀγροτικῶν ἱερῶν, καθὼς καὶ ναοὺς σὲ πόλεις ἢ κῶμες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν παύσει νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ εἶχαν καταντήσει ἐρείπια: μερικοὶ ἦταν μισογκρεμισμένοι, χωρὶς τὰ λατρευτικὰ τοὺς ἀγάλματα, καὶ ἀπὸ ἄλλους εἶχαν μείνει μόνον οἱ τοῖχοι χωρὶς στέγη. Ἀπὸ τὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια ἡ ἀρχαία λατρεία ἔσβηνε χωρὶς νὰ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸ χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος ἄργησε νὰ ἐμφανιστεῖ.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι πὺς πολλὰς πόλεις, βλέποντας τὴν ἀπειλή, εἶχαν ἀρχίσει τὴν ἀνακαίνιση φημισμένων παλαιῶν λατρείων: ἀναδιοργάνωναν τὰ ἱερὰ χτίζοντας σ' αὐτὰ εὐπαρουσίαστους ναοὺς ἢ πλουτίζοντας τοὺς ναοὺς μὲ ἐπιβλητικὰ ἔργα τέχνης. Παράλληλα πλούτιζαν τὶς γιορτὲς τῶν θεῶν μὲ ἀθλητικοὺς ἀγῶνες καὶ ἴδρυναν στὰ ὑπαίθρια ἱερὰ τῶν θεῶν στάδια ἢ γυμνάσια. Σὲ ἄλλα κατασκεύαζαν θέατρα, τὰ ὁποῖα προσεῖλκυαν μιὰ μεγάλη κατηγορία πανηγυριστῶν. Στὶς ἀνακαινιστικὲς προσπάθειες ἐντάσσονται τὰ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα τοῦ Δαμοφώντα, μὲ τὰ ὁποῖα γύρω στὰ 175 π.Χ. οἱ Μεγαλοπολίτες πλούτισαν τὸ ναὸ τῆς ἀρκαδικῆς Δέσποινας στὴ Λυκόσουρα. Ἀνακαίνισαν καὶ τὸν ἴδιο τὸ ναὸ καὶ τὸ ὅλο ἱερὸ ἀπὸ τὰ 200 ὡς τὰ 170 π.Χ. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως δὲν ἦταν τὰ ἀναμενόμενα, γιατί οἱ ἄνθρωποι τῆς νέας ἐποχῆς δὲν συγκινοῦνταν ἀπὸ τὶς χθόνιες λατρεῖες ὅσο οἱ πρόγονοί τους τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Στὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια ἰδιαίτερη

μέριμνα λαμβανόταν για τὰ Ἀσκληπιεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πιὸ πρῶμο καὶ τὸ πιὸ λαμπρὸ ἦταν τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς ἀναγεννημένης μετὰ τὰ 371 π.Χ. πρωτεύουσας τῆς Μεσσηνίας. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ἦταν καὶ πάλι ἀποθαρρυντικά, γιατί τὸ καινούργιο Ἀσκληπιεῖο γρήγορα ἐξελίχθηκε σὲ κέντρο πολιτικῆς ζωῆς, ὅχι σὲ θεραπευτήριον ἀρρώστων, ὅπως τὸ παλαιότερο τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἀκόμα δυσκολώτερο ἦταν νὰ ἀνακαινιστοῦν καὶ νὰ εὐδοκιμήσουν τὰ παλιὰ μαντεῖα. Γύρω στὰ 120 π.Χ. τὸ κοινὸ τῶν Μαγνήτων καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Δημητριάδας εἶχαν προσπαθήσει νὰ ξαναφέρουν σὲ λειτουργία ἓνα μαντεῖο τοῦ Ἀπόλλωνα στὴν Κορόπη τῆς Μαγνητικῆς χερσονήσου ποὺ ἦταν τὸ ὀνομαστότερο σὲ ὅλη τὴ Θεσσαλία στὰ ἀρχαῖα χρόνια. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἀσήμαντο καὶ ἐφήμερο, ὥστε νὰ δικαιώσει τὸν Πλούταρχο, ὁ ὁποῖος 150 χρόνια ἀργότερα στὴ διατριβή του *Περὶ τῶν ἐκλελοιπότεων χρηστηρίων* ἔμμεσα θὰ διαγνώσει πὼς μετὰ τὰ ἀρχαῖα χρόνια εἶχε ὀριστικά ἀμβλυνθεῖ ἡ πίστη τῶν Ἑλλήνων στὴν πρόγνωση τοῦ μέλλοντος.

Ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία τῆς Φιλαδέλφειας

Στὴν πολύμορφη προσπάθεια ποὺ ἀναλάμβαναν οἱ πόλεις, τὰ πανελλήνια ἱερὰ καὶ οἱ θρησκευτικὲς ὁργανώσεις ἢ θίασοι γιὰ νὰ ἀνακαινίσουν ἢ νὰ τονώσουν τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου προστέθηκαν, πάντα στὰ προχριστιανικὰ χρόνια, καὶ ἰδιωτικὲς πρωτοβουλίες (ἀπὸ πλούσιους ἰδιῶτες ποὺ εἶχαν ζωερὴ κλίση πρὸς τὴ θρησκεία). Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ξεχωρίζει γιὰ τὴν ἰδιομορφία της ἡ ἐπιγραφικὰ γνωστὴ τῆς Φιλαδέλφειας.

Ἡ Φιλαδέλφεια ἦταν στὸν 1ο π.Χ. αἰ. μιὰ σημαντικὴ πόλη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὰ ἀνατολικά τῆς Σμύρνης καὶ τῶν Σάρδεων. Μὲ τὶς Σάρδεις, τὴν παλαιὰ πρωτεύουσα τῶν Λυδῶν, ἡ Φιλαδέλφεια συνδεόταν μὲ δρόμο, τὸν ὁποῖο μποροῦσε νὰ διανύσει κανεὶς μὲ ὁδοιπορία μιᾶς ἡμέρας. Ὁ ἴδιος δρόμος δυτικὰ τῶν Σάρδεων συνεχιζόταν ὡς τὴ Σμύρνη τῆς Ἰωνίας. Ἡ Σμύρνη ἀπεῖχε ἀπὸ τὶς Σάρδεις λίγο περισσότερο παρὰ ἡ Φιλαδέλφεια. Πρὶν ἰδρυθοῦν τὰ ἑλληνικὰ κράτη τῶν διαδόχων, στὴ θέση τῆς Φιλαδέλφειας ὑπῆρχε μικρὴ ἐγκατάσταση Λυδῶν. Τὴν ἐγκατάσταση αὐτὴ εἶχε χρησιμοποιήσει ὡς πυρῆνα ὁ Ἀτταλὸς Β' τῆς Περγάμου (γνωστὸς μὲ τὴν προσωνυμία «Φιλάδελφος») γιὰ νὰ ἱδρύσει, γύρω στὰ 150 π.Χ., τὴν πόλη Φιλαδέλφεια. Ἡ Φιλαδέλφεια ἐξελληνίστηκε γοργὰ στοὺς ἐπόμενους δυὸ αἰῶνες, ὥστε ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου (κεφ. 3, 7) νὰ τὴ θεωρεῖ κέντρο ἐλληνικό.

Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ εὐρήματα ποὺ ὑπάρχουν ἀπὸ τὴ Φιλαδέλφεια εἶναι καὶ μιὰ μεγάλη ἐπιγραφὴ σὲ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἡ

όποια έχει τὴ θέση «ἱεροῦ νόμου», ὁ ὁποῖος εἶχε στηθεὶ σὲ ιδιωτικὸ ἱερὸ κάποιου Διονυσίου. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς φαίνεται πὼς ὁ Διονύσιος ποὺ ἴσως δὲν ἦταν Ἑλληνας, ἀλλὰ μᾶλλον Λυδὸς ἐξελληνισμένος, βρισκόταν στὴν ἀκμὴ τοῦ γύρω στὰ 70 π.Χ. Εἶχε μεγάλο κτῆμα στὴ Φιλαδέλφεια, μέσα στὸ ὁποῖο εἶχε τὴν ιδιωτικὴ τοῦ κατοικία. Κοντὰ σ' αὐτὴ δημιούργησε τὸ *ἱερὸ τέμενος* ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ ἔθεσε ὑπὸ τὴν προστασία τῆς ἐθνικῆς θεᾶς τῶν Λυδῶν, τῆς Μεγάλης Μητέρας Ἀγδιστης (τὴν ὁποία ἀποκαλεῖ «οἰκοδόσποινα» τοῦ ὅλου κτήματός του, στ. 52), τὸ ἀφιέρωσε ὅμως στὸν ὕψιστο τῶν θεῶν Δία, λατρουόμενον ἐκεῖ μὲ τὸ προσωνύμιον «Εὐμενής», καὶ στὴν «πάρεδρόν» τοῦ Ἑστία, προστάτρια τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ὅπως ἦταν στὴν Ἑλλάδα ἢ παραδοσιακὴ «πάρεδρος» τοῦ Δία Ἥρα. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ Διονυσίου ἦταν πὼς ὁ δικὸς τοῦ ἱεροῦ νόμος ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους ποὺ ἦταν αὐστηρὰ θρησκευτικοί. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα, θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς «ὑποταγμένος στὴ θρησκεία κώδικας ἠθικῆς τάξης» ἢ ὡς «ὑποταγμένος στὴ θρησκεία ὁδηγὸς ἀξιοπρεποῦς συμπεριφορᾶς».

Μέσα στὸ ιδιωτικὸ αὐτὸ τέμενος, σὲ ὑπαιθρο χώρο, ὁ Διονύσιος ἱδρυσε τοὺς βωμοὺς, οἱ ὁποῖοι φαίνεται πὼς ἦταν δώδεκα: ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω δύο (τοῦ *Διὸς Εὐμενοῦς* καὶ τῆς *παρέδρου τοῦ Ἑστίας*) ἱδρυσε βωμὸ γιὰ τοὺς *θεοὺς Σωτῆρες* καὶ ἄλλους γιὰ προσωποποιημένες ἠθικὲς ἔννοιες, ὅπως τῆς *Ἀρετῆς* καὶ τῆς *Εὐδαιμονίας* ἢ γιὰ ἔννοιες τῆς εὐημερίας στὴ ζωὴ, ὅπως τοῦ *Πλούτου*, τῆς *Υγιείας*, τῆς *Ἀγαθῆς Τύχης*, τοῦ *Ἀγαθοῦ Δαίμονος*, τῆς *Μνήμης*, τῶν *Χαρίτων* καὶ τῆς *Νίκης*.

Τὸ ἀπαρτιζόμενο ἔτσι δωδεκάθεο καμιά σχέση δὲν ἔχει μὲ τὸ παραδοσιακὸ ἑλληνικόν. Θυσίαι πρὸς τὶς θεοποιημένες ἀφηρημένες ἔννοιες ἰσοδυναμοῦν πρὸς δεήσεις πρὸς τὸν ὕψιστο θεὸ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν ἐνδόμυχων πόθων. Ὁ Διονύσιος ποὺ ἔγραψε τὸν ἱερὸ νόμο βεβαιώνει στοὺς πρώτους ἑξὶ στίχους τοῦ πὼς ὁ νόμος δὲν περιέχει αὐθαίρετες διατάξεις τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ ἐπιθυμίες τοῦ Δία, ὑπαγορευμένες ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ θεὸ κατὰ τὰ συχνὰ ὄνειρα ποὺ ὁ Διονύσιος ἐβλεπε τὴν ἐποχὴ τῆς ἱδρύσεως τῶν βωμῶν: *ἀνεγράφησαν ἐφ' ὑγιείαι καὶ κοινῇ σωτηρίαι καὶ δόξῃ τῇ ἀρίστῃ τὰ δοθέντα παραγγέλματα Διονυσίῳ καθ' ὕπνον, πρόσσodon διδόντι εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον ἀνδράσι καὶ γυναιξίν, ἐλευθέροις καὶ οἰκέταις. Καὶ ἀμέσως ἔπειτα στοὺς ἐπόμενους ἑξὶ στίχους (6-11) παραθέτει τὸν κατάλογο τῶν ἱδρυθέντων βωμῶν. Ὅποιος ἤθελε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Φιλαδέλφειας, ἄντρας ἢ γυναίκα, ἐλεύθερος ἢ δοῦλος, μπορούσε νὰ χρησιμοποιοῦσε τὸ βωμὸ ἢ τοὺς βωμοὺς ποὺ ἐπιθυμοῦσε γιὰ θυσία ἢ ἄλλη προσφορά. Ἦταν ὅμως ὑποχρεωμένος νὰ δεσμεύσει τὸν ἑαυτό του μὲ ἓναν ὄρκο πὼς θὰ τηρήσει πιστὰ τὸν*

ιερό νόμο. Τὸν ὄρκο θὰ τὸν ἔπαιρνε ἀκουμπώντας μὲ τὸ χέρι τοῦ τῇ λίθινῃ στήλῃ, στήν ὁποία ἦταν χαραγμένος ὁ νόμος. Μὲ τὴν «ἀφή» τοῦ λίθου γινόταν κανεὶς αὐτόματα μέλος τοῦ θιάσου καὶ ταυτόχρονα ἔβαζε ἐγγυητὲς τοῦ ὄρκου ὅλους τοὺς θεοὺς ποὺ ἔχουν δεσμὸ μὲ τὸ θιάσο (*οἱ πορευόμενοι εἰς τὸν οἶκον τοῦτον, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἐλεύθεροι καὶ οἰκέται, τοὺς θεοὺς πάντας ὀρκούσθωσαν*). Ὁ Διονύσιος, ποὺ πρῶτος ὀρκίστηκε μὲ τὴ συμβολικὴ ἀφή, ἐκφράζει στὸ τέλος τοῦ ἱεροῦ νόμου (στ. 60-63) μὲ σύντομη προσευχὴ πρὸς τὸν Δία τὴν παράκληση νὰ συνοδευτεῖ ἡ πράξη τοῦ μὲ προσωπικὸ ὄφελος: *Ζεῦ Σωτήρ, τὴν ἀφὴν τοῦ Διονυσίου ἴλεως καὶ εὐμενῶς προσδέχου καὶ προσηνὴς αὐτῶι καὶ τῶι γένει ἄραρχε ἀγαθὰς ἀμοιβὰς, ὑγίειαν, σωτηρίαν, εἰρήνην, ἀσφάλειαν ἐπὶ γῆς καὶ ἐπὶ θαλάσσης*.

Οἱ κακὲς πράξεις καὶ σκέψεις ποὺ καταδίκαζαν οἱ ὀρκιζόμενοι γίνεται μιὰ προσπάθεια νὰ προσδιοριστοῦν κάπως συγκεκριμένα: 1) Δὲν θὰ μεταχειριστοῦν δόλο ἐναντίον κανενός. Δὲν θὰ ἐπιβουλεύουσαν κανέναν οὔτε θὰ ἐπιχειρήσουν ὑπουλα νὰ τὸν βλάψουν. 2) Δὲν θὰ μεταχειριστοῦν «φάρμακον πονηρόν», τὸ ὁποῖο πινόμενο ἢ ἐπιπασσόμενο μπορεῖ νὰ βλάψει κάποιον ἄλλον. 3) Δὲν θὰ μεταχειριστοῦν «ἐπωδὰς πονηρὰς» ἢ φίλτρα μαγικὰ γιὰ νὰ βλάψουν τοὺς ἐχθροὺς τοὺς. 4) Δὲν θὰ χρησιμοποιήσουν κανένα μέσο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐμποδίσαι τὸν αἴσιο τοκετὸ ἢ «μέσον παιδοφόνον» οὔτε θὰ συμβουλευσοῦν ἄλλον νὰ μεταχειριστεῖ μέσα τοῦ εἵδους αὐτοῦ. Ἄν μάθουν πὼς κάποιος σχεδιάζει παρόμοιο κακό, θὰ τὸν ἐμποδίσουν ἢ δὲν θὰ ἀποσιωπήσουν τίς ὀλέθριες προθέσεις τοῦ.

Ἰδιαίτερα ἐξαίρονται στὸν ἱερὸ νόμο οἱ συζυγικὲς σχέσεις: ὁ ἄντρας ὀφείλει νὰ εἶναι ἀφοσιωμένος στὴ νόμιμη σύζυγό τοῦ καὶ ἡ γυναῖκα στὸν ἄντρα τῆς, ἀμφότεροι χωρὶς ἐξωσυζυγικὲς σχέσεις. Ρητὰ καταδικάζεται ἡ σχέση τοῦ ἄντρα μὲ ἀγόρι ἐλεύθερο («παιδεραστία») ἢ μὲ δούλῃ, παντρεμένη ἢ ἀνύπαντρη. Στὴν προκλασικὴ Ἑλλάδα οἱ δυὸ τελευταῖες σχέσεις τοῦ ἄντρα δὲν ἔρχονταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀξιοπρέπειά τοῦ, ἐνῶ κατὰ τὸν ἱερὸ νόμο τοῦ Διονυσίου ἀποτελοῦσαν μεγάλο παράπτωμα ἀπέναντι τῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε βάλαι ἐγγυητὲς τοῦ ὄρκου τοῦ.

Οἱ περισσότεροι στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς (ἀπὸ τὸν 25ο ὡς τὸν 50δ) ἀναφέρονται σὲ ἠθικὰ παραπτώματα τοῦ εἵδους αὐτοῦ. Μέλη τοῦ θιάσου, γυναῖκες ἢ ἄντρες, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ νικήσουν τὸν πειρασμὸ καὶ νὰ μείνουν ἀγνοὶ δὲν ἔχουν θέσῃ στὸν «Οἶκον Διονυσίου», τοῦ ὁποίου οἱ αὐστηροὶ θεοὶ δὲν ἀνέχονται ἠθικὲς παρεκτροπές. Ὁ ἱερὸς νόμος στρέφεται μὲ μεγαλύτερη αὐστηρότητα ἐναντίον τῶν γυναικῶν. Ἡ ἐλεύθερη (ὄχι καὶ ἡ δούλῃ) γυναῖκα ὀφείλει νὰ μὴ γνωρίζει ἄλλου ἀνδρὸς εὐνήν, πλὴν τῆς εὐνῆς τοῦ συζύγου τῆς. Ἀλλιῶς «κακὰς ἀρὰς παρὰ τῶν θεῶν ἔξει» (θὰ ἐπισύ-

ρει εις βάρος της δλέθριες θεϊκῆς κατάρεις): θὰ εἶναι μολυσμένη καὶ μύσους ἐμφυλίου πλήρης, δηλαδή ἡθικὰ ἀκάθαρτη καὶ βεβαρυσμένη μὲ τὴν βδελυγμία τῶν συγγενῶν καὶ φίλων της. Ὁ ὅλος νόμος τελειώνει μὲ τὴν παρήγορη διαβεβαίωση πὼς ὁ θεός (ὁποιοσδήποτε θεός) πρόκειται νὰ εἶναι ἴλεως μὲ ὅσους συμμορφωθοῦν μὲ τὰ ἀναγραφόμενα στὸ νόμο παραγγέλματα καὶ θὰ δώσει σ' αὐτοὺς ὅλα τὰ ἀγαθὰ ποὺ συνηθίζουν οἱ θεοὶ νὰ δίνουν στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀγαποῦν.

Αὐτὰ σκέφτηκε νὰ συμπεριλάβει στὸν «ἱερὸ νόμο» τοῦ ὁ ἄγνωστος ὄνειροπόλος Διονύσιος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐλπίσει πὼς θὰ μπορούσε ἓνα περίπου αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸ Χριστὸ νὰ θεμελιώσει μιὰ θρησκευτικὴ ἀναγέννηση στὴ μικρασιατικὴ Φιλαδέλφεια, στηριζόμενος σὲ θίασο εὐλαβῶν ὁμοϊδεατῶν του, ὀρκισμένων ἐνώπιον αὐστηρῶν, ἀλλὰ ἀνάνυμων «θεῶν».

Ν.Δ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΚΑΝΩΒΟΥ ΣΤΟΝ ΜΑΡΑΘΩΝΑ

Τὸ γνωστό, τελευταῖα καὶ ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες, αἰγυπτιακὸ ἱερὸ τοῦ Μαραθῶνος στὴ θέση Μικρὸ Ἑλος ἢ Μπρεξίζα (ἄλλη ὀνομασία Βορὸς) ἀποδόθηκε, ἐξ αἰτίας μισοῦ ἀγάλματος μὲ τὰ διακριτικὰ τῆς Ἰσιδος, στὴ λατρεία τῆς θεᾶς αὐτῆς. Μία παραγνωρισμένη φιλολογικὴ μαρτυρία πιστεύω ὅτι δίνει τὸ ὄνομα τοῦ πραγματικοῦ κυρίου τοῦ ἱεροῦ. Ὁ Φιλόστρατος (*Βίοι σοφιστῶν*, 554) περιγράφει στὴ βιογραφία τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ (103-179 μ.Χ.) ἓναν Μαραθῶνιτῆ, τὸν Ἀγαθίωνα, ποὺ ἐπονομαζόταν Ἡρακλῆς τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦταν νέος, ψηλὸς πολὺ, μεγαλόπρεπης φυσικῆς κατασκευῆς, φοροῦσε δέρματα λύκων καὶ συνήθιζε νὰ παλεῦει μὲ ἀγριοχοίρους, τσακάλια, λύκους καὶ ἄγριους ταύρους. Ὁ Ἡρώδης, στοῦ ὁποῖου τὴ δούλεψη φαίνεται πὼς ἦταν, τὸν εἶχε ἀκούσει νὰ λέγει πὼς ἡ μητέρα του ἦταν *βουκόλος* καὶ ὁ πατέρας του ὁ *Μαραθῶν, ἥρως γεωργός*, γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος (490 π.Χ., Πausan. 1, 32, 4).

Κάποτε ὁ Ἡρώδης ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἀγαθίωνα νὰ γευματίσουν μαζί (*ἀγασθεῖς οὖν ὁ Ἡρώδης ἐδεῖτο αὐτοῦ ξυσσιτῆσαι οἱ*). Ἡ συζήτηση γίνεται στὸν Μαραθῶνα. Ἡ ἀπάντηση στὴν πρόσκληση εἶναι, κατὰ τὸν Φιλόστρατο: *καὶ ὁ Ἀγαθίων ἄγριον ἔφη ἀφίξομαι σοι κατὰ μεσημβρίαν ἐς τὸ τοῦ Κανώβου ἱερὸν*.

Δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι, ἐκτὸς τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ τῆς Μπρεξίζας ποὺ γνωρίζουμε, ὑπῆρχε στὸν Μαραθῶνα καὶ δεῦτερο αἰγυπτιακὸ ἱερὸ, τοῦ Κανώβου. Πρόκειται γιὰ ἓνα ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἡρώδη, κατὰ μίμηση τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀφιερωμένο στὸν Κάνωβο, τὸν μυθολογικὸ κυβερνήτη τῆς ναυαρχίδας τοῦ Μενελάου. Ὁ Κάνωβος λατρευόταν ὡς θεὸς σὲ μεγάλο ἱερὸ, στὴν ὁμώνυμη πόλη κοντὰ στὸ στόμιο τοῦ Ἡρακλεωτικοῦ ἢ Κανωπικοῦ βραχίονα τοῦ Νείλου.

Β.Χ.Π.

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ

«ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΚΜΑΓΕΙΩΝ» - ΜΙΑ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ

Ἐνδιαφέρουσα ἡ πρόταση (*Μέντωρ* 26, 1993, 116) γιὰ τὴν χρησιμοποίηση γιὰ παιδευτικούς σκοποὺς τοῦ μεγάλου καποδιστριακοῦ κτηρίου τοῦ Ὁρφανοτροφείου τῆς Αἴγινας, μὲ τὴν στέγαση ἐκεῖ Μουσείου ἐκμαγείων ἀρχαίων ἐλληνικῶν γλυπτῶν. Ὅμως μερικά σημεῖα τοῦ σημειώματος αὐτοῦ ἀπαιτοῦν ἀναθεώρηση γιὰ τὰ ἀναφερόμενα δὲν ἀνταποκρίνονται στὰ πράγματα καὶ θὰ μπορούσαν νὰ δημιουργήσουν ἐσφαλμένες ἐντυπώσεις.

Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι «ἡ Ὑπηρεσία δὲν ἀσχολήθηκε ποτὲ μὲ τὴν συγκέντρωση ἐκμαγείων στὴν Ἑλλάδα» εἶναι ἀβάσιμος καὶ βιαστικός. Ἀποδείξει ἀκριβῶς τοῦ ἀντιθέτου εἶναι ἡ μεγάλη συλλογὴ ἐκμαγείων τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ποὺ φυλάσσεται σήμερα στὸ Κέντρο Μελετῶν Ἀκροπόλεως (Κε.Μ.Α.), ἄλλοτε στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο (κτήριο Weiler) καὶ στὴν συνέχεια ἔδρα συντάγματος χωροφυλακῆς, τοῦ Μακρυγιάννη. Ἐνα μέρος τῶν ἐκμαγείων αὐτῶν ἐκτίθεται στὸ ἰσόγειο τοῦ κτηρίου, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο φυλάσσεται στὶς ἀποθήκες, καταγραμμένο, τεκμηριωμένο καὶ ταξινομημένο (βλ. Μ. Μπρούσκαρη, *Ἡόρος* 6, 1988, 113-115).

Ἀπὸ τὸ 1987 ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ Κε.Μ.Α. ἕως σήμερα, μὲ τὴν βοήθεια τῆς Ἐπιτροπῆς Συντηρήσεως τῶν Μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ συλλογὴ αὐτὴ τῶν ἐκμαγείων ἐμπλουτίζεται συνεχῶς καὶ περιέχει κατὰ κύριο λόγο ἀντίγραφα τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ Παρθενῶνος (ἀετώματα, ζωφόρος, μετόπες), ἀλλὰ καὶ ἄλλων μνημείων, ὅπως τὸ Ἐρέχθειο καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς-Νίκης. Ἡ ἔκθεσις εἶναι ἀνοικτὴ καὶ ἐλεύθερη γιὰ τὸ κοινὸ κατὰ τὶς ὥρες τῶν ὑπόλοιπων μουσείων, εἶναι τόπος μελέτης τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐρευνητῶν καὶ ἀποτελεῖ πηγὴ ἔμπνευσης τῆς ἄλλης παράλληλης γνωστῆς δραστηριότητος, τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων γιὰ τὴν Ἀκρόπολη ποὺ πραγματοποιοῦνται ἐπίσης στὸ Κε.Μ.Α.

Ἡ συλλογὴ τῶν ἐκμαγείων τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως συγκροτήθηκε ἔχοντας ὡς πυρῆνα τὰ παλαιὰ ἐκμαγεῖα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος ποὺ ἀπεστάλησαν τὸ 1846 ἀπὸ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο καὶ ἐμπλουτίζεται συνεχῶς μὲ ἐκμαγεῖα ἀρχαίων ποὺ φυλάσσονται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκροπόλεως, καθὼς καὶ νέων θραυσμάτων γλυπτῶν ποὺ ἀποκαλύπτονται τὰ τελευταῖα χρόνια στὸν χώρὸ τῆς Ἀκροπόλεως. Συγχρόνως ἡ ἔκθεσις ἐμπλουτίζεται μὲ ἀγορὲς ἢ ἀνταλλαγὰς ἐκμαγείων ἀρχαίων ποὺ σήμερα φυλάσσονται σὲ ξένα μουσεῖα, διεκδικώντας ἔτσι πιά μία ἀπὸ τὶς πρῶτες θέσεις στὸ εἶδος τῆς σὲ ὅλο τὸν κόσμον, ὅπως ἐπεσήμανε πρόσφατα ὁ Ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος καὶ συνεργάτης τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου κ. J. Jenkins (*BSA* 85, 1990, 90).

Παράλληλα, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, διὰ τῆς Α' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων (Ἀκροπόλεως), παραχώρησε στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἀριθμὸ ἐκμαγείων ἄλλων γλυπτῶν ποὺ κατεῖχε, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς προσπάθειας συγκρότησης συλλογῆς ἐκμαγείων ἀρχαίων ἔργων γλυπτικῆς στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ζωγράφου. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ περιλαμβάνει ἤδη περισσότερα ἀπὸ 70 ἐκμαγεῖα μὲ ἀξιόλογο παιδευτικὸ προορισμὸ (βλ. Ὁ.

Παλαγγιά - Λ. Παλαιοκρασσά, *Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν: Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Κατάλογος ἐκμαγείων ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν γλυπτῶν*, Ἀθήνα 1990). Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸ σημεῖωμα.

Ἐλπίζω ὅτι τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα θὰ ἄρουν τὴν μομφὴ τῆς ὀλιγορίας καὶ ἀδιαφορίας, στὸν τομέα τουλάχιστον αὐτόν, κατηγορίες ποὺ κάπως βιαστικά καὶ ἀβασάνιστα προσάπτονται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἐνῶ ἀντίθετα ἀποσιωπᾶται συντελούμενο ἀπὸ αὐτὴν μεγάλο καὶ δημιουργικὸ ἔργο.

ΠΕΤΡΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΚΜΑΓΕΙΩΝ ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στὸ τεύχος 26, Ἰουνίου 1993, σελ. 116, δημοσίευσα σημεῖωμα γιὰ τὸ Μουσεῖο ἐκμαγείων ἔργων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέφερα ὅτι «ἡ Ὑπηρεσία δὲν ἀσχολήθηκε ποτὲ μὲ τὴ συγκέντρωση ἐκμαγείων στὴν Ἑλλάδα, ἀναγκαίων γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας τέχνης, οὔτε καὶ τὸ Πανεπιστήμιο». Ὁ κ. Πέτρος Καλλιγᾶς μὲ τὸ σημεῖωμα ποὺ προηγεῖται ἰσχυρίζεται ὅτι μὲ τὰ ἐκμαγεῖα τῆς Α' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων (Ἀκροπόλεως) καὶ τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης καταρρίπτεται ἡ μομφὴ «τῆς ὀλιγορίας καὶ ἀδιαφορίας, στὸν τομέα τουλάχιστον αὐτόν, κτλ.» ποὺ προσάπτω στὴν Ὑπηρεσία καὶ τὰ Πανεπιστήμια.

Ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω ὅτι ὅσα ἔγραψα στὸ σύντομο σημεῖωμά μου ἦταν αὐταπόδεικτα καὶ ὅτι δὲν χρειάζονταν περισσότερη ἀνάπτυξη. Διαπιστώνω ὅμως ὅτι ἓνα τόσο σοβαρὸ θέμα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξετάζεται μὲ στενὰ κριτήρια, στενότερα καὶ αὐτῶν ποὺ πρυτάνευσαν κατὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἐκμαγείων ποὺ στάλθηκαν στὴ Ρώμη τὸ 1911.

Πρὶν προχωρήσω στὴν ἐξέταση τοῦ θέματος θὰ προσδιορίσω τὸν σκοπὸ ἑνὸς ἐλληνικοῦ Μουσείου ἀντιγράφων ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω: 1. Εἰδικὸς ἐπιστημονικός, δηλ. συλλογὴ ἀντιγράφων μιᾶς κατηγορίας μνημείων ποὺ καλύπτουν περιορισμένη ἔκταση τῆς ἀρχαιολογίας· λ.χ. ἀντίγραφα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος ἢ ἀκόμη τῶν γλυπτῶν ὅλων τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀντίγραφα τῶν κούρων τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. ἢ τῶν ἀρχαϊκῶν ἀττικῶν ἐπιτύμβιων στηλῶν. Οἱ συλλογὲς αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι χρησιμότερες γιὰ τὴ μελέτη ἑνὸς θέματος, ὅπως γίνεται τώρα ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Συντηρήσεως

Μνημείων Ἀκροπόλεως (ΕΣΜΑ). Μὲ τὰ γύψινα ἀντίγραφα, ποὺ ἀπαρτίζονται ἀπὸ τμήματα γλυπτῶν σκορπισμένων στὴν Ἀθήνα, τὸ Παρίσι καὶ τὸ Λονδίνο, συμπληρώνεται ἡ εἰκόνα τοῦ διαλυμένου γλυπτοῦ διακόσμου τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἀκροπόλεως. 2. Ἐκπαιδευτικός, δηλ. συλλογὴ ἀντιγράφων ἀρχαίων ἔργων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν βαθμίδες στὴν ἐξέλιξη τῆς τέχνης. Ὡς γνώμονα ἐκλογῆς τῶν ἔργων αὐτῶν θὰ λάβουμε τὰ περιγραφόμενα μνημεῖα σὲ ἓνα ἔγκυρο καὶ πρόσφατο ἐγχειρίδιο ἀρχαίας τέχνης. Ἡ συλλογὴ θὰ χρησιμεύει κυρίως γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν φοιτητῶν τῆς ἀρχαιολογίας καί, προκειμένου περὶ ἐπαρχιακῶν Πανεπιστημίων, καὶ τῶν μαθητῶν τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης. Φυσικὰ πρέπει νὰ εἶναι προσιτὴ σὲ οἰονδήποτε φιλότεχνο. 3. Πλήρης συλλογὴ ἀντιγράφων τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης ποὺ ἔχουν ἀπαχθῇ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ βρίσκονται σὲ ξένα μουσεῖα καὶ ἰδιωτικὲς συλλογές, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἐκμαγείων τῶν ἀρχαίων ἀντιγράφων ἐλληνικῶν ἔργων ποὺ βρίσκονται κυρίως στὰ ἰταλικά μουσεῖα.

Ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα συλλογὴ ἀντιγράφων ποὺ νὰ πληροῖ τοὺς ὅρους τῶν παραπάνω κατηγοριῶν Μουσείων ἐκμαγείων; Νομίζω ὄχι. Ἡ συλλογὴ τοῦ ΚΕΜΑ (Κέντρον Μελετῶν Ἀκροπόλεως) ἀνήκει στὴν πρώτη κατηγορία. Περιέχει, κατὰ τὴν ἔγκυρη περιγραφὴ τῆς κυρίας Μαρίας Μπρούσκαρη (*Ὁρόρος* 6, 1988, 113-115), μία συμπληρούμενη συλλογὴ τῶν γλυπτῶν τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Ὅπως φαίνεται δὲν ἔχει ἀκόμη τὴν πληρότητα, ὥς πρὸς τὰ ἀντίγραφα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, τῆς συλλογῆς «Basel und die Akropolis», πιστεύω ὅμως πὼς εἶναι θέμα χρόνου καὶ θέλησης γιὰ νὰ τὴν ἀποκτήσει. Ἡ συλλογὴ ἐκμαγείων λοιπὸν τοῦ ΚΕΜΑ ἐξυπηρετεῖ στενοὺς ἐπιστημονικοὺς σκοποὺς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ «Μουσεῖο ἐκμαγείων».

Οὔτε ὅμως ἡ συλλογὴ ἐκμαγείων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐκπληρώνει ἓναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς σκοποὺς ποὺ ἀναφέρω παραπάνω. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ συλλογὴ τοῦ ΚΕΜΑ στερεῖται οἰασδήποτε ἐνόητας καὶ συνέχειας. Τὰ ἀντίγραφα ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν εἶναι τυχαῖες δωρεές τῆς Ἑταιρείας, τῆς Ὑπηρεσίας ἢ ξένων μουσείων καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ βασιστῇ κανεὶς σ' αὐτὴν γιὰ τὴ συστηματικὴ διδασκαλία οἰασδήποτε περιόδου τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης. Ἄς ἐξετάσουμε ὅμως τὸ περιεχόμενό της, ὅπως περιγράφεται σὲ εἰδικὸν κατάλογο (Ὁ. Παλαγγιά - Λ. Παλαιοκρασσά, *Κατάλογος ἐκμαγείων ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν γλυπτῶν*, Ἀθήνα 1990). Εἶναι 54 ἀντίγραφα ἔργων· ἀπὸ αὐτὰ τὰ 28 προέρχονται ἀπὸ ξένα μουσεῖα: δύο ἀπὸ τὸ Μόναχο, τρία ἀπὸ τὸ Βερολίνο, ἓνα ἀπὸ τὴ Ρώμη, πέντε ἀπὸ τὸ Λονδίνο, ἑνδεκα ἀπὸ τὸ Λοῦβρο καὶ ἀπὸ ἓνα τὸ Λάιντεν, Βατικανό, Κοπεγχάγη, Ὁξφόρδη καὶ Κωνσταντι-

νούπολη. Τὰ υπόλοιπα ἔργα εἶναι ἀπὸ ἑλληνικὰ μουσεῖα: ὀκτὼ ἔργα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν, ἕξι ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἀπὸ ἕνα ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, Νάξο, Δῆλον, Κέρκυρα, Πῶο, Αἴγινα, Δελφούς, Ὀλυμπία, Ἡραῖο Ἀργεὺς, Ρόδο, Κῶ καὶ Ἀμοργό. Εἶναι κυρίως προσφορὰς τοῦ Ταμεῖου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων τοῦ ὁποῖου τὰ ἐκμαγεῖα προορίζονται γιὰ ἐμπορικὴ χρῆση, γίνονται ἀπὸ ἐλαστικὲς μῆτρες καὶ ἔχουν ὑποστῆ ἐπεξεργασία πού τὰ κάνει ἀκατάλληλα γιὰ διδασκαλία· ἐξαφάνιση τῶν ραφῶν, τεχνητὴ πάτινα πού σβῆνει τὴν ὀξύτητα τῆς γλυπτικῆς ἐπεξεργασίας.

Καλύτερη εἶναι ἡ συλλογὴ ἐκμαγείων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία περιέχει καὶ πρωτότυπα ἔργα μικροτεχνίας καὶ ἀντίγραφα ἔργων μεταλλοτεχνίας. Κατάλογος μέρους τοῦ περιεχομένου τῆς συλλογῆς ἐκμαγείων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἔχει δημοσιευτῇ ἀπὸ τὴν κυρία Θεοδοσία Στεφανίδου Τιβερίου (*Ἐκμαγεῖα I*, Θεσσαλονίκη 1987). Ἡ κυρία Τιβερίου μᾶς ἔχει δώσει, μὲ τὴ συνεργασία τῆς κυρίας Αἰκατερίνης Παπαευθυμίου Παπανθίμου, καὶ ἄλλον κατάλογο τοῦ Μουσείου ἐκμαγείων (*Πήλινα εἰδώλια*, Θεσσαλονίκη 1982), πρωτότυπων ἔργων τῆς μικροπλαστικῆς σὲ πηλό.

Τὸ πανεπιστημιακὸ αὐτὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, πού τὸ θεμελίωσε ὁ Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Πανεπιστημίου (1928-1936), ἔχει τακτοποιηθῇ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Γεώργιο Δεσπίνη (1975-1982) καὶ τὶς κυρίες Αὐγὴ Χριστοδουλοπούλου Προυκάκη καὶ Θεοδοσία Στεφανίδου Τιβερίου. Περιέχει 360 ἐκμαγεῖα ἀγαλμάτων, 300 περίπου ἐκμαγεῖα νομισμάτων καὶ 100 γαλβανοπλαστικὰ ἀντίγραφα μετάλλινων ἀρχαίων, κυρίως προϊστορικῶν.

Δὲν γνωρίζω ἄλλο Μουσεῖο ἐκμαγείων στὴν Ἑλλάδα. Καὶ οἱ τρεῖς συλλογὲς πού μνημονεύτηκαν ἔχουν περιορισμένο περιεχόμενο. Ἡ συλλογὴ τοῦ ΚΕΜΑ ὅταν ὀλοκληρωθῇ θὰ ἀποτελῇ μικρὸ τμῆμα τοῦ ἰδανικοῦ Μουσείου ἀντιγράφων πού ἔπρεπε νὰ διαθέτει ἡ χώρα μας. Οἱ ἄλλες δύο συλλογὲς εἶναι χρήσιμες μόνο γιὰ διδακτικοὺς σκοποὺς χωρὶς νὰ εἶναι πλήρεις. Καμία ἀπὸ τὶς δύο δὲν περιέχει βασικὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς, λ.χ. δὲν ὑπάρχει ὁ Λαοκόων, οἱ Τυραννοκτόνοι, ἡ θεὰ τοῦ Βερολίνου, ὁ Ἀπόλλων τοῦ Belvedere, τὰ γλυπτὰ τοῦ Περγάμου, τῆς Σάμου, οἱ κοῦροι τοῦ Ἀκτίου, τῆς Ν. Ὑόρκης, τὰ γλυπτὰ τοῦ θρόνου Ludovisi, ὁ δισκοβόλος τοῦ Μύρωνος, ὁ δορυφόρος τοῦ Πολύκλειτου, ἡ Venus Genetrix, τὰ ἀγάλματα τοῦ Riace, οἱ Νιοβίδες, ἡ Λήδα καὶ ὁ Κύκνος. Μοιάζουν οἱ συλλογὲς μας μὲ λίγα σκόρπια φύλλα λεξικοῦ.

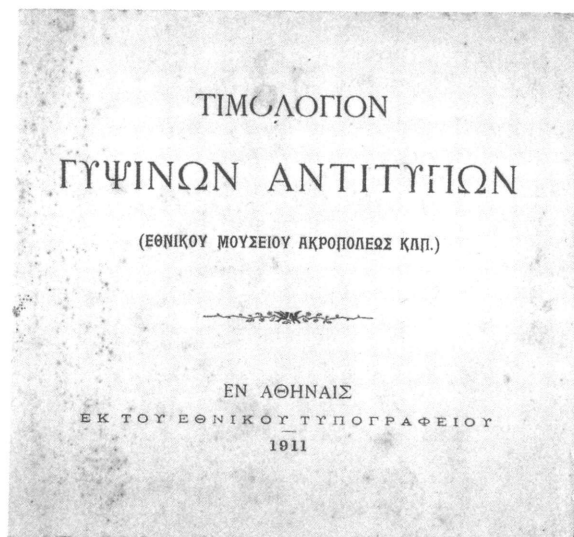
Ἦδη ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα εἰδικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κατασκεύαζε, γιὰ ἐπιστημονικοὺς καὶ ἐμπορικοὺς σκοποὺς, ἐκμαγεῖα ἔργων πού βρίσκονται στὴν

Ἑλλάδα, ἔχουν ἐκδοθῇ μάλιστα καὶ ἄρκετοὶ εἰκονογραφημένοι κατάλογοι. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐκμαγεῖα αὐτά, 153 τὸν ἀριθμὸ, ἐκθέσαμε στὴ Διεθνή Ἑκθεση τῆς Ρώμης τὸ 1911. Κατόπιν χαρίστηκαν στὸ Ἰταλικὸ Κράτος (*Μέντωρ* 20, 1992, 93-96· βλ. καὶ 89, 92).

Εἶναι φανερὸ πὼς ἦταν ὀρθὰ ὅσα γράφηκαν γιὰ τὴν ἔλλειψη Μουσείου ἐκμαγείων στὴν Ἑλλάδα. Ἐλάχιστα ἔχουμε προχωρήσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Ἀρβανιτόπουλου, ἡ πρόοδος μάλιστα ποὺ παρατηρεῖται ἂν συγκριθῇ μὲ τὸ μέγεθός της καὶ τὰ χρόνια ποὺ χρειάστηκαν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀπισθοδρομηση. Δὲν εἶναι μομφή ἢ διαπίστωση καὶ ἡ σύντομη περιγραφή τῆς πραγματικότητας. Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πὼς τὸ μουσεῖο μᾶς λείπει ἐπειδὴ δὲν ἀποφασίσαμε νὰ τὸ δημιουργήσουμε. Γιατί, ὅπως τόνισα, «ἔργα αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι μακρόχρονα καὶ χρειάζονται μεγαλεπήβολους ἀνθρώπους γιὰ νὰ τὰ δημιουργήσουν». Ἀπαιτεῖται ἡ ὑπαρξὴ εἰδικῆς Ὑπηρεσίας μὲ πολλοὺς πόρους, μεγάλες ἐγκαταστάσεις καὶ ἡ ἐργασία πολλῶν ἀνθρώπων ἐπὶ πολλὰς δεκαετίες γιὰ νὰ φθάσουμε σὲ ἀνεκτό, γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις μας, ἐπίπεδο. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ μουσεῖο ὅλα τὰ ἐκμαγεῖα ποὺ ἔχουμε σήμερα στὴν Ἑλλάδα δὲν θὰ διακρίνονταν· θὰ ἀποτελοῦσαν πολλοστὸν τοῦ περιεχομένου του.

Β.Χ.Π.

Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΗ ΤΟΥ ΣΟΥΝΙΟΥ

Τὴν Κυριακή, 1 Αὐγούστου πυρπολήθηκε ἡ εὐρύτερη περιοχή τοῦ Σουνίου καὶ τὰ δύο ἱερά, τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος. Ὅσοι βρέθηκαν στὸν χώρο τῆς πυρκαϊᾶς κατὰ τὴν ὥρα τῆς καταστρεπτικῆς δράσης τῆς διέτρεξαν μεγάλο κίνδυνο, ὅπως ἐγινε ἐκ τῶν ὑστέρων φανερό, βλέποντας τὰ κατεστραμμένα αὐτοκίνητα στὸν ἄδενδρο χώρο τῆς στάθμευσης καὶ τὸ ὁλοκληρωτικὰ καμένο τουριστικὸ περίπτερο. Μὲ τὸ ξημέρωμα τῆς Δευτέρας ἡ περιοχή τῶν δύο ἱερῶν, μὲ τὴν περιγραφή τῆς ὁποίας ἀρχίζει τὴν περιγραφή τῆς Ἀττικῆς ὁ περιηγητὴς Πανσανίας, φανερώθηκε καρβουνιασμένη: *Τῆς ἡπείρου τῆς Ἑλληνικῆς κατὰ νήσους τὰς Κυκλάδας καὶ πέλαγος τὸ Αἰγαῖον ἄκρα Σούνιον πρόκειται γῆς τῆς Ἀττικῆς· καὶ λιμὴν τε παραπλεύσαντι τὴν ἄκραν ἐστί, καὶ ναὸς Ἀθηνᾶς Σουνιάδος ἐπὶ κορυφῇ τῆς ἄκρας.*

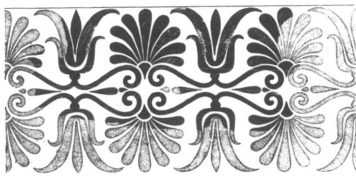
Ἰσχυρότατος ἄνεμος στροβίλιζε τὴν ἄμμο τῆς ἀκόμη πυρακτωμένης γῆς καὶ τὴ στάχτη τῆς ἀττικῆς φυτείας. Ποὺ καὶ ποὺ κάπνιζαν ἀκόμη οἱ κορμοὶ αἰωνόβιων θάμνων, αὐτῶν ποὺ δίνουν τὴν ἰδιαίτερη ὁμορφιὰ στὸ ἀττικὸ τοπίο, ὅπου σώζεται ἀκόμη.

Ἡ φωτιὰ ἐφθασε ἔως τὰ προπύλαια τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ἀφοῦ κάλυψε ὁλόκληρο τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρο. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ θάλασσα ἐκτάθηκε σὲ ὁλόκληρο τὸ φρούριο τοῦ Σουνίου καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς. Μαύρισε τὰ τεῖχη καὶ τοὺς ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς, εὐτυχῶς ὅμως ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος ἔμεινε ἐντελῶς ἄθικτος, καθὼς ὁ βράχος ἦταν ἐντελῶς γυμνὸς ἀπὸ φυτεία.

Οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ Σουνίου ποὺ διηύθυνε ὁ Βαλέριος Στάης ὑπῆρξαν ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες καὶ πλέον καρποφόρες, ἐπιστημονικά, τῆς Ἑταιρείας. Τὸ φρούριο χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ ἀνασκαφή καὶ ἀκόμη περισσότερη μελέτη. Χρειάζεται ἀναστήλωση καὶ προστασία. Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ἀποφάσισε νὰ διατεθῇ σημαντικὸ χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ὧσων καταστράφηκαν καὶ γιὰ τὴν ἀναπλήρωση τῆς φυτείας ποὺ κήκε. Ἦδη ἡ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς κατασκευάζει νέον φυλάκιο. Ἡ φύτευση τοῦ χώρου θὰ ἀρχίσει τὸν Νοέμβριο καί, ἂν ὑπάρξουν καὶ βροχές, τὴν ἐπόμενη χρονιά ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος θὰ ἔχει ξαναβρῇ τὴ γαλήνια ὄψη του.

*

Τὸ κόσμημα τῆς ἐπαετίδος
τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος
στὸ Σούνιο,
σχέδιο τοῦ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου
(ΑΕ 1953-1954, 4).

ΤΟ ΝΕΟ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΧΕΔΙΟ ΝΟΜΟΥ

Ἡ ἀξία κάθε νόμου ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ διάρκεια τῆς ἐφαρμογῆς του. Ὁ νόμος «περὶ Ἀρχαιοτήτων» ποὺ ἰσχύει σήμερα, ὁ 5351/1932, εἶναι κωδικοποίηση διατάξεων παλαιότερων νόμων. Πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ ΒΧΜΣ' τῆς 24 Ἰουλίου 1899, ἔργο τοῦ Παναγιώτη Καββαδία. Οἱ ἄλλοι εἶναι νεώτεροι, ὁ 2447 τοῦ 1920, ὁ 491 τοῦ 1914, ὁ 4823 τοῦ 1930 καὶ τὸ Ν.Δ. τῆς 12/16 Ἰουνίου 1926. Σ' αὐτοὺς προστίθεται ὁ Ν. 5351/23 Μαρτίου 1932 ποὺ ἔδωσε τὸν ἀριθμὸ του στὸ Π.Δ. 5351 τῆς 9 Αὐγούστου 1932· αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν κωδικοποίηση τῶν κειμένων ποὺ ἀναφέρονται παραπάνω.

Ὁ Ν. 5351/1932 παρὰ τὶς ἀτέλειές του ἐξακολουθεῖ νὰ προστατεύει τὰ ἀρχαῖα καὶ ἡ νομολογία ποὺ ἔχει δημιουργηθῇ τόσα χρόνια ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἓνα ἰσχυρὸ ὄπλο στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διάσωση τῶν μνημείων. Ὁ νόμος αὐτός, λιτὸς καὶ περιεκτικός, συντάχθηκε κυρίως ἀπὸ ἀρχαιολόγους οἱ ὅποιοι γνώριζαν τὴν ἔκταση τῆς ἀναγκαίας νομοθετικῆς προστασίας τῶν ἀρχαίων. Τὴ γνώση καὶ τὴν πείρα τὴν εἶχαν ἀποκτήσει ὡς Ἐφοροὶ, μὲ τὸν καθημερινὸ ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἀρχαιοκαπήλων, τῶν λατόμων, τῶν μηχανικῶν τοῦ Δημοσίου, τῶν καταπατητῶν καὶ τῶν πονηρῶν, ἰδιοτελῶν καὶ ἄπληστων χωρικῶν.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 ἐπιτάσσει τὴν ὑπαρξὴ νόμου γιὰ τὰ μνημεῖα, σύμφωνου μὲ τὶς διατάξεις του. Ἦδη πολὺ παλαιότερα ἔγιναν μεγάλες προσπάθειες ψήφισης νέου νόμου, τὶς ὁποῖες ἀπὸ χρόνια ἔχω διηγηθῇ (*Δοκίμιο γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Νομοθεσίᾳ* 1982, 19-38). Ὁ Ἰωάννης Δ. Κοντῆς εἶχε συντάξει πλῆρες κείμενο νέου νόμου ποὺ ἔφθασε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποστασίας ἕως τὴ Βουλὴ (ᾠ.π. 28-30).

Μετὰ τὸ 1975 κάθε νέος Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ θεωροῦσε καθήκον του τὴ σύνταξη καὶ ψήφιση, στὶς ἡμέρες του, νέου ἀρχαιολογικοῦ νόμου. Ἀρχὴ ἔγινε μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Τρυπάνη, ἐνῶ ζοῦσε ἀκόμη ὁ Κοντῆς. Καμιὰ ἀπόπειρα δὲν τελεσφόρησε γιὰτὶ ἡ προσπάθεια, κατὰ τὸν μοντέρνο τρόπο σύνταξης νόμων, γινόταν ἀπὸ πολυποίκιλες Ἐπιτροπές, ἐρήμην τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων ποὺ καθημερινὰ ἀντιμετωπίζουν τὶς ἐπιβουλές κατὰ τῶν μνημείων καὶ γνωρίζουν τί πρέπει νὰ προβλέπει ἡ νομοθεσία ποὺ θὰ τὰ προστατεύει. Φθάνοντας ὁμως στὸ τέλος τοῦ 1993 ἀποκαλύφθηκε πὺς ἡ πολλοστὴ Ἐπιτροπὴ συντάξεως ἀρχαιολογικοῦ νόμου εἶχε ὀλοκληρώσει τὸ ἔργο της. Ὑπάρχει λοιπὸν τώρα σχέδιο νόμου καὶ ὁ κίνδυνος εἶναι μήπως αὐτὸ τὸ σχέδιο φθάσει στὴ Βουλὴ καὶ ψηφιστῇ.

Πρὶν ἀπὸ μερικὸς μῆνες εἶχα ἐπισημάνει (*Ἔργον* 1992, σελ. θ'-ι') τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ σύνταξη ἐνὸς πραγματικὰ

ωφέλιμου αρχαιολογικού νόμου. Τὸ νέο κείμενο ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἀνησυχίες μου δὲν ἦταν ἀδικαιολόγητες γιατί ἀντὶ νὰ εἶναι καλύτερο τοῦ 5351/1932 ἀποτελεῖ ὀπισθοδρόμηση. Κύριο χαρακτηριστικό του εἶναι ἡ φλυαρία καὶ ἡ συγκέντρωση κάθε εἴδους ἐξουσίας στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὰ Συμβούλιά της, τὰ ὁποῖα παύουν νὰ ἔχουν σχέση μὲ τὴν οὐσία τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας τὴν ὁποία φυσικὰ ἀποτελοῦν οἱ Ἐφορεῖες τῶν Ἀρχαιοτήτων.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν 5351/1932 ποὺ εἶναι λιτὸς καὶ σαφής, τὸ νέο σχέδιο περιγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια πλῆθος ἀσήμαντων πραγμάτων χωρὶς καὶ νὰ ὀρίζει ὁ,τιδήποτε. Εἶναι φανερό πὼς οἱ συντάκτες του δὲν βρέθηκαν ποτὲ σὲ δικαστήριο καὶ δὲν χρειάστηκε νὰ δώσουν σαφεῖς ἀπαντήσεις στὸν δικαστὴ, ὁ ὁποῖος δύσκολα ἀποφασίζει νὰ καταδικάσει κάποιον γιὰ παράβαση ποὺ δὲν τὴν ἐννοεῖ. Θυμοῦμαι τὴ συνεργασία μου μὲ τὸν εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου Κωνσταντῖνο Φαφούτη —εἶχε ἀναλάβει τὸ ποινικὸ μέρος τοῦ νέου ἀρχαιολογικοῦ νόμου (1976)— καὶ πὼς ἀπέτρεπε ἀπὸ ὑπερβολικὰ αὐστηρὲς ποινές, κάτι ποὺ δὲν ἀποφεύχθηκε στὸ νέο σχέδιο.

Ἀνάλυση τοῦ νέου σχεδίου ἀπαιτεῖ πολὺ χῶρο καὶ ἀνάλογο χρόνο. Θὰ σταθῶ μόνο στὰ περὶ «Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου». Ἡ σύνθεσή του ὀρίζεται λεπτομερῶς, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἀλλαγὴ της, ἂν χρειαστῇ, θὰ ἀπαιτήσῃ νέο νόμο. Τὸ λεγόμενο Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο (ΚΑΣ) γίνεται ἐνδεκαμελὲς καὶ προεδρεύεται ἀπὸ πολιτικὸ πρόσωπο, τὸν Γενικὸ Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου ἢ τὸν Νομικὸ Σύμβουλο. Καὶ τὰ λοιπὰ μέλη ὀρίζονται φωτογραφικά. Εἶναι οἱ καθηγητὲς τῆς Ἀρχαιολογίας, ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πολυτεχνείου, τέσσερις Διευθυντὲς τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐνδέκατος καὶ τελευταῖος ἓνας «Ἀρχαιολόγος», ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ εἶναι παλαιὸς Ἐφορος ἀλλὰ καὶ μόλις διορισμένος Ἐπιμελητής.

Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἐπεσήμανα πολὺ σύντομα («Καθημερινή», Κυριακὴ 22 Αὐγούστου, σελ. 15) τὴν κακοδαιμονία τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, κάτι ποὺ εἶχα τονίσει καὶ στὴν Ἐκτακτὴ Γενικὴ Συνέλευση τῆς 14 Μαρτίου 1992 (*Μέντωρ* 20, 1992, 28). Ἡ σύνθεση τοῦ Συμβουλίου ποὺ προτείνεται ἀποξενώνει τοὺς φυσικοὺς καὶ νομικοὺς προστάτες τῶν μνημείων ἀπὸ αὐτά, τὰ ὁποῖα παραδίδονται σὲ μία ὁμάδα ἄπειρων ἀτόμων, γιὰ νὰ τὰ χειριστοῦν κατὰ τὴν κρίση τους. Στὰ παλαιὰ Συμβούλια ἀρκοῦσε ἓνας καθηγητής, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ εἶχε διατελέσει Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων. Καὶ οἱ καθηγητὲς ποὺ μετεῖχαν τότε, στὰ παλιὰ χρόνια, στὰ Συμβούλια ὀνομάζονταν Καββαδίας, Τσουντας, Κεραμόπουλλος, Οἰκονόμος, Μαρινάτος, Κοντολέων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐπέμεναν νὰ ὀρίζεται ἔτσι ὁ καθηγητής, γιατί γνώριζαν

ὅτι ἀρχαιολογία ἐκτὸς Ὑπηρεσίας δὲν νοεῖται. Μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες τροποποιήσεις στὴ σύνθεση τοῦ Συμβουλίου, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπταετίας, τὰ μέλη τῆς Ὑπηρεσίας ἐκτοπίστηκαν ἀπὸ αὐτό. Νέα πρόσωπα, χωρὶς γνώση ἀρχαιολογίας ἢ ἱστορίας, χωρὶς ἀρχαιογνωσία, ἔγιναν ρυθμιστὲς τῆς τύχης τῶν ἀρχαίων. Ἡ Τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση, τὸ Ὑπουργεῖο Βιομηχανίας, τὸ ΥΠΕΧΩΔΕ, οἱ κομματικοὶ ἐκάστοτε παράγοντες, ἀπόκτησαν τὴν πλειοψηφία στὸ Συμβούλιο, χωρὶς παράλληλα νὰ προσφέρουν οἰαδήποτε ὠφέλιμη γνώση σ' αὐτό. Τὰ ἀποτελέσματα τὰ εἶδαμε τοὺς τελευταίους μῆνες· βλαπτικὲς ἀποφάσεις γιὰ τὰ μνημεῖα ἀπὸ ἀνθρώπους στοὺς ὁποίους ἡ ἰδιότητα τοῦ μέλους τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἦταν χωρὶς περιεχόμενο.

Τὸ νέο σχέδιο ἀρχαιολογικοῦ νόμου δὲν ἀποτελεῖ πρόοδο. Βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πραγματικότητα τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζουν καθημερινῶς οἱ Ἐφοροὶ καὶ οἱ Ἐπιμελητὲς τῶν Ἀρχαιοτήτων, καταργεῖ τὴν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ross καὶ τοῦ Πιττάκη ἀποκεντρώση τῆς Ὑπηρεσίας καὶ συγκεντρώνει κάθε ἀρμοδιότητα καὶ ἐξουσία σὲ πρόσωπα ἀναρμόδια καὶ μακρινά. Γιὰ ἀπλὲς περιφράξεις, ποὺ εἶναι τὸ πρῶτο καθῆκον τοῦ Ἐφόρου, ἀπαιτεῖται σύμφωνη γνώμη τοῦ ΚΑΣ καὶ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ (ἄρθρο 25,4). Στὸν τομέα τῶν ἀναστηλώσεων (ἄρθρο 26,2) δίδεται ὀρισμὸς μακρόσυρτος. Ἀπὸ τὴ μιὰ ὀρίζεται ὅτι «οἱ ἀνακατασκευὲς καὶ συμπληρώσεις θὰ εἶναι οἱ ἐλάχιστες ποὺ ἀπαιτοῦνται καὶ ἀναγνωρίσιμες διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ (sic)», ἀπὸ τὴν ἄλλη πολὺς χρόνος ἔχει ξοδευτῇ τώρα τελευταῖα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ νέες συμπληρώσεις στὰ μνημεῖα δὲν θὰ γίνονται ἀντιληπτές, ἔστω καὶ μὲ τὴ χρήση ἀφεψημάτων...

Πολλὲς καίριες διατάξεις τοῦ Ν. 5351/1932 δὲν ἐπαναλαμβάνονται στὸ νέο σχέδιο. Πιθανῶς θὰ εἰπωθῇ πῶς δὲν εἶναι ὀλοκληρωμένο καὶ ὅτι ἀκόμη ἀπαιτεῖται πολὺς χρόνος γι' αὐτό. Κάτι τέτοιο εἶναι ἀκόμη πιὸ δυσάρεστο γιατί, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ συντακτικοῦ, «ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα». Τὸ ὑπόλοιπο σχέδιο θὰ βρίσκεται σὲ ἀρμονία μὲ τὸ ὑπάρχον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι πιθανό, γιατί τὸ νέο σχέδιο τερματίζεται μὲ μεταβατικὲς διατάξεις.

Οἱ συντάκτες τοῦ σχεδίου δὲν ἀντιμετώπισαν καθόλου τὸ πρόβλημα τῶν αὐθαίρετων οἰκοδομῶν, τῶν καταπατήσεων τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ γενικὰ τῆς κακοποίησης τοῦ τοπίου. Παλαιὸ αἶτημα τοῦ Κλάδου εἶναι νὰ ἀλλάξει ἡ διαδικασία κατεδάφισης τῶν παράνομων οἰκοδομῶν σὲ ἀρχαιολογικοὺς χώρους. Ζητήθηκε στὸ παρελθὸν νὰ δοθῇ ἡ δυνατότητα αὐτῇ τῇ Ὑπηρεσίᾳ ἢ ὁποῖα, ὅπως ἔχει ἀποδείξει, δὲν ἐπηρεάζεται οὔτε ἀπὸ τοὺς πολιτικούς οὔτε ἀπὸ τὸ πολιτικὸ κόστος. Μὲ τὸ νέο σχέδιο νόμου ἡ εὐκαιρία νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα χάνεται.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

«ΜΙΑ ΠΡΩΙΜΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ» - ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ

Σε σημειώμά του (*Μέντωρ* 26, 1993, 113) ο καθηγητής κ. Χρίστος Γ. Ντούμας αναφέρεται στα ενδιαφέροντα πράγματι ευρήματα από τους μυκηναϊκούς τάφους των Μαζαρακάτων της Κεφαλλονιάς. Τα ευρήματα των τάφων αυτών, που έρευνήθηκαν από διαφόρους σε διάφορες εποχές κατά τον 19ο και τον 20ο αί., παραμένουν έως σήμερα εν μέρει άδημοσίευτα και δέν έχουμε ακριβή, συνολική παρουσίαση του νεκροταφείου αυτού, την οποία και προγραμματίζα από έτών. Για πληρέστερη ενημέρωση των εταίρων θεωρώ, πάντως, απαραίτητη την παράθεση των πιό κάτω συμπληρωματικών στοιχείων.

Η ιστορία των ανασκαφών και ή τύχη των ευρημάτων αναφέρεται στο άρθρο μου «Μυκηναϊκό νεκροταφείο Μαζαρακάτων», όπου και ή παλαιότερη βιβλιογραφία (*ΑΑΑ* VII, 1974, 186-187, εικ. 2). Στο σύνολο των πρώιμων ευρημάτων απέδωσα επίσης πρό έτών ένα χάλκινο ξίφος, άλλοτε της συλλογής Woodhouse στην Κέρκυρα και σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο (*Κεφαλληνιακά Χρονικά* 3, 1978-79, 50-51). Μία γενικότερη αναφορά του νεκροταφείου των Μαζαρακάτων άπαντά στην συνθετική παρουσίασή μου «Η Μυκηναϊκή Κράνη της Κεφαλλονιάς» (περ. *Αρχαιολογία* 1, Νοέμβριος 1981, 77-83). Πρόσφατη προσφορά στο θέμα είναι ή δημοσίευση των αρχαίων του νεκροταφείου, που φυλάσσονται στο Neuchâtel της Έλβετίας, από την Sabina Brodbeck Jucker, *Mykenische Funde von Kephallenia im archäologischen Museum Neuchâtel*, G. Bretschneider (Roma 1986).

Έλπίζεται ότι τo ανασκαφικό σύνολο που παρέμεινε στην Έλλάδα θα γίνει κατορθωτό νά παρουσιαστεί σύντομα μαζί με την αρχιτεκτονική των τάφων, για την καλύτερη κατανόηση του σημαντικού αυτού μυκηναϊκού κέντρου του δυτικού έλληνισμού στην Κεφαλλονιά.

ΠΕΤΡΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Έλπίζω ότι τo κείμενο που περιέγραψα θα άποσυρθη και θα συνταχθί νέο, με όδηγό τον 5351, του όποιου βασικές διατάξεις άγνοήθηκαν. Τo νέο σχέδιο πρέπει νά γίνει με τή συνεργασία των Έφόρων και των Έπιμελητών Άρχαιοτήτων οί όποιοι θα τo εφαρμόσουν όταν γίνει νόμος. Μόνον αυτοί γνωρίζουν τις άνάγκες των μνημείων, αυτοί έχουν την ευθύνη για την προστασία τους, αυτοί ύφίστανται τις ύπηρεσιακές και ψυχικές ταλαιπωρίες από τις παρανομίες των πολιτών και από την ιδιοτέλεια των πολιτικών και των εύάριθμων ύπηρεσιακών παραγόντων που κάθε φορά τους περαιοιχίζουν.

Β.Χ.Π.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΙ

[Ὁ τίτλος τοῦ σημειώματος εἶναι βιβλίου τοῦ Παναγιώτη Καββαδία, Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας. Τὴν ἔκδοσίν του εἶχε γνωστοποιήσει ἤδη τὸ 1909 (*Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία*, 355). Ἡ ἐκτύπωση δὲν ὀλοκληρώθηκε, πιθανῶς λόγῳ τῶν σημαντικῶν γεγονότων ποὺ ἀκολούθησαν καὶ τὰ ὁποῖα εἶχαν μεγάλη ἐπίδραση στὸν Καββαδία (*Μέντωρ* 23, 1992, 173-176). Ἀπὸ τὶς σελίδες 55-56 τοῦ ἡμιτελοῦς αὐτοῦ βιβλίου παραθέτω τὸ παρακάτω ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα, σχετικὸ μὲ τὴν ἱστορία τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Charles Philippe de Bosset στὴν Κεφαλλονία, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅτι ἡ ταύτιση τῶν ἀγγείων τοῦ Μουσείου τοῦ Neuchâtel εἶχε γίνεи ἤδη πολὺ νωρὶς ἀπὸ τὸν Καββαδία. Ἡ μαρτυρία τοῦ παλαιοῦ Γραμματέως συμπληρώνει τὸ δημοσίευμα τοῦ κ. Denis Knoepfler (*MusHelv* 27, 1970, 107-116) καὶ τὰ σημειώματα τοῦ κ. Ντούμα (*Μέντωρ* 26, 1993, 113) καὶ τοῦ κ. Καλλιγᾶ, τὸ ὁποῖο προηγείται.]

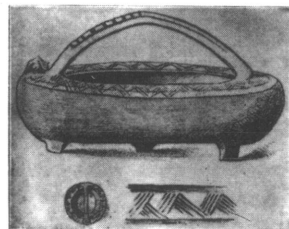
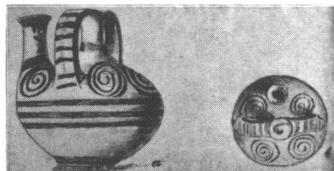
*

Σημειωτέον δὲ ὅτι, γνωστῶν γενομένων τῶν ἀνακαλύψεων τούτων [τοῦ Καββαδία στὰ Μαζαρακάτα τῆς Κεφαλληνίας, *ΠΑΕ* 1889, 17], ὁ Wolters ἐγνώρισέ μοι δι' ἐπιστολῆς ὅτι, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Dragendorff, ἐν τῷ ἐν Neuchâtel Μουσείῳ ὑπῆρχον μυκηναϊκὰ καὶ ἄλλα ἀρχαιότερα ἀγγεῖα προερχόμενα, ὡς ἐλέγετο, ἐκ Κεφαλληνίας. Λεπτομερέστερον ἐπληροφόρησέ με περὶ τούτων ὁ Dragendorff. Παρὰ δὲ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου τοῦ Neuchâtel κ. P. Dessoulavy, παρ' οὗ ἐζήτησα σχετικὰς πληροφορίας, ἔμαθον ὅτι ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ Μουσείου προέκυπτεν, ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀγγεῖα καὶ ἄλλα παντοῖα ἀρχαῖα ἐδωρήθησαν τῷ Μουσείῳ ὑπὸ τοῦ μεγάλῃν συλλογὴν ἀρχαίων ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων κεκτημένου Ch.-Ph. de Bosset, ὅστις ἐπὶ ἀγγλικῆς προστασίας εἶχε διατελέσει ἀπὸ τοῦ 1813 διοικητὴς Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης, καὶ ὅτι τινὰ τῶν ἀγγείων τούτων ἔφερον σημειώσιν προελεύσεως «catacombes de Livatho». Τὸ πρᾶγμα ἤτό μοι πλέον καταφανές. Αἱ «catacombes de Livatho» δὲν ἦσαν ἄλλο τι, ἢ τὰ τέσσαρα ἀνωτέρω σπήλαια, ἃ ἐγὼ εἶχον ἀνασκάψει. Τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀγγεῖα ἄρα θὰ εἶχον εὐρεθῇ ἐν ταῖς ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, καθ' ἃς ἀνωτέρω ἐξέθηκα πληροφορίας τῶν κατοίκων τῆς Λιβαθοῦς, γενομέναις ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ τῶν σπηλαίων ἀνασκαφαῖς. Αὐτὸς ὁ ἐλβετὸς συνταγματάρχης de Bosset, ὅστις, καθ' ἃ γνωστὸν εἶνε, πρῶτος ἐπεμελήθη τῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ ὁδοποιίας (1809-1812) θὰ ἀνεκάλυψε τὰ σπήλαια, καθ' ὃν χρόνον κατεσκευάζετο ἡ ἀμαξιτός, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτά. Οὕτως ἐβεβαιώθη πλέον αὐθεντικῶς ἡ ἐκ τῶν σπηλαίων τῆς Λιβαθοῦς καταγωγὴ τῶν ἐν Neuchâtel ἀγγείων. Ἐκ τούτου δὲ ὀρμηθεὶς ὁ κ. Dessoulavy ἐδημοσίευσε τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀγγεῖα ἐν τῇ *Revue Archéologique* 1900 σ. 128, χωρὶς, παραδόξως, νὰ ἀναφέρῃ τι περὶ τῆς γενομένης ἐξερευνήσεως τῶν σπηλαίων καὶ τῆς ἐν τούτοις εὐρέσεως τεμαχίων μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Καὶ ὅμως τοῦτο

ἔπρεπε πρὸ παντὸς νὰ ἀναφέρῃ πρὸς ἀσφαλῆ βεβαίωσιν τῆς ἐκ Λιβανοῦ καταγωγῆς τῶν ἀγγείων. Τίνα σημασίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ τοῦ de Bosset σημείωσις «catacombes de Livatho», ἀφ' οὗ κατακόμβαι ἐν Λιβανῷ δὲν ἦσαν γνωσταί;

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τοῦ Μουσείου τοῦ Neuchâtel ἀναδημοσιεύω ἐνταῦθα (Εἰκ. 19-41), παραλαμβάνων αὐτὰ ἐκ τῆς *Revue Archéologique*, ἵνα οὕτω καθίσταται εὐκολος ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς ἐντελῶς ὅμοια ἀγγεῖα, ἃ ἐγὼ εὔρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1908, δι' ὧν ἐξηρουνήθη ἅπασα ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος Μυκηναϊκῆ νεκρόπολις τῆς Λιβανοῦς. Ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ ταύτης οὐδ' ἐλαχίστη πλέον ἀμφιβολία ὑπολείπεται, ὅτι πολλὰ τῶν ἐν Neuchâtel ἀγγείων ἐκ τῶν σπηλαιολογίων τῆς Λιβανοῦς προέρχονται. Μόνον περὶ τῆς ἐκ τῶν σπηλαιολογίων τούτων, δηλ. ἐκ τῶν «catacombes de Livatho», καταγωγῆς τινῶν ἀγγείων τούτων ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία τις, διότι ὅμοια ἀγγεῖα ἐγὼ δὲν εὔρον. Εἶνε δὲ περίεργον καὶ παράδοξον ἀληθῶς ὅτι ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς 19^{ης} ἐκατονταετηρίδος, πολὺ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σχλεῖμαν καὶ πρὸ τῆς εὑρέσεως ἐν Ρόδῳ μυκηναϊκῶν ἀγγείων, εἶχον εὑρεθῇ τοιαῦτα ἀγγεῖα ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἅτινα εἶχον κομισθῇ ἔκτοτε εἰς Ἑσπερίαν, ἔνθα ἔμενον ἄγνωστα, ὅτι τοιαῦτα ἀγγεῖα εἶχον εὑρεθῇ οὐχὶ ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν χώρᾳ τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ δηλ. Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐν χώρᾳ, περὶ τῆς ἄγνωστον καὶ ἀμφίβολον ἦτο μέχρις ἐσχάτων, ἃν εἶχε διαδοθῇ πρὸς αὐτῆς Μυκηναϊκὸς πολιτισμός.

«Ἀγγεῖα ἐκ Κεφαλληνίας
ἐν τῷ Neuchâtel Μουσείῳ».

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΗ*

ΤΟΥ ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ

Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ άνθρωπος είναι πολύ περήφανος για τις επιστημονικές του κατακτήσεις και με αλαζονεία συγκρίνει τα τεχνολογικά του επιτεύγματα με τις «πρωτόγονες», όπως τις χαρακτηρίζει υποτιμητικά, μεθόδους που γνώριζαν οι μακρινοί του πρόγονοι για ν'αντιμετωπίσουν τη φύση και να επιτύχουν την επιβίωσή τους επάνω στη γη. Αν όμως του έθεταν το πολύ απλό ερώτημα, ποιες είναι οι δύο ή τρεις μεγαλύτερες ανακαλύψεις ή επινοήσεις του ανθρώπου σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του, θα ήταν υποχρεωμένος, νομίζω, να παραδεχθεί πως είναι αυτές που έγιναν όχι στους τελευταίους αιώνες της επιστημονικής και τεχνολογικής ανθοφορίας, αλλά σε κάποιους πολύ μακρινούς αιώνες, από ανθρώπους που έζησαν σε εποχές που ονομάζουμε προϊστορικές.

Υποθέτω πως δύσκολα θα έχαναν τα πρωτεία της ανθρώπινης ευρηματικότητας η ανακάλυψη της φωτιάς, του τροχού και της γραφής, τρεις κατακτήσεις του ανθρώπου που ανάγονται σε πανάρχαιους χρόνους. Απ' αυτές τις τρεις, η επινόηση της γραφής αποτελεί μια πρόσφατη σχετικά κατάκτηση του ανθρώπινου μυαλού, αφού τα παλαιότερά της δείγματα δεν είναι παλαιότερα από την 4η χιλιετία π.Χ. Ακόμη νεότερη είναι η μορφή της γραφής που χρησιμοποιούμε σήμερα και που έχει την ευελιξία να χρησιμοποιεί ένα γραφικό σύμβολο για τον φθόγγο της κάθε γλώσσας, επιτρέποντας έτσι την απόδοση όλων των φθόγγων με τα λιγότερα σύμβολα στους περισσότερους δυνατούς συνδυασμούς.

Αυτή είναι η γραφή που ονομάζουμε «αλφαβητική» ή «αλφαβητάριο», από την ονομασία των δύο πρώτων γραμμάτων, του άλφα και του βήτα, που είναι η ελληνική απόδοση των φοινικικών-σημιτικών ονομάτων άλεφ (= βόδι) και μπετ (= σπίτι). Το ελληνικό αλφάβητο είναι το πρώτο «μοντέρνο» φθoγγικό αλφάβητο στην ιστορία της γραφής και απ' αυτό κατάγεται τόσο το λατινικό, που χρησιμοποιούν σήμερα όλοι οι Δυτικοευρωπαίοι (και οι έκγονοί τους), όσο και το σλαβικό. Αξίζει λοιπόν να γνωρίσουμε την ιστορία του και προπάντων να πληροφορηθούμε για την καταγωγή του.

ΕΙΝΑΙ βέβαιο, και ήταν γνωστό και στους αρχαίους Έλληνες, πως τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου αποτελούν δάνειο από μίαν αρχαιότερη «φοινικική» γραφή. Πότε και πού έγινε αυτός ο δανεισμός είναι ένα

* [Τò κείμενο τοῦ Μανόλη Ἀνδρόνικου δημοσιεύεται με τὴν ἄδεια τῆς κυρίας Ὁλῦ Ἀνδρονίου πρὸς τὴν ὁποία ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες. Κρίθηκε ὅτι ἀποτελεῖ ἄριστη εἰσαγωγή γιὰ τὰ ἐπιγραφικὰ καὶ γλωσσικὰ θέματα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολοῦν στὸ μέλλον ὅλο καὶ περισσότερο.]

ανοιχτό πρόβλημα και οι απαντήσεις των επιγραφικών και των ιστορικών της γραφής δεν είναι ομόφωνες. Τα παλαιότερα κείμενα που χρησιμοποιούν αυτό το αλφάβητο, το ελληνικό, χρονολογούνται μέσα στον 8ο π.Χ. αιώνα, στο δεύτερο μισό του, αμέσως ύστερα από το 750 π.Χ., και είναι χαραγμένα επάνω σε πήλινα αγγεία. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα δύο παλαιότερα απ' αυτά είναι έμμετρα. Το ασφαλές συμπέρασμα που μπορούμε να βγάλουμε είναι πως ο δανεισμός των γραμμάτων έγινε πριν από το 750 π.Χ.

Ως το 1952 πιστεύαμε πως τα κείμενα αυτά ήταν τα αρχαιότερα κείμενα της ελληνικής γλώσσας και το ελληνικό αλφάβητο η μόνη γραφή που είχαν χρησιμοποιήσει οι Έλληνες, οι άνθρωποι δηλαδή που μιλούσαν ελληνικά. Γνωρίζαμε βέβαια πως τα «ελληνικά φύλα» είχαν εγκατασταθεί στον ελλαδικό χώρο πολλούς αιώνες πρωύτερα, όμως πιστεύαμε πως ήταν «αγράμματοι», δεν γνώριζαν δηλαδή και δεν χρησιμοποιούσαν τη γραφή. Γνωρίζαμε όμως πως στον ελλαδικό χώρο, στην Κρήτη συγκεκριμένα, ήταν γνωστά διάφορα συστήματα γραφής από τους πρώτους κιόλας αιώνες της 2ης π.Χ. χιλιετίας. Κανένα όμως από τα συστήματα αυτά δεν είχαν κατορθώσει οι ερευνητές να αποκρυπτογραφήσουν και να διαβάσουν. Το πιο εξελιγμένο σύστημα ήταν αυτό που είχε ονομαστεί «Γραμμική Β» και που άφθονα δείγματά του είχε ανακαλύψει ο Α. Evans στο στρώμα καταστροφής του ανακτόρου της Κνωσού, που χρονολογούνταν κάπου προς το τέλος του 15ου αι. π.Χ.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ ήταν βέβαιοι πως όλα αυτά τα «μινωικά» συστήματα γραφής είχαν καταγράψει κείμενα μιας γλώσσας («μη-ελληνική»). Αλλά όπως συμβαίνει πολλές φορές στην αρχαιολογική έρευνα, μια απροσδόκητη ανακάλυψη έγινε το 1939, λίγο πριν αρχίσει ο τελευταίος πόλεμος: ο Αμερικανός αρχαιολόγος Κ. Blegen αποκάλυψε στην Πύλο μια σειρά πηλινες πινακίδες με «Γραμμική Β» γραφή στο στρώμα καταστροφής του ανακτόρου της Πύλου, που μπορούσε να χρονολογηθεί στα τέλη του 13ου π.Χ. αιώνα, δηλαδή δυο αιώνες αργότερα από την αντίστοιχη της Κνωσού.

Το πρόβλημα έδειχνε πως περιπλέκεται και έμοιαζε σχεδόν άλυτο ως το 1952. Τότε ο Άγγλος αρχιτέκτονας Michael Ventris ανακοίνωσε πως μπόρεσε να αποκρυπτογραφήσει τη «Γραμμική Β» γραφή. Η έκπληξή του, είπε, ήταν πως, χωρίς να το περιμένει, η γλώσσα που αποκάλυπτε ήταν η ελληνική. Ξαφνικά γνωρίζαμε όχι μονάχα μια γραφή ελληνική 400 χρόνια παλαιότερη από την «ελληνική» των παλαιότερων επιγραφών, αλλά και μια ελληνική γλώσσα τέσσερις αιώνες αρχαιότερη από την ομηρική, την πρώτη ελληνική φωνή που είχε φτάσει ως εμάς. Είναι δύσκολο να φανταστεί ο μη ειδικός τον συγκλονισμό που δοκιμάσαμε, αρχαιολόγοι και φιλόλογοι, όταν δημοσιεύτηκε το ιστορικό πρώτο άρθρο του Μ. Ventris και του φιλόλογου J. Chadwick στον τόμο του 1953 του *Journal of Hellenic Studies*.

Μου μένει αξέχαστη η ανάμνηση των δύο μεγάλων δασκάλων της Θεσσαλονίκης, του Στ. Καψωμένου και του Γιάννη Κακριδή, που άρπαζαν κυριολεκτικά ο ένας από τα χέρια του άλλου τον 73ο τόμο του αγγλικού περιοδικού για να ρουφήξουν το απίστευτο κείμενο. Και εγώ, νέος ακόμη, με δέος

καραδοκούσα να έρθει κάποτε η σειρά μου για να χαρώ τον θησαυρό. Ούτε που μπορούσα να φανταστώ πως τον άλλο κιόλας χρόνο θα είχα τη μεγάλη τύχη να συναντήσω και να μιλήσω με τον σεμνό και αγαπητό άνθρωπο που έκανε τη μεγάλη ανακάλυψη, αυτόν που έμελλε να σκοτωθεί το 1956, μόλις 34 χρόνων.

ΑΠΟ ΤΟΤΕ ως σήμερα έχουν γραφεί αμέτρητες μελέτες για τη γραφή αυτή (όχι βέβαια στα ελληνικά), που τελικά ονομάστηκε μυκηναϊκή, και έχουν λυθεί αρκετά προβλήματα, ίσως όμως όχι τόσα όσα έχουν προκληθεί από τη νέα τούτη γνώση. Ένα πρόβλημα που φαίνεται πως έμεινε ανεπλήρωτο από τη γνώση πως οι Έλληνες γνώριζαν να γράφουν τη γλώσσα τους 400 χρόνια πριν να μάθουν και να δανειστούν τα φοινικικά γράμματα είναι αυτό που θέσαμε στην αρχή: πώς, πότε και πού οι Έλληνες έκαναν αυτόν τον δανεισμό; Όλοι οι επιγραφικοί της ελληνικής αρχαιολογίας δέχονται πως η γνώση της γραφής —της μυκηναϊκής γραφής— χάθηκε με το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου, γιατί, πιστεύουν η μυκηναϊκή γραφή εξυπηρετούσε το μυκηναϊκό ανακτορικό σύστημα και μόνο· έτσι, όταν αυτό έπαψε να υπάρχει, ξεχάστηκε και η γνώση της γραφής και ακολούθησαν τέσσερις αιώνες «αγραμματοσύνης» των Ελλήνων, ως τη στιγμή που ξανάεμαθαν τη γραφή από τους Φοίνικες.

Σ' αυτή την ομόφωνη «κοινή γνώμη» των επιστημόνων υπήρξε μόνον ένας αντίθετος υπαινιγμός από τον A.J.B. Wace, τον μεγάλο ερευνητή των Μυκηνών, και μια σύντομη ανακοίνωση (1967) από τον συντάκτη αυτού του κειμένου. Σ' αυτήν επιχείρησα να υποστηρίξω πως οι Έλληνες ποτέ δεν ξέχασαν αυτό που μια φορά έμαθαν, αλλά με τη εύστροφη σκέψη που είχαν κατανόησαν τα πλεονεκτήματα της φοινικικής γραφής και αντικατέστησαν το άβολο μυκηναϊκό σύστημα γραφής με το πιο εύχρηστο φοινικικό.

Υστερα από είκοσι χρόνια σε μιαν εκτενέστερη μελέτη, που δημοσιεύεται σ' έναν τόμο προς τιμήν του J. Chadwick, προσπαθώ ν' αποδείξω την ορθότητα αυτής της θέσης, έστω κι αν είναι αντίθετη προς την κοινή πεποίθηση όλων των συναδέλφων. Θεωρώ χρήσιμο να εκθέσω συνοπτικά στη στήλη αυτή τις απόψεις μου για ένα τόσο σημαντικό θέμα, που ασφαλώς ενδιαφέρει τους αναγνώστες.

Η ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ γραφή ήταν συλλαβογραφική, δηλαδή κάθε σύμβολό της αντιστοιχούσε σε μια συλλαβή, που μπορούσε να αποτελείται είτε από ένα φωνήεν είτε από ένα σύμφωνο και ένα φωνήεν (α, ε, ι, αλλά και κα, κε, κι κ.ο.κ.), γι' αυτό είχε ανάγκη από πολλά σύμβολα (έχουν επισημανθεί ως τώρα 91, από τα οποία τα 18 δεν έχουν ακόμη αποκρυπτογραφηθεί). Όλες οι επιγραφές μυκηναϊκής γραφής που έχουν βρεθεί ως τώρα είναι είτε χαραγμένες σε πήλινες πινακίδες που σώθηκαν γιατί ψήθηκαν από συμπτωματική πυρκαϊά που κατέστρεψε τα κτίρια όπου βρέθηκαν, είτε γραμμένες επάνω σε πήλινα αγγεία και χρονολογούνται, εκτός από ελάχιστες αμφισβητούμενες εξαιρέσεις, πριν από το 1200 π.Χ. Έτσι το κύριο και αποφασιστικό επιχείρημα για την «αγραμματοσύνη» των Ελλήνων στη διάρκεια των

450 χρόνων που μεσολαβούν από την εποχή των πινακίδων με τη μυκηναϊκή γραφή ως την εποχή που εμφανίζονται οι πρώτες ελληνικές επιγραφές είναι ακριβώς η ύπαρξη του τεράστιου αυτού κενού.

Το ερώτημα όμως, νομίζω, που πρέπει να θέσουμε είναι αν αυτό το κενό είναι πραγματικό ή είναι απλώς κενό των γνώσεών μας. Η απάντησή μου σ' αυτό το ερώτημα με οδηγεί σε διαφορετική απόκριση από όλους τους άλλους ερευνητές, οι οποίοι έχουν πεισθεί ότι υπάρχει πραγματικό κενό, ξεκινώντας ίσως μια βασική αρχή της αρχαιολογικής έρευνας, πως το *Argumentum ex Silentio*, δηλαδή «το επιχείρημα της σιωπής», δεν μπορεί να έχει αποδεικτική ισχύ. Αλλά, και όταν το θυμούνται, θεωρούν πως το κενό αυτό είναι τόσο μεγάλο και τόσο απόλυτο, ώστε καλύπτει κάθε αμφιβολία για την αδυναμία του «επιχειρήματος της σιωπής».

Η αναντίρρητη βέβαια απάντηση θα μπορούσε να έρθει μόνον αν είχαμε την τύχη να βρούμε μια μυκηναϊκή επιγραφή μεταγενέστερη από το 1100 π.Χ. που θα μαρτυρούσε την επιβίωσή της και ύστερα από το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν το θεωρώ αδύνατο, αλλά, ως την ώρα που θα γίνει, είμαι υποχρεωμένος να στηριχθώ σε καθαρά θεωρητικά επιχειρήματα, τα οποία είναι, κατά τη γνώμη μου, εξαιρετικά ισχυρά, γιατί είναι απολύτως αντικειμενικά.

1. Το «κενό» των 450 χρόνων πρέπει να μειωθεί, για να πάψει να εντυπωσιάζει. Είναι εντελώς βέβαιο πως το 750 π.Χ. είναι η χαμηλότερη δυνατή χρονολογία για τη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου, ενώ μια χρονολογία μέσα στον 9ο αι. π.Χ. (900-800 π.Χ.) είναι πολύ πιθανότερη, όπως δέχονται πολλοί από τους πιο έγκυρους επιγραφικούς (για να μη φτάσουμε ως το 1000 π.Χ. που προτείνουν ορισμένοι ανατολιστές, ειδικόι στις σημιτικές γραφές). Από την άλλη μεριά τα ανασκαφικά δεδομένα που προκύπτουν από την έρευνα των μυκηναϊκών ανακτόρων μας βεβαιώνουν ότι ήταν σφαλερή η άποψη πως το 1200 π.Χ. σημαδεύει το τέλος τους και πως η ζωή σ' αυτά εξακολούθησε αρκετά ακμαία ως τα τέλη του 12ου αι. π.Χ., δηλ. ως το 1100 π.Χ. Αυτό σημαίνει πως είναι λάθος να δεχόμαστε πως ύστερα από το 1200 π.Χ. έπαψε η χρήση της μυκηναϊκής γραφής και πως είναι συμπτωματική η διάσωση των πινακίδων του τέλους του 13ου αι. π.Χ. Έτσι θα έπρεπε να πούμε πως το «κενό» περιορίζεται από το 1100 ως το 900 π.Χ. ή το 850 π.Χ., δηλαδή σε 200 ή 250 χρόνια.

2. Τέτοια όμως «κενά» υπάρχουν πολλά στην ιστορία των συστημάτων γραφής, τόσο μέσα στον ελλαδικό χώρο, όσο και στους γειτονικούς και συγγενικούς χώρους των σημιτικών γραφών, χωρίς κανένα απ' αυτά να οδηγήσει τους ερευνητές στο συμπέρασμα ότι ξεχάστηκε η γνώση της γραφής. Αντίθετα σε όλες αυτές τις περιπτώσεις όλοι —και αυτοί που υποστηρίζουν αταλάντευτα την «αγραμματοσύνη» των Ελλήνων ανάμεσα στο 1200 και στο 800-750 π.Χ.— δέχονται πως το «κενό» είναι συμπτωματικό και οφείλεται είτε στην καταστροφή των μνημείων είτε στην ατυχία μας να μην τα έχουμε βρει ως τώρα. Θα περιοριστώ να αναφέρω μονάχα το «κενό» ανά-

μεσα στη γραμμική Β της Κνωσού (1400 π.Χ.) και της Πύλου-Μυκηνών (1200 π.Χ.) και να σταθώ για λίγο στο πιο χαρακτηριστικό και αποκαλυπτικό παράδειγμα της Κύπρου.

Στην Κύπρο υπήρχε από τον 17ο αι. π.Χ. μια συλλαβογραφική γραφή, γνωστή ως Κυπρομινωική Ι (ΚΜΙ), της οποίας τα τελευταία δείγματα έφταναν ως τον 11ο π.Χ. αιώνα. Στους ιστορικούς χρόνους στην Κύπρο, παράλληλα με το ελληνικό αλφάβητο, χρησιμοποιούσαν μια συλλαβική γραφή ως τα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα. Η συλλαβική αυτή γραφή έχει πολλές ομοιότητες με τη μυκηναϊκή και με την Κυπρομινωική Ι, της οποίας εύλογα θεωρείται συνέχεια. Όμως οι παλαιότερες επιγραφές του κυπριακού συλλαβικού, όπως ονομάζεται, αρχίζουν από τον 7ο αι. π.Χ. και μονάχα μία του 8ου αιώνα ήταν γνωστή ως πριν από λίγα χρόνια. Εν τούτοις το κενό των τριών αιώνων δεν μπορούσε να εμποδίσει κανέναν να παραδεχθεί την αναμφισβήτητη εξάρτησή του από την ΚΜΙ και να μιλήσει για περίοδο αγραμματοσύνης στην Κύπρο. Και η σωστή αυτή θέση επιβεβαιώθηκε όταν πριν από λίγα χρόνια βρέθηκε στην Παλαίπαφο η αρχαιότερη επιγραφή σε κυπριακό συλλαβικό, που χρονολογείται στον 11ο π.Χ. αιώνα, αφήνοντας και πάλι ένα «κενό» τριών αιώνων.

3. Η μελέτη των μυκηναϊκών πινακίδων έδειξε πως οι «γραφείς» πρέπει να ήταν πολλοί και το συμπέρασμα των ερευνητών είναι πως δεν μπορούμε να μιλούμε για ειδική τάξη γραφέων, αλλά πως τόσο η γραφή, όσο και η ανάγνωση δεν ήταν περιορισμένη στα μυκηναϊκά ανάκτορα μόνο σ' έναν κλειστό κύκλο «γραφειοκρατών». Τη διάδοση της μυκηναϊκής γραφής μαρτυρούν και οι επιγραφές επάνω σε αγγεία, που βρέθηκαν σε πολλές περιοχές της Κρήτης, όσο και της ηπειρωτικής Ελλάδας. Δεν δικαιολογείται λοιπόν η άποψη ότι με την κατάρρευση των μυκηναϊκών κέντρων χάθηκε η γνώση της γραφής.

4. Όπως πολύ σωστά παρατήρησε μια από τις πιο αξιόλογες επιγραφικούς, η οποία ωστόσο δεχόταν την «αγραμματοσύνη» των Ελλήνων, ένας λαός που αγνοεί τη γραφή και τη μαθαίνει από έναν άλλον παραλαμβάνει χωρίς καμιά μεταβολή το ξένο αλφαβητάριο και το εφαρμόζει πιστά. Αλλά το φοινικικό αλφάβητο δεν είχε φωνήεντα και οι λέξεις γράφονταν μόνο με τα σύμφωνα τους. Όμως οι «αγράμματοι» Έλληνες από την πρώτη στιγμή μετατρέπουν πέντε από τα φοινικικά σύμβολα σε φωνήεντα, με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν το πρώτο φθόγγικό και μοντέρνο αλφάβητο του κόσμου. Μια τέτοια επινόηση είναι αδύνατο να ερμηνευθεί παρά μόνον αν δεχθούμε ότι αυτοί που την είχαν γνώριζαν ένα άλλο σύστημα γραφής που είχε σύμβολα και για τα φωνήεντα. Τέτοιο ήταν βέβαια το μυκηναϊκό σύστημα της Γραμμικής Β γραφής.

5. Συμπληρωματική στο προηγούμενο επιχείρημα είναι η παρατήρηση ότι ενώ η ελληνική γλώσσα έχει εφτά τουλάχιστον φωνηεντικούς φθόγγους, το ελληνικό αλφάβητο δημιουργεί από το φοινικικό πέντε μόνο φωνήεντα, το α, ε, ι, ο, και υ, όσα ακριβώς διαθέτει και η γραμμική Β γραφή.

Τέλος, πιστεύω πως η κατάκτηση ενός τόσο σημαντικού πολιτισμικού αγαθού είναι αδύνατο να χαθεί από τη μια μέρα στην άλλη, ακόμη κι αν συντελεσθεί μια ριζική πολιτική μεταβολή, όπως αυτή που υποθέτουμε πως σημαδεύει το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου. Άλλωστε οι αρχαιολόγοι και ιστορικοί έχουν πάψει πια να πιστεύουν στην κατακλυσμική εισβολή των δωρικών φύλων που σάρωσαν τον μυκηναϊκό πολιτισμό. Η υπόθεση που είχαμε διατυπώσει πριν από τριάντα τέσσερα χρόνια ο A.J.B. Wace και ο συντάκτης αυτού του άρθρου, πως η «δωρική εισβολή» ήταν μια θεωρία που τίποτα δεν την αποδείχνει και πως εσωτερικές ήταν οι αιτίες που οδήγησαν στη διάλυση της μυκηναϊκής κοινωνίας, φαίνεται πως αποδείχεται ορθή από τα ανασκαφικά δεδομένα και γίνεται αποδεκτή από το σύνολο σχεδόν των ερευνητών. Γι' αυτό νομίζω πως είναι πολύ πιο πιθανή η υπόθεση πως οι Έλληνες, που δεν έπαψαν να γνωρίζουν και να χρησιμοποιούν τη μυκηναϊκή γραφή, όταν γνώρισαν την πολύ πιο βολική φοινικική, έκαναν την κοσμοϊστορική μεταβολή, δημιουργώντας το πρώτο ελληνικό και ευρωπαϊκό αλφάβητο. Και πάντα ελπίζω πως την απόδειξη της ορθότητας αυτής της υπόθεσης θα μας την προσφέρει κάποια στιγμή η ελληνική γη, που την κρατά στα σπλάχνα της.

(«Τὸ Βῆμα», 30 Ἀπριλίου 1988)

Ἡ θεωρούμενη
ὡς ἀρχαιότερη
ἀττική ἐπιγραφή (IG I² 919),
χαραγμένη στὸν ὤμο
ὕστερογεωμετρικῆς οἰνοχόης
ποὺ βρέθηκε τὸ 1871
στὴν ὁδὸ Πειραιῶς
(Ἀθήνα, Ἑθνικὸ Μουσεῖο).

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

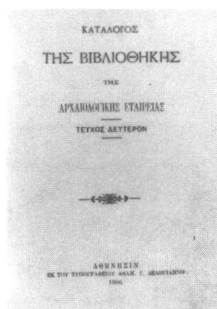
Βιβλία χαρίζονταν στην Έταιρεία εξ αρχής, πολλές φορές μάλιστα άσχετα πρὸς τοὺς σκοποὺς της, τὰ ὁποῖα μὲ τὴ σειρά της φρόντιζε νὰ χαρίσει ὥστε νὰ μὴ φθείρονται ἄχρηστα στὴν ἀποθήκη. Ἀπὸ τῆς γραμματείας τοῦ Κουμανούδη, καὶ κυρίως ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ τοῦ γιοῦ του Ἀθανασίου ὡς βοηθοῦ Γραμματέως καὶ ὡς Ἐπιμελητῆ τῶν Μουσείων, ἄρχισαν νὰ ἀγοράζονται βιβλία χρήσιμα γιὰ τὴ διεξαγωγή τῆς ὑπηρεσίας τῶν Μουσείων καὶ τῶν Ἐφόρων. Οἱ Ἐφοροὶ καὶ οἱ καθηγητὲς-μέλη τοῦ Συμβουλίου δανείζονταν βιβλία γιὰ ἐπιστημονικὴ χρήση.

Μὲ τὸν Ὄργανισμό τοῦ 1894 ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἐταιρείας ἀποκτήσε νομικὴ ὑπόσταση. Τὸ ἄρθρο 17 προβλέπει ὅτι ὁ Γραμματεὺς ἐφορεύει στὴ Βιβλιοθήκη καὶ συντάσσει τὸν κατάλογό της κλπ., καὶ τὸ ἄρθρο 30 ὅτι εἶναι σὲ κοινὴ χρήση ἀλλὰ ἀπαγορεύεται ἡ ἐξαγωγή καὶ ὁ δανεισμός βιβλίων. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζει ὁ Κουμανούδης, πράγμα ποὺ προκάλεσε ἀντίδραση. Στὴ συνεδρίαση τῆς 25 Νοεμβρίου 1894 ὁ Κυριάκος Μυλωνᾶς εἶπε πὼς «ἤθελα πρὸ μικροῦ, ὅτε διεκόπην, νὰ εὐχαριστήσω τὸν γραμματέα, ὅτι ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ἐν τῷ νέῳ ὀργανισμῷ ὀριζόμενα περὶ τοῦ μὴ δανεισμοῦ τῶν τῆς Ἐταιρείας βιβλίων, γράψας πρὸς με νὰ ἐπιστρέψω ἃ εἶχα δανεισθῇ καὶ εὐχομαι νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ αὐτὸ σύστημα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ νέου ὀργανισμοῦ, ἰδιαίτερώς δὲ νὰ φροντίσῃ διὰ ἐκεῖνα τὰ βιβλία τὰ ἐν Σάμφ».

Ὁ γραμματεὺς εἰπὼν, ὅτι 10-11 ὅμοια συγχρόνως ἔγραψε γράμματα πρὸς πάντας τοὺς δανεισθέντας βιβλία καὶ πρὸς τὸν ἐν Σάμφ νῦν ὄντα κ. Θ. Σοφούλην πρὸς ὃν καὶ πρότερον ἀκόμη εἶχε γράψει, δις ἠρώτησε τὸ Συμβούλιον, ἂν οἱ ἀνωτέρω λόγοι τοῦ κ. Μυλωνᾶ οἱ ἐνέχοντες εἰρωνεῖαν καὶ μομφὴν πρέπει νὰ γραφῶσιν εἰς τὰ Πρακτικὰ ἢ ὄχι». Ἐπειτα ἀπὸ ἐπέμβαση ὅλων τῶν Συμβούλων ὁ Μυλωνᾶς ἀναγκάστηκε νὰ εἰπεῖ «ὅτι οὐδόλως ἐννόει διὰ τῶν λόγων του νὰ ἐπιρρίψῃ μομφὴν εἰς τὸν γραμματέα».

Μὲ τὴ δωρεὰ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Προέδρου Τσιβανοπούλου (κηρύχθηκε εὐεργέτης γι' αὐτὸ) πλουτίζεται ἡ Βιβλιοθήκη μὲ σημαντικὰ βιβλία τὰ ὁποῖα θὰ ἔλειπαν ὁπωσδήποτε. Εὐθὺς νέο ἔργο σχεδιάζεται καὶ ἀναγγέλλεται, ποὺ θὰ προσέφερε βοήθεια ἂν δὲν ἔμενε μόνο στὴν ἀρχή, ἡ δημοσίευση τοῦ καταλόγου τῆς Βιβλιοθήκης. Ὁ πρῶτος τόμος ἐκδόθηκε τὸ 1897, περιεῖχε τὰ βιβλία ποὺ εἶχαν εἰσαχθῇ στὴ Βιβλιοθήκη κατὰ τὸ διάστημα 1837-1896 καὶ εἶχε συνταχθῇ, ὅπως λέγεται σὲ εἰσαγωγικὸ σημείωμα, ἀπὸ τὸν Χαρίλαο Πυλαρινό, βοηθὸ τοῦ Γραμματέως κάποιον χρονικὸ διάστημα (*Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, Ἀθήνησιν 1897).

Πρῶτος Ἐπιμελητῆς, μὲ εἰδικῶς καθορισμένα καθήκοντα, τῆς Βιβλιοθήκης ἦταν ὁ Ἀλέξανδρος Φιλαδελεφεύς, ὑφηγητῆς τῆς ἀρχαιολογίας, ὁ ὁποῖος προσελήφθη τὸ 1899 μὲ μισθὸ 150 δραχμῶν ἔπειτα ἀπὸ αἴτησή του. Ὁ νέος ὑπάλληλος δὲν ἀποτελοῦσε ὁπωσδήποτε ἰδε-

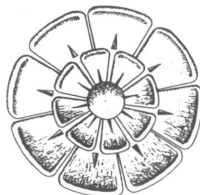
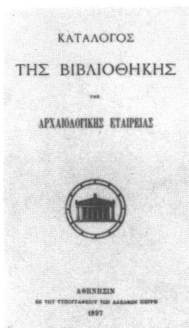
ώδη λύση, όπως φαίνεται από τις διαθέσεις του Συμβουλίου. Ήδη τρία χρόνια πρὶν εἶχε δημιουργήσει θέμα με ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Διάδοχο («Νέα Ἐφημερίς», 16 Δεκεμβρίου 1896), με τὴν ὁποία ζητοῦσε νὰ καταλάβει τὴν κενὴ θέσιν Ἐφόρου τῆς Ἐταιρείας καὶ κατηγοροῦσε τὴν Ἐταιρεία γιὰ τὴν τοποθέτησιν σ' αὐτὴν τοῦ Σωτηριάδη ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἄφησε ἀναπάντητο τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλαδελφῆ («Ἄστν», 17 Δεκεμβρίου 1896).

Λίγους μῆνες μετὰ τὸν διορισμό του ὁ Φιλαδελφεὺς ζητᾷ διμνην ἄδεια ἀπουσίας, κάτι ποὺ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἦταν πρωτοφανές. «Πολλὰ ἐλέγχθησαν περὶ ὅσης ἐργασίας ἦν παρέσχεν οὗτος ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ του καὶ ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη νὰ τῷ δοθῇ διμνηνος ἄδεια ἄνευ μισθοῦ».

Ὅσα ὑπονοοῦνται ἀπὸ τὰ λεχθέντα στὸ Συμβούλιο πῆραν συγκεκριμένη μορφή σὲ ἐπιστολὴ ποὺ ὑπογράφει *Φιλιαναγνώστης* («Ἄστν», 19 Ὀκτωβρίου 1899), ὁ ὁποῖος κακίζει τὴν Ἐταιρεία καὶ τὴ διαρκὴ ἀπουσία ἀπὸ τὴ θέσιν του τοῦ Ἐπιμελητῆ τῆς. Ὁ Φιλαδελφεὺς ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἔδινε καὶ μεγάλη σημασία στὴ γνώμη τοῦ Συμβουλίου καὶ στὰ σχόλια τῶν τρίτων, γιὰτὶ συνέχισε τὴν ἴδια τακτικὴ, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀπολυθῇ με ὁμόφωνη ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὁποῖο ἀποφάσισε ταυτόχρονα νὰ μὴν πληρωθῇ ξανὰ ἡ θέσιν τοῦ Ἐπιμελητῆ τῆς Βιβλιοθήκης. Λίγους μῆνες ἀργότερα ὅμως ὑπαναχώρησε καὶ διόρισε, τὸ 1902, στὴν κενὴ θέσιν τὸν Στέφανο Ξενόπουλο, ἀδελφὸ τοῦ Γρηγορίου, με τὸν ἴδιο μισθὸ καὶ με εἰδικὴ ἐντολὴ νὰ συντάξῃ κατὰ-λογο τῆς Βιβλιοθήκης γιὰ δημοσίευσιν. Αὐτὸς ἐκδόθηκε τὸ 1906 καὶ περιλαμβάνει τὰ βιβλία ποὺ ἀπέκτησε ἡ Βιβλιοθήκη κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1897-1905. Δὲν ἀναφέρεται σ' αὐτὸν ὁ συντάκτης του (*Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, τεῦχος δεῦτερον, Ἀθήνησιν 1906).

Γιὰ τὸν Στέφανο Ξενόπουλο, δόκιμο ζωγράφου, ὁ ὁποῖος συνεργάστηκε με τὴν Ἐταιρεία κάνοντας ἀντίγραφα ἀρχαίων ζωγραφικῶν ἔργων, βλ. Δημητρίου Πελεκάση, Στέφανος Ξενόπουλος, *Νέα Ἑστία* 47, 1950, 268-269 καὶ Στέλιου Λυδάκη, *Λεξικὸ τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων καὶ χαρακτῶν* (1981) 296-297. Ἡ πλευρὰ αὐτὴ τῆς προσφορᾶς του στὴν ἀρχαιολογικὴ ἐπιστῆμὴ θὰ ἐξεταστῇ σὲ ἄλλο σημείωμα.

Β.Χ.Π.

BIBΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 136

ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΕΝΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

2

ΑΘΗΝΑΙ 1993

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΟΜΟΣ τοῦ *Ἀρχείου Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς* (ΑΡΜΑ 2) περιλαμβάνει τὰ εὐρετήρια τριῶν ἔργων: τοῦ βιβλίου τοῦ L. Ross, *Die Deme von Attika und ihre Verteilung unter die Phylen* (1846)· τῆς φιλολογικῆς ἐφημερίδος *Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν* (1852-1880), ποῦ πρωτοκυκλοφόρησε ὑπὸ τὸν τίτλο *Ἐφημερίς τῶν Μαθητῶν* κατὰ τὰ ἔτη 1852-1855· τέλος, τῆς καθημερινῆς πολιτικῆς ἐφημερίδος *Ὁρα*, ποῦ ἐκδιδόταν κατὰ τὰ ἔτη 1876-1889.

Τὰ μνημεῖα παρουσιάζονται μὲ τὴ μορφή σύντομων λημμάτων κατὰ τοπογραφικὰς ἐνότητες, μὲ κριτήριο τὸν τόπο εὕρεσής τους. Ἀκολουθεῖ πῖνακας θεμάτων, κατάλογος τῶν ἀρχαιολογικῶν δημοσιευμάτων τῶν δύο ἐφημερίδων καὶ πῖνακας ἀντιστοιχίας τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν μὲ τοὺς ἀριθμοὺς ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἔχουν καταχωρισθῇ στὶς *IG* τῆς Ἀττικῆς. Πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἐρευνητοῦ παρατίθεται ἐπίσης ἀλφαβητικὸ εὐρετήριο ὄλων τῶν τοπωνυμίων μὲ παραπομπὴ στὰ ἀντίστοιχα λήμματα.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

130
1991
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΕΜΠΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1993

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 126

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΘΗΒΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΑΝΑΤΥΠΟΣ
ΑΘΗΝΑΙ 1993

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 131

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Χ. ΓΚΟΦΑ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΥ, ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ, ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1993

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 134

J. D. BEAZLEY

Η ΞΕΡΑΙΞΗ ΤΟΥ • ΑΤΤΙΚΟΥ • ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΟΥ ΡΥΘΜΟΥ

ΑΝΑΜΕΤΕΦΕΡΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ

Translated: Dorothea von Bothmer - Mary R. Meyer

ΑΘΗΝΑΙ 1993